ROSA LUXEMBURG

Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları

KAYNAK YAYINLARI

Rosa Luxemburg
Sermaye Biriktiminin Tarihsel Koşulları

Bu kitabın yayın hakları
Sistem Ofset Matbaacılık Yayıncılık ve
Ticaret Limited Şirketi'nindir
Birinci Baskı: Eylül 1984
Kapak : Sungu Çapan
(David Siqueiros'un Çığlık adlı Tablosundan)
Kapak Baskı · Matbaa 70
Dizgi Baskı : Dizergonca Matbaası
KAYNAK YAYINLARI : 31

SİSTEM OFSET MATBAACILIK YAYINCILIK ve
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu — İSTANBUL

ROSA LUXEMBURG

Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları

Prof. Dr. Korkut Boratav'ın Önsözü İle

İÇİNDEKİLER

Türkçeye Çevirenin Notu	9
Rosa Luxemburg (1871 — 1919) (Prof. Dr. Korkut Boratav'ın Önsözü)	13
Sermayenin Yeniden - Üretimi ve Toplumsal Ortamı	25
Doğal Ekonomiye Karşı Mücadele	49
Meta Ekonomisinin Girişi	71
Köylü Ekonomisine Karşı Mücadele	82
Ulusal Borçlar	111
Korumacı Gümrük Vergileri ve Birikim	143
Bir Birikim Alanı Olarak Militarizm	153

TÜRKÇEYE ÇEVİRENİN NOTU

Elinizdeki kitap, Rosa Luxemburg'un ilk kez 1913'te Berlin'de *Die Akkumulation des Kapitals*, (Sermaye Birikimi) adıyla Almanca olarak yayımlanan eserinin Üçüncü Bölümünde yer alan XXVI.-XXXII. kısımlardan oluşmaktadır.

Luxemburg, *Sermaye Birikimi*'nin bütününde, *Kapital*'de yeterince geliştirilmemiş olduğuna inandığı kriz kuramını derinleştirme amacını izler ve Marks'ın yeniden-üretim şemalarından hareketle, sermaye birikimini sürekli kılan talebin nereden kaynaklandığı sorusunu irdeler. Orijinal eserin I.-IX. kısımları kapsayan ilk Bölümü, Quesnay ve Smith'in yeniden-üretim sürecine ilişkin çözümlemelerini eleştirdikten sonra, Marks'ın basit ve genişletilmiş yeniden-üretim şemalarını ele alır. İkinci Bölümde ise sözkonusu sorunun çeşitli düşünürlerce nasıl sunulduğu ve nasıl yanıtlandığı incelenir. Sismondi, MacCulloch, Ricardo, Say, Malthus, Rodbertus, von Kirchmann, Vorontsov, Nikolayon, Struve, Bulgakon ve Tugan Baranovski'nin görüşlerinin X.-XXIV. kısımlar boyunca eleştirildiği bu Bölümün sonunda, aynı soru gene önümüze gelir: Birikimi sürekli kılan talep nereden kaynaklanıyor? İşte, «Birikimin Tarihsel Koşulları» başlığını taşıyan

Üçüncü Bölümde (kısım XXV-XXXII) Luxemburg bu soruyu «kapitalizm dışından» diye yanıtlamaktadır; yani, kapitalist ülkelerin kendi içinde yaşamaya devam eden küçük üreticilikten ve daha önemlisi, dünyanın geri kalmış bölgelerinden.

Sermaye Birikimi'nin toplam 24 kısımlık ilk iki Bölümü, ve hatta Üçüncü Bölümdeki ilk (XXV.) kısım, yazıldığı zamandan bugüne çok eleştiriye uğramış ve aşılmış bulunan, oldukça soyut ve uzman iktisatçı olmayan okuyucuya oldukça kapalı bir tartışmayı içeriyor. Buna karşılık, «Birikimin Tarihsel Koşulları» başlıklı Üçüncü Bölümünün son 7 kısmındaki yaklaşım alabildiğine somut, tarihsel, güncel ve yakıcıdır. Kapitalist üretim tarzı ile pazar paylaşma mücadelesi, fetihler, savaşlar ve kapitalizmin kaçınılmaz sonu arasındaki ilişkilerin ilk kapsamlı Marksist çözümlemesini oluşturan bu kısımlarda, Luxemburg sömürgeci yayılmanın «uygarlık taşıyıcı» yönlerini keskin alaycılığıyla açığa vurmuş; kapitalizmin yayılmasının barışçı yollar izleyeceği, başlı başına sömürgeciliğin kınanacak bir olay olmadığı, hattâ sömürgeci ülke emekçilerinin refah düzeyini yükseltmek için yararlı olduğu biçimindeki görüşlere ilk ağır darbeyi indirmiştir. Eserin önemi kuşkusuz yalnızca bu «ilk»liğinden kaynaklanmıyor. Kalkınma, geri kalmışlık-bıraktırılmışlık, dünya ekonomisinin içerdiği hiyerarşik işbölümü, vb. konu ve temalarının giderek önem kazandığı 1960'larda adeta yeniden keşfedilmesinin nedenleri arasında, üretim tarzı ve «geçiş» tartışmalarından kapitalizmin çevre ülkeleri üzerindeki çelişik etkilerine, emperyalizm kuramından çeşitli azgelişmiş ülkelerin özgül iktisadi tarihlerine kadar bir dizi çok önemli noktaya ışık tutması da sayılmalıdır.

İşte bu nedenlerle, elinizdeki basıma yalnızca bu son yedi kısım alınmış bulunuyor. İngilizce ve Almanca metinlere başvuruyu kolaylaştırmak için, her kısımda, başlığın altına parantez içine romen rakamıyla yazılı olarak eserin orjinalindeki kısım numaraları konmuştur.

★

Sermaye Birikimi'nin «Birikimin Tarihsel Koşulları» bölümündeki bu kısımlardan, yalnız «Uluslararası Borçlar» başlıklı kısmın Osmanlı devleti ile ilgili bazı sayfaları, Türkçede daha önce Atilla Aksoy tarafından derlenen *Emperyalizm ve Azgelişmişlik:* (Gözlem Yayınları) adlı kitapta yayımlanmıştı. Aşağıda, «Birikimin Tarihsel Koşulları» bölümünün soyut yeniden-üretim tartışmasını sürdüren XXV. kısım dışındaki son yedi kısmını aynen sunarken, bu «aynen» sözcüğü hakkında bir-iki şey söylemek istiyorum.

Sermaye Birikimi : kitabı İngilizcede ilk kez 1951'de Routledge and Kegan Paul tarafından, Agnes Schwartzschild çevirisiyle yayımlandı. Türkçeye çevirisine esas alınan, Monthly Review Press tarafından çıkartılan Modern Reader Paperbacks'teki 1968 tarihli ilk baskı, bu 1951 çevirisinin aynısıdır. Schwartzschild'in İngilizce çevirisinde dikkat çekici bazı sorunlarla karşılaşılması üzerine, elinizdeki kitap için, İngilizce metin ve ondan yapılmış Türkçe çevirinin Almanca metinle cümle cümle karşılaştırılması yoluna gidilmiştir. Bu karşılaştırma sonucunda, İngilizce metinde şu belli başlı hata tipleri ortaya çıktı: a) Almanca metindeki bazı cümleler ve hattâ bazı paragraflar İngilizcesinde hiç yoktu; b) Almanca metinde yoruma açık olan bazı cümleler; İngilizceye belli bir yorum (olası bir yorum, ancak olası yorumlardan yalnızca bir tanesi) yüklenerek çevrilmişti; c) terimlere ilişkin çeviri hataları söz konusuydu (klan-aile-kabile-aile birliği, toplumsal formasyon-toplumsal örgütlenme, sermaye-kaptalist, serf-köle terim gruplarındaki karışıklıklar gibi). Bir de daha ufak-tefek bir takım sorunlar vardı: Yıllara, tarihlere, sayfalara, üretim miktarlarına, fiyatlara vb. ilişkin sayısal yanlışlıklar gibi. Örneğin Osmanlı devletinin anlatıldığı kısımda, Almanca metinde Haydarpaşa olarak geçen -ve içerik dikkate alındığında da öyle olması gereken- isim, İngilizceye Adapazarı olarak çevrilmişti. Bu tip atlama, yorum veya anlam kayması içeren çeviri, terimsel çeviri hataları ve diğer

ufak-tefek hatalarda, Almanca metne bağlı kalmayı tercih ettim. Aynı fikrin anlam farklılığı taşımayan değişik bir biçimde ifade edildiği yerlerde ise, İngilizceden yapılan çeviriyi değiştirmedim. Uzunluk, para ve alan birimleri İngilizce metinde hemen tümüyle mil, sterlin ve akr cinsine çevrilmişti. Burada ise, uzunluk ve para birimlerinde tümüyle Almanca metne bağlı kalınmıştır. Alan ölçüsü olarak Almanca metnin büyük çoğunluğunda hektar kullanılıyordu. Dolayısıyla, alıntı içersinde akr olarak geçen bir-iki yeri dahi hektara çevirdim. *Artı-Değer Teorileri*'nden yapılmış alıntılar, doğrudan doğruya kitabın İngilizcesinden dilimize aktarılmıştır.

Almanca metinle karşılaştırma işini değerli ve sınırlı zamanının önemli bir kısmını vererek, olanca dikkati ve titizliği, sabrı ve iyimserliği ile haftalarca uğraşarak mümkün kılan Semih Koray'a nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Bu kadar önemli bir yazarın bu kadar önemli bir kitabının en azından ana metinden sapma içermeyen bir çevirisini yapabilmiş olmayı, önemli ölçüde ona borçluyum. Kullanılan dile ilişkin bütün sorun ve hatalar ise bana aittir.

Neyyir Kalaycıoğlu
Ağustos 1984, Ankara

ROSA LUXEMBURG (1871—1919)

Prof. Dr. Korkut Boratav

Rosa Luxemburg, 5 Mart 1871 yılında Polonya'nın Zamosc kentinde doğdu. Babası iyi hallî ve Yahudi kökenli bir tüccardı. Kültürlü; Almanca, Rusça ve Lehçe konuşan bir aile çevresi içinde yetişti. İlk ve orta öğrenimini Varşova'da tamamladıktan sonra 1889'da İsviçre'ye geçen genç Rosa, bir yıl sonra Zürich Üniversitesi'ne kaydolmuş; felsefe, siyaset bilimi, tarih, kamu hukuku ve iktisat okumuş; 1897 yılında «Polonya'nın Sınaî Gelişmesi» başlıklı doktora tezini verinceye kadar Zürich'te kalmıştır.

Daha lise öğrencisi iken devrimci hareketlere karışan Rosa için İsviçre, sadece üniversite öğrenimi yapabileceği bir yer olarak değil, uluslararası sosyalist hareketin önemli merkezlerinden biri olarak da önem taşıyordu. Plekhanov, Akselrod ve Jogiches gibi sürgündeki Rus ve Polonyalı Marksistlerle burada tanıştı. Polonya Sosyalist Partisine girdi; ancak bu partinin milliyetçi tavırlarıyla uzlaşamadığı için, Polonya Krallığı Sosyal Demokrasisi adını taşıyan bir parti kurdu. Kitle tabanı olmamasına rağmen İkinci Enternasyonal'e kabul edilen bu partinin temsilcisi olarak Rosa Luxemburg, 1896'dan sonra Enternasyonal'in tüm kongrelerine katıldı.

Rosa 1898'de Berlin'e geçti. Bir muvazaalı nikâh yaparak Alman vatandaşlığına girdi; Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne üye oldu ve bu tarihten itibaren sürekli olarak bu partinin sol kanadında yer aldı. Zamanla, sol, devrimci ve beynelmilelci Sosyal Demokrasi'nin liderlerinden biri ve ana teorisyeni olacaktır.

Rosa'nın Alman Sosyal Demokrasisi saflarındaki ilk mücadelesi, Bernstein'in temsil ettiği revizyonizme karşıdır. Bu mücadelede Alman Marksizminin nüfuzlu temsilcilerinden pekçoğuyla, örneğin Kautsky ve Bebel ile aynı saftadır. Karl Kautsky ve eşi Luise ile on yıl sürecek yakın bir dostluğun kurulması da aynı yıllara rastlar. Rosa, Polonya'daki sosyalist hareketlerle de yakından ilgilenmektedir. 1905 Rus devrimini heyecanla karşılar ve devrimin Polonya'ya yayılması doğrultusunda çalışmak için 1906 başında, sevgilisi ve dava arkadaşı Jogiches ile birlikte Varşova'ya geçer. İki ay süreyle devrimci hareketler içinde çalışır ve sonunda tutuklanırlar. Birkaç ay sonra tahliye edilen Rosa, Finlandiya'da kısa bir süre kalır ve bu arada Lenin'le tanışır. İki yıl önce Rus Sosyal Demokrat Partisi'ndeki bölünmeden dolayı Bolşevikleri eleştirmiş olan Rosa, 1905 devriminden sonra Bolşeviklerin tavırlarına çok yaklaşmıştır. Finlandiya'daki tanışmalarından sonra Lenin'le Rosa'nın yakınlığı sürecek ve iki devrimci Enternasyonal'in kongrelerinde zaman zaman yakın bir işbirliği içine gireceklerdir.

Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin artan parlamentarist eğilimleri ve yaklaşan savaşa karşı giderek milliyetçi bir tavra yönelmesi, 1910'dan itibaren Luxemburg'un Parti üst kademeleri ile ve bu arada Kautsky ile çeşitli çatışmalara girmesine sebep oldu. 1914'te Sosyal Demokrat Parti milletvekillerinin topluca savaş kredileri lehine oy kullanmaları, Luxemburg'un Parti ile bağlarının kopmasında son halkayı oluşturdu. Savaş aleyhtarı mücadelesinden ötürü büyük bölümünü hapiste geçirdiği 1914-1918 yılları arasında, Enternasyonal Grubu, Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi ve Spartakus Birliği gibi siyasi

grupların oluşma ve gelişmelerine katkılarda bulundu. 1916 yılında hapiste yazdığı ve Junius takma adıyla yayınladığı (ve bu nedenle «Junius Broşürü» diye de anılan) «Sosyal Demokrasinin Krizi» başlıklı çalışması, devrimci çevrelerde çok etkili oldu. Kasım 1918'de hapisten çıkar çıkmaz, Almanya'da devrim koşullarının doğmuş olduğunu savundu ve Spartakus Birliği'nin Alman Komünist Partisi'ne dönüşmesini gerçekleştirecek kongrenin hazırlıklarına katıldı. Yeni partinin programını hazırladı. Kongrenin 1 Ocak 1919'da son bulmasından sonra, aslında erken bulduğu için onaylamadığı Berlin ayaklanmasına ve Berlin'deki işçi ve asker konseyleriyle dayanışma göstermek için yapılan, ancak birkaç gün sonra ezilecek olan ihtilâl girişimine katıldı. Arkadaşı Karl Liebknecht'le birlikte sağcı birlikler tarafından yakalandı. İki devrimci, aynı gün askerler tarafından vahşice öldürüldü. Bu sırada Almanya'da Rosa'nın eski Parti arkadaşı Ebert'in başkanlığında bir Sosyal Demokrat hükümet iktidarda idi.

★

XX. yüzyıl başlarında sosyalist hareketin ve Marksist düşüncenin en ilginç ve güçlü temsilcilerinden biri olan Rosa Luxemburg'un, işçi sınıfı hareketinin taktik ve stratejisi sorunlarını ilgilendiren siyasi görüşleri ile emperyalizm ve kriz kuramı üzerindeki ekonomik çözümlemelerini, ayrı ayrı incelemek gerekir.

Polonya ve Alman sosyalist hareketlerinin ön saflarında mücadele verdiği yirmi küsur yıl boyunca Luxemburg, sürekli ve istikrarlı olarak bu hareketlerin enternasyonalci, devrimci sol kanadında yer almış; siyasi yazıları da bu nedenle, büyük ölçüde, işçi sınıfı hareketine sızan ve yer yer egemen olan milliyetçi, reformcu ve parlamentarist akımlara karşı yapılan polemiklerden oluşmuştur.

Luxemburg'un enternasyonalizmi, zaman zaman onu, milliyetler sorununu tamamen gözardı eden bir uç nok-

taya sürüklemiştir. Polonya'nın bağımsızlığını savunan Sosyalist Parti'ye karşı, bu ülkenin Rusya'ya bağlı olmasını, hem Polonya ekonomisinin geniş bir pazara üretim yaparak gelişmesine katkıda bulunacağı gerekçesiyle; hem de sosyalist hareketin millî ayrılıklar değil, sınıf mücadelesi üzerine inşa edildiğini savunarak karşı çıkmıştır. Keza, Bolşeviklerin, milletlerin kendi kaderlerini belirleme hakkı üzerine kurulu milliyetler programına, Ekim devriminden önce ve sonra karşı çıkmıştır.

Buna karşılık Luxemburg'un enternasyonalizmi, Birinci Dünya Savaşı karşısında işçi sınıfının ve sosyal demokrat partilerin tavrı söz konusu olduğunda, Bolşeviklerin çizgisi ile birleşmiştir. Savaşın karanlık gölgesi İkinci Enternasyonal'in ve bu örgütün çatısı altındaki çeşitli partilerin üzerine düştükçe, o tarihe kadar işçi sınıfının uluslararası dayanışmasının hararetli savunucusu görünen sosyalist liderlerin giderek çoğunluğu, emperyalist bir savaşta çeşitli ülkelerin işçi sınıflarının birbirlerini kırmasına önce sessiz, sonra aktif bir biçimde destek olmuşlar; hattâ savaş aleyhtarlığını ülkeye ihanet sayan bir tavra sürüklenmişlerdir. Luxemburg ve Lenin ise, bu dönemde asıl bu milliyetçi sapmayı işçi sınıfı hareketine ihanet sayan bir tavırda birleşmişlerdir. Eski dostu Kautsky'nin, «Enternasyonal, savaş zamanında kullanılacak bir silâh değildir!» tezine karşı Luxemburg, «öyleyse Manifesto'yu değiştirelim ve diyelim ki 'bütün dünyanın işçileri, barış zamanında birleşiniz; savaşta ise birbirlerinizi boğazlayınız!» sözleriyle tepki gösterecektir.

Luxemburg'un siyasî kariyerinin ve siyasî yazılarının diğer önemli vuruş doğrultusu, revizyonizme ve reformizme karşı ödünsüz bir devrimciliğin savunulması biçiminde ortaya çıkar. Sosyalizm hedefini fiilen gündemden çıkararak kaptalizmin içsel evrimini işçi sınıfı lehinde etkilemeyi amaçlayan bir mücadele biçiminin açık partizanlığını yapan Bernstein revizyonizmine karşı, özellikle «Sosyal Reform mu, Devrim mi?» başlıklı broşürü ile yaptığı mücadelede Rosa, Alman sosyalistlerinin büyük çoğunlu-

ğuyla aynı safta yer almakta idi. Ancak, 1906'dan itibaren «kitle grevi» teması üzerindeki çalışmaları ile birlikte, Parti'nin yıllanmış sendikacıları ve parlamento temsilcileriyle ve zamanla tüm lider kadrosuyla da ters düşmeye başladı.

Bu çatışmanın doğmasına yol açan «kitle grevi», Luxemburg'a göre, işçi hareketini devrime götüren asli biçim ve en güçlü silahtır. Kavramın anarşistlerin «genel grev» kavramıyla akrabalığı açıktır. Luxemburg'un bu sorunu tartışmaya getirmesinden yirmi yıl kadar önce Friedrich Engels, genel grevi bir devrim aracı olarak kullanabilecek örgütlenme ve disiplin düzeyine ulaşmış bir işçi sınıfının, böyle bir noktada esasen (ve genel grevsiz) iktidara el koyabilecek durumda olacağını; dolayısıyla genel grevin siyasi öneminin abartılmaması gerektiğini ileri sürmüştü. Alman sosyalizmi üzerinde büyük bir nüfuzu olan Engels'in bu görüşü, ekonomizme saplanmış bir sendika hareketi ile parlamentarizme saplanmış bir siyasete fiilen angaje olan Alman Sosyal Demokrasisi'nin devrimci mücadeleden kaçması için bir bahane olarak kullanılmaktaydı. «Kitle grevi» ile anarşistlerin «genel grev»i arasındaki temel fark, partinin rolü etrafında düğümlenir. Anarşistler tamamen kendiliğinden (yani, devrimci bir partinin rehberliğine ihtiyaç duymayan) bir grev biçimini savunurlarken, Luxemburg, olayı, işçi sınıfının *kendiliğinden* eylemciliği ile *Parti*'nin bilinçli öncülüğü arasında bir diyalektik bütünlük kurmaya çalışarak sunar.

Gerçekten de kitle hareketlerinin kendiliğinden (spontane) niteliğinin taşıdığı devrimci potansiyele duyduğu kuvvetli inanç, Luxemburg'un siyasi görüşlerinin belirleyici bir özelliğini oluşturmuştur. Luxemburg bu değerlendirmesinde (sonraki tarihlerde kendisi için yapılan bazı yorumların aksine) hiçbir zaman öncü bir partinin gereğini inkâr noktasına varmamıştır; ancak, onun parti anlayışı Leninist parti anlayışına göre daima daha gevşek, daha geniş ve daha az homojen bir örgütlenme biçimine ya-

kın olmuştur. Rus Sosyal Demokrasisi'nin Bolşevik ve Menşevik kanatlara bölünmesini uzun süre bu nedenle eleştirmiş ve çok şiddetli ilke çatışmalarına rağmen Alman Sosyal Demokrat Partisi'nden ayrı bir devrimci parti kurulmasına karşı bu nedenle uzun süre direnmiştir. Aynı nedenle, 1917 devriminden sonra işçi sınıfı egemenliğini ifade eden temel örgütlenmenin, partiden ziyade, işçi ve asker konseyleri (Sovyetler) tarafından ifade edildiğini savunmuştur. «Tükenmez enerjiye ve sınırsız bir idealizme sahip parti liderlerinin yönettiği; zaman zaman seçkin işçilerin, şeflerin konuşmalarını alkışlamak ve kendilerine sunulan kararları oybirliğiyle onaylamak üzere toplantılara çağrıldığı bir durum, tabii ki bir diktatörlüktür ama işçi sınıfının değil, bir avuç siyasetçinin diktatörlüğüdür; Jakoben egemenliği anlamında ve burjuva anlayışına uyan bir diktatörlük...» Luxemburg'un bu ifadelerle çizdiği tablo, bazı yorumların aksine Rus devriminin ve Bolşeviklerin bir eleştirisini değil, sosyalizmin iktidar yapısının oluşmasında karşılaşılacak tehlikelerle ilgili bir endişe ve uyarıyı içeriyor. Nitekim, «Lenin ve yoldaşlarından bu koşullarda en iyi demokrasiyi, örnek bir işçi sınıfı diktatörlüğünü ve müreffeh bir sosyalist ekonomiyi yaratıvermelerini ummak, onlardan insanüstü birşey istemek olurdu. Onlar, korkunç derecede güç koşullar altında örnek devrimci tavırları ve sosyalizme ödünsüz bağlılıkları ile yapılabilecek herşeyi yapmışlardır. Ancak, zorunlulukları bir fazilet olarak görmeye başlamaları ve bu amansız koşulların kendilerine empoze ettiği taktikleri eksiksiz bir teorik sistem halinde dondurmaya kalktıkları zaman tehlike başlar» sözleri de Rosa'ya aittir.

★

Rosa Luxemburg 1913'te yayınladığı *Sermaye Birikimi* ile bu yapıtın eleştirilerini yanıtlamak üzere 1918'de kaleme aldığı *Anti-kritikle, Kapital*'de yeterince geliştirilmemiş olduğuna inandığı (özellikle kapitalizmin *nihai*

krizi anlamındaki) kriz kuramını geliştirmek amacını izler. Kuramın bu yönde tamamlanmasına gerek vardır; zira, kapitalizmde birikim ve büyümenin kesintisiz olarak sürebileceğini, yani «sermaye birikiminin sınırsız olabileceğini kabul edersek, sosyalizmin sağlam temelini oluşturan nesnel tarihsel zorunluluk ortadan kalkmış olur. O zaman, sosyalizmi, içinde yaşadığımız dünyanın adaletsizliğinden, kötülüğünden ve işçi sınıfının devrimci iradesinden türetmek iddiasında olan Marksizm-öncesi sistemlerin ve okulların bulanıklığına düşmüş oluruz.»

Luxemburg, kapitalizmi nihai çöküşe sürükleyecek bir kriz kuramını, Kapital'in (Marx'ın çeşitli notlarından yayına hazırlanan) ikinci cildindeki yeniden-üretim şemalarından türetmeye ve geliştirmeye çalışır. Genişletilmiş yeniden-üretimin (büyüyen bir ekonominin) denge koşullarının sürekli olarak gerçekleşmesi halinde, ekonominin genişleyen üretim kapasitesinin tam olarak kullanılabilmesi («realize edilmesi») için talebin nereden geleceğini sormak gerekir. Kapitalizm, ücretleri zaman içinde belli bir düzeyde (işgücünün değeri düzeyinde) tutma eğiliminde olduğu için, tüketim malları talebi sınırlı kalır. Dolayısıyla, «birikmiş artı-değeri karşılayacak talep nerededir?» sorusunu sormak gerekir. Soruyu, Tugan-Baranowski'nin yaptığı gibi kapitalistlerin diğer kapitalistlere sürekli artan miktarlarda üretim malı satabileceğini ileri sürerek çözemeyiz; böyle bir durumda, Luxemburg'a göre, «Boşlukta hareket eden bir dönme dolapla karşı karşıyayız demektir. Bu da kapitalist üretim değil, onun zıddı olan üretim için üretimdir ve bu durum sermaye açısından tam bir saçmalık olur.» Kapitalistlerin kesintisiz birikime yönelmeleri, ancak yatırım yaptıkları dalların ürünleri için sürekli genişleyen bir piyasa talebi olması halinde mümkün olur. Farklı bir ifadeyle, büyüyen bir ekonomi sürekli sermaye birikimi gerektirir; bu da üretim malları üreten sektörün genişlemesi anlamına gelir. Bu sektörün genişleyen üretim kapasitesi, reel ücretlerin sabit kalması nedeniyle, tüketim malları üreten sektörden kay-

naklanan yatırım malları talebiyle karşılanamaz. Kapalı bir kapitalist ekonominin genişleyen yeniden-üretimi sürdürmesi, bu nedenle imkânsızdır.

Luxemburg, bu açmaza, *kapitalizm dışından* kaynaklanan talep türlerinin varlığı halinde geçici bir çözüm bulunabileceğini ileri sürer. Bu, kapitalizmin bağrında yaşamaya devam eden küçük üreticiliğin yaygın olduğu kırsal kesimlerin, ya da -ve en önemlisi- dünya ekonomisinin geri kalmış ve pre-kapitalist bölgelerinin, sermaye için «fethedilecek» alanlar ve pazarlar oluşturması ile gerçekleşir. Özellikle dünya çapında pazar paylaşılması mücadelesinin politik ifadesi olan emperyalist yayılma, kapitalizmin varlığını uzatmak için bulduğu son çaredir. Pazar paylaşılmasının siyasi ve silahlı çatışmalarla gerçekleşmesi -kapitalist üretimin iç mantığına uymayan, dolayısıyla bir anlamda «sistem dışı» sayılması gereken- silahlanma ve savaş giderlerinin aşırı artışını gerektirir ve bu unsurlar da artı-değerin realizasyonunu sağlayan bir talep kalemi oluşturur. Ne var ki kapitalizm tüm dünyayı fethettiği; kendi üretim biçimini fethedilen alanlara (ve keza ulusal ekonomilerin pre-kapitalist kırsal kesimlerine) egemen kıldığı zaman, bu çözüm yolu tıkanacak ve kapitalizmin dünya çapında bir sistem olarak bunalıma sürüklenmesi ve çöküntüye uğraması kaçınılmaz olacaktır.

★

Rosa Luxemburg'un siyasi görüşlerinin değerlendirilmesi, kuramsal düzeyde değil, Alman ve Avrupa sosyalist hareketinin taktik ve strateji sorunları içinde tartışılarak yapılabilir. Daha genel bir çerçeve içinde bakılınca, sosyal demokrat hareketin parlamenter ve sendikal çalışmayı ön plana alarak kapitalizmin sınırları içinde yaptığı mücadelenin sosyalizme giden bir yol olmadığı doğrultusunda Rosa'nın yaptığı teşhisin, zaman içinde doğru çıktığı söylenebilir.

Luxemburg'un, kendisiyle devrimci bir çizgide birleşen hareket ve akımlara, örneğin Bolşevizme ilişkin değerlendirmeleri ise daha tartışmalıdır. Lenin, 1922'de kaleme aldığı bir yazıda, Luxemburg'un siyasi «hatalarını», Polonya'nın bağımsızlığı, Bolşeviklerle Menşeviklerin ayrılması ve (1918'de hapiste yazılan) Ekim devrimi hakkındaki görüşlerinden ibaret görür ve bu son görüşlerinin büyük bir bölümünü 1918 sonu ile ölümü arasında düzeltti*ğ*ini belirtir. Ve şunları ekler: «Kartallar, zaman zaman tavukların düzeyine inebilirler; ancak tavuklar asla kartallar gibi yükselemezler. Hatâlarına rağmen Luxemburg bir kartaldı; bir kartal kalacaktır ve hayat hikâyesi ile *tüm* eserleri bütün dünyada kuşaklar boyunca devrimcileri eğitecektir.»

Luxemburg'un Sovyet devriminin nesnel zorlamalarının yarattığı eğilimlerden daha katılımcı, daha geniş tabanlı ve aşağıdan yukarıya doğru kurulma özellikleri ağır basan bir sosyalizm modeline taraftar olduğu, doğrudur. Bu konudaki endişelerinin kuvvetli bir öngörüyü içerdiğini tarih gösterecektir. Ancak, 1917 sonrasında Rus devrimini ve Bolşevikleri bütün gücüyle desteklediği de aynı derecede doğrudur. Rosa'ya bir Leninist demek herhalde abartmalı bir teşhistir; ne var ki onun çağdaşı akımlar içinde en çok Leninizme yakın olduğunu söylemek, doğru bir saptama olsa gerektir.

Luxemburg'un kriz ve emperyalizm konuları çevresinde geliştirdiği ekonomik görüşleri ise, hem çağdaşı, hem de sonraki kuşakların Marksistlerinin çoğunluğu tarafından eleştiriye uğramıştır. Marx'ın bir düzgün büyüme modeli oluşturmaya elverişli yeniden-üretim şemalarından bir kriz modeli türetmek çok güçtür ve bu denemeye girişen Tugan-Baranowski ve Luxemburg, zıt doğrultularda, fakat aynı derecede ciddi tutarsızlıklara sürüklenmişlerdir. Luxemburg'un tutarsızlıklarından biri, üretim malları üreten sektörün genişlemesinin, bu sektörde daha fazla işgücü (değişken sermaye) kullanılmasına yol açması hasebiyle, tüketim malları üreten sektöre ek

bir talep yaratacağını görmemesidir. Ancak böylece oluşan talep artışı, tek başına, Luxemburg'un ortaya koyduğu gibi «birikmiş artı-değeri karşılayacak talebi» oluşturamaz. İşte bu sorunu sadece vazetmiş olması bile *Sermaye birikimi*'nin yazılışından 40-50 yıl sonra, Robinson ve Kalecki gibi Keynes ile Marx arasında yer alan iktisatçılar tarafından önemli bir katkı olarak değerlendirilmiştir.

Üretim kapasitesi ile talep arasında mekanik ve kendiliğinden bir uyum sağlanamayacağını; dolayısıyla kapitalistlerin birikime devam etmelerinin, talep sorunu çözülmeden açıklanamayacağını belirten Luxemburg, Joan Robinson'a göre, Keynes'gil tasarruf-yatırım ikiliğini farklı bir dil içinde formüle etmeyi başarmıştır. Ne var ki, sorunun vazedilmesinde düşünülen - ve önceki paragrafta belirtilen- hatalar bir yana, Luxemburg'un soruya getirdiği yanıtta da içsel tutarlılık yoktur: Kapitalist sistemin kendi dışına (sömürgelere) mal ihracı, onlardan mal ithal edilerek gerçekleşiyorsa talep sorunu çözülemez; zira, ihraç edilen mallara kapitalist ekonomide talep yoksa, ithal edilen mallara da yoktur. Keza, Luxembur'un varsaydığı gibi silahlanma masrafları tümüyle işçi sınıfına (yani tüketime) yüklenen vergilerle finanse ediliyorsa, gelir dağılımı ve talebin *yapısı* etkilenir; ancak *toplam* talep değişmeyeceği için kapitalizmin talep-realizasyon sorununa bir çözüm gelmez.

Ancak burada da bu tutarsızlıklar, getirilen yanıtın ana doğrultusunun hatalı olduğunu göstermez. Kalecki'nin belirttiği gibi, dış âlem borçlandırılarak (yani sermaye ihracı ile birlikte- gerçekleşen bir *net ihracat fazlası*, kapitalizmin talep sorununa bir çözümdür. Aynı biçimde, silahlanma masrafları bütçe açıkları ile karşılanıyorsa, realizasyon sorununa bir diğer çözüm getirilmiş olur. Üstelik her iki çözüm, emperyalist yayılma, savaş ve faşizm gibi dönüşümleri açıklama doğrultusunda verimli bir yaklaşıma kapı aralamaktadır. Böylece, kapitalizmi emperyalizme ve savaşa sürükleyen eğilimlerin ardındaki

içsel ekonomik süreçlerin açıklanması doğrultusunda küçümsenmeyecek bir mesafe alınmış olmaktadır.

Luxemburg'un siyasi görüşleri ile ekonomik analizi arasındaki bağın da tam olarak kurulduğu söylenemez. Siyasette oldukça voluntarist bir yaklaşıma angaje olan Luxemburg'un, kapitalist ekonominin geleceğine ilişkin çözümlemelerinde, ekonomik determinizm ağır basmaktadır. Bu ikinci çözümleme doğru kabul edilirse, Bukharin'in belirttiği gibi dünya nüfusunun yüzde 60'ından fazlasının pre-kapitalist biçimler içinde yaşadığı 20. yüzyıl başlarında, bu kapitalizm-dışı alanın «fethedilerek» kapitalizme dönüşmesinin çok uzun bir süre alacağı da doğrudur ve günü gününe devrim için mücadele veren siyasetçi Luxemburg'la, kapitalizmin çöküşünü uzun bir emperyalist yayılma sürecinin sonuna erteleyen iktisatçı Luxemburg arasında önemli bir kopukluk olduğu açıktır.

Bütün bu çelişki ve iç tutarsızlıklara rağmen Rosa Luxemburg, derin kültürü, sağlam ve çok yönlü, zengin kişiliği, ilkelerinden ödün vermeyen, tutarlı siyasi hayatı ve ölümü; pek çok önemli sorunu gündeme getiren ve doğru yanıtlara kapı aralayan iktisatçı boyutları ile, yirminci yüzyıl başlarının en etkili sosyalistlerinden ve en yaratıcı Marksistlerinden biri olarak önem taşımaktadır.

Başlıca Eserleri :

— Die industrielle Entwicklung Polens (1898)
— Sozialreform oder Revolution? (1899)
— Organisationfragen der russischen Sozialdemokratie (1903)
— Massenstreik, Partei und Gewerkschaften (1906)
— Einführung in die Nationalökonomie (yazılışı 1906, yayını 1925)
— Die Akkumulation des Kapitals (1913)
— Die Krise des Sozialdemokratie (Junius-Broschüre) (1916)
— Die Akkumulation des Kapitals oder Was die Epigonen aus der Markschen Theorie gemacht haben. Eine Anti-Kritik (yazılışı 1918, yayını 1921)
— Die russische Revolution (yazılışı 1918, yayını 1922)

I

SERMAYENİN YENİDEN-ÜRETİMİ VE TOPLUMSAL ORTAMI
(Kısım XXVI)

Marks'ın genişletilmiş yeniden-üretim şeması gerçek ve tarihsel birikim sürecini açıklayamaz. Peki neden? Tam da, şemanın öncülleri yüzünden. Şema, birikim sürecini, toplumsal tüketimi gerçekleştirenlerin yalnızca kapitalistler ve işçiler olduğu varsayımı temelinde betimlemeye girişir. *Kapital*'in her üç cildinde Marks'ın ısrarlı ve kasıtlı bir biçimde, kapitalist üretim tarzının evrensel ve dıştalayıcı egemenliğini, çözümlemesinin kuramsal bir öncülü olarak varsaydığını gördük. Bu koşullarda, herkesin kabul edeceği gibi, toplumda kapitalistler ve işçiler dışında hiç bir sınıf olamaz; şemaya göre, kapitalist toplumun bütün «üçüncü kişiler»i -memurlar, serbest meslek sahipleri, din adamları, vb.-, tüketiciler olarak, bu iki sınıf içinde, tercihan da kapitalist sınıf içinde ele alınmalıdır. Ancak bu öncül kuramsal bir koltuk değneğidir; gerçek hayatta kapitalist üretim biçiminin dıştalayıcı egemenliği altında kendine yeten bir kapitalist topluma hiç rastlanmamıştır. Bu kuramsal aracın kullanılması, ancak problemin koşulları-

nı değiştirmediği, tersine bu koşulların olanca saflığıyla ortaya konmasına yardımcı olduğu durumlarda, tümüyle yerinde olur. Bu durumlardan biri, toplam toplumsal sermayenin basit yeniden-üretiminin çözümlenmesidir. Burada sorunun kendisi bir kurguya, kapitalist yöntemlerle üretim yapan yani artı-değer yaratan bir toplumda, bu artı-değerin tümünün ona el koyan kapitalistlerce tüketildiği kurgusuna dayanmaktadır. Amaç, bu veri koşullarda toplumsal üretimin ve yeniden-üretimin nasıl biçimlenmek zorunda olduğunu ortaya koymaktır. Burada bizzat sorunun formülasyonu, üretimin kapitalistler ve işçiler dışında bir tüketicisinin olmadığını varsaymaktadır ve dolayısıyla Marks'ın öncülüyle, yani kapitalist üretim biçiminin evrensel ve dıştalayıcı egemenliğiyle tam bir uyum içindedir. İki kurgu kuramsal olarak çakışmaktadır. *Kapital*'in birinci cildinde yapıldığı gibi, bireysel sermayelerin birikiminin çözümlenmesinde sermayenin mutlak egemenliğini varsaymak da aynı şekilde meşrudur. Bireysel sermayelerin yeniden-üretimi toplam toplumsal yeniden-üretimin bir unsurudur fakat diğer unsurların hareketlerinin tersine, bağımsız bir yol izler. Sonuç olarak, toplumsal sermayenin toplam hareketi, bireysel sermayelerin ayrı ayrı hareketlerinin mekanik bir toplamı değil, kendine özgü bir bileşkesidir. Gerçi bireysel sermayelerin toplam değeri, toplam toplumsal sermayenin değeriyle; bireysel sermayelerin tek tek bileşenlerinin (yani değişmeyen sermaye, değişken sermaye ve artı-değerin) kendi içlerindeki toplamı da, toplam toplumsal sermayenin tek tek bileşenlerinin değeriyle çakışmaktadır. Ancak, toplam toplumsal sermayenin değerinin toplumsal ürünün ayrı ayrı parçalarındaki somutlanışı ile bireysel sermayelerin değer ilişkilerinin biçimlenişi, birbirinden tümüyle ayrılmaktadır. Dolayısıyla bireysel sermayelerin yeniden-üretim ilişkileri, somut biçimleri açısından ne birbirleriyle, ne de toplam sermayenin yeniden-üretim ilişkileriyle uyum içinde değillerdir. Her bireysel sermaye, dolaşım ve birikim sürecine bütünüyle kendi başına katılır ve normal dolaşım koşullarında diğer sermayelere, ancak

ürünün realize etmek zorunda olduğu ve bireysel etkinlikleri için gereken üretim araçlarını bulması gerektiği ölçüde bağımlıdır. Kuramsal olarak, bireysel sermaye birikiminin çözümlenmesinde en uygun öncül, kapitalist üretimin evrensel ve dıştalayıcı egemenlik kazanmış olduğu ve bu sürecin tek ortamını oluşturduğu varsayımı olduğu halde,[1] bu pazarı sunan ve gereken üretim araçlarını sağlayan kesimlerin kapitalist üreticiler olup olmaması, bireysel sermaye açısından hiç farketmez.

Ancak şimdi, bireysel sermaye için tayin edici olan varsayımların, toplam sermayenin ele alınışında da meşru olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Gerçekten de, Marks'ın toplam ve bireysel sermayelerin birikim koşullarını özdeşleştirdiği, kendisi tarafından da aşağıdaki alıntıda açıkça doğrulanmaktadır:

«Sorun şimdi şöyle formüle edilmelidir: *genel birikim* halinde, diğer bir deyişle bütün üretim dallarında bir ölçüde sermaye birikimi olduğu -ki bu aslında kapitalist üretimin bir koşulu olduğu kadar, tıpkı istifçinin para yığma güdüsü gibi, kapitalistin de kapitalist olması nedeniyle sahip olduğu bir güdüdür de (aynı zamanda da kapitalist üretimin ilerlemesi için bir zorunluluktur)- varsayılması durumunda, bu genel birikimin koşulları nelerdir, bu genel birikim neden ibarettir?»

Ve yanıtı: «*Dolayısıyla sermaye birikiminin koşulları sermayenin ilk üretimi ve genel olarak yeniden-üretimi koşullarının tamamen aynısıdır.* Bu koşullar ise paranın bir kısmıyla emek, diğer kısmıyla da... meta (hammadde, makinalar vb.) satın alınmasıdır... Dolayısıyla yeni sermaye-

1 «Sermaye ne kadar büyük, emek verimliliği ve genel olarak kapitalist üretimin ölçeği ne kadar gelişkin olursa, pazardaki, dolaşımdaki, üretim ile tüketim (bireysel ve sınaî) arasında geçiş halindeki meta hacmi de o kadar büyüktür ve her tikel sermayenin kendi yeniden-üretimi için gerekli koşulları pazarda hazır bulma güvencesi o kadar büyüktür.» Kari Marks, Theories of Surplus Value (Artı-Değer Teorileri: Theorien über den Mehrwert'in İngilizce baskısı; Moskova, 1968), Cilt II, s. 483 - 484.

nin birikimi ancak zaten varolan sermayenin yeniden-üretimi ile aynı koşullarda ilerleyebilir.» [2]

Gerçek hayatta toplam sermayenin gerçek birikim koşulları, bireysel sermayeninkilerden ve basit yeniden-üretiminkilerden bütünüyle farklıdır. Sorun şuna gelip dayanmaktadır: Artı-değerin gittikçe artan bir kısmının kapitalistlerce tüketilmeyip üretimin genişletilmesinde kullanılması durumunda, toplumsal yeniden-üretim nasıl biçimlenmektedir? Toplumsal ürünün, sabit sermayenin yenilenmesi için bir pay ayrıldıktan sonra geri kalanının, işçilerin ve kapitalistlerin tüketimine gitmesi yolu baştan kapalıdır ve bu, sorunun ana boyutunu oluşturur. Dolayısıyla işçilerin ve kapitalistlerin toplam ürünü realize etmesi yolu da kapalıdır. Yalnızca değişken sermayeyi, değişmeyen sermayenin kullanılıp tüketilen kısmını ve artı-değerin tüketilen kısmını her zaman realize edebilirler; fakat bununla, ancak üretimin önceki ölçekte yenilenmesi koşullarını güvence altına alabilirler. İşçiler ve kapitalistler artı-değerin sermayeye dönüşecek olan kısmını realize edemezler. Dolayısıyla, yalnızca işçilerden ve kapitalistlerden oluşan bir toplumda artı-değerin birikim amacına yönelik realizasyonu olanaksızdır. Ricardo ve Sismondi'den Marks'a kadar, birikim sorununu ele alan bütün kuramcıların, işe tam da sorularını çözümsüz kılan varsayımla başlamaları gariptir. Artı-değerin realizasyonunun «üçüncü kişiler»i, yani kapitalist üretimin doğrudan unsurları (işçiler ve kapitalistler) dışında tüketicileri gerektirdiği yolundaki haklı bir yönelim, her türlü kaçış yolunu beraberinde getirmiştir: Malthus'un, feodal toprak sahibinin kişiliğinde; Vorontsov'un, militarizmde; Struve'nin, «serbest meslek sahipleri» ve kapitalist sınıfın diğer asalaklarında somutlaştırdıkları, «üretken olmayan tüketim» fikri gibi. Ya da, Sismondi'den Nikolayon'a, birikime kuşkuyla yaklaşan herkes için kullanışlı bir emniyet

2 Aynı eser, cilt II, s. 483-484: Almanca orijinalinde **Akkumulation von Kapital und Krisen** (Sermaye Birikimi ve Buhranlar) başlığını taşıyan bölüm. İtalikler Marks'a aittir.

sübabı oluşturan dış ticaret sahneye çıkarıldı. Sorunun çözümsüzlüğü Von Kirchmann ve Rodbertus gibi bazılarını birikim fikrinden bütünüyle vazgeçmeye, ya da Sismondi ve onun Rus «popülist» izleyicileri gibi, en azından birikim konusunu mümkün olduğu kadar bulanıklaştırma yolunda boş bir çaba harcamaya götürdü.

Birikim sorununun dikkat çekici yönü ve bu sorunu çözmeye yönelik önceki çabaların zayıf noktası, ancak Marks'ın daha derin çözümlemesi, toplam yeniden-üretim sürecinin kusursuz şematik gösterimi ve özellikle basit yeniden-üretim sorununa ilişkin dahice sunuşu ile gözler önüne serilebilmiştir. Ancak o da, kısmen çözümlemesini neredeyse başlar başlamaz yarım bıraktığı, kısmen de daha önce göstermiş olduğumuz gibi, kafası Adam Smith'in çözümlemesini mahkûm etmekle meşgul olduğu ve bu yüzden ana sorunu gözden kaçırır gibi olduğu için, doğrudan hazır bir çözüm sunamadı. Aslında, kapitalist üretim tarzının evrensel egemenliği varsayımını yaparak çözümü daha da güçleştirdi. Gene de, birikim sorununu hem Marks'ın öğretisinin diğer kısımlarıyla, hem de kapitalizmin tarihsel deneyimi ve günlük uygulamasıyla uyum içindeki bir çözümü, Marks'ın basit yeniden-üretim üzerine eksiksiz çözümlemesinde ve kapitalist sürece ilişkin, sürecin içsel çelişkilerini ve bu çelişkilerin gelişmesini gösteren (*Kapital*, cilt III'teki) bütünsel nitelemesinde, zımnen içerilmektedir. Şemanın yetersizlikleri bunun ışığında düzeltilebilir. Daha yakından incelendiğinde, genişletilmiş yeniden-üretim şemasının ilişkilerinin kapitalist üretim ve birikim alanının dışında kalan ilişkilere de işaret ettiği görülecektir.

Buraya kadar, genişletilmiş yeniden-üretimin yalnızca bir yönünü, güçlükleriyle şimdiye kadar kuşkucuların bütün ilgisini çeken artı-değerin realizasyonu sorununu ele aldık. Artı-değerin realizasyonu, kapitalist birikimin hayatî sorunudur. İşi basitleştirmek için kapitalistlerin tüketim fonunu bütünüyle görmezden gelirsek, artı-değerin realizasyonu birincil koşul olarak kapitalist toplum dışında alıcı kesimlerin varlığını gerektirir. Dikkat ediniz, tüketiciler

değil alıcılar diyoruz, çünkü artı-değerin maddi biçimi artı-değerin realizasyonu açısmdan önemli değildir. Belirleyici olan, artı-değerin ne işçiler ne de kapitalistler tarafından realize edilemeyip ancak kendi üretim tarzları kapitalist olmayan toplumlar ya da kesimlere satılırsa realize edilebileceğidir. Burada iki farklı durum düşünebiliriz:

1) Kapitalist üretim kendi gereksinmesinden, işçilerin ve kapitalistlerin talebinden daha fazla tüketim malı sunar ve bunlar kapitalist olmayan kesimler ve ülkelerce satın alınır. Örneğin ondokuzuncu yüzyılın ilk üçte ikisi boyunca İngiliz pamuklu sanayisi, Avrupa kıtasının köylüleri ve küçük burjuva kentlileri ile Hindistan, Amerika, Afrika, vb. köylülerine pamuklu dokuma sunmuştur; bu durum bir ölçüde bugün bile sürmektedir. Dolayısıyla İngiliz pamuklu sanayisinin dev gelişmesi, kapitalist olmayan kesimlerin ve ülkelerin tüketimi temeline dayanıyordu.[3] İngiltere içinde ise, bu serpilip gelişen pamuklu sanayisi, sanayi makinaları üretiminde (bobinler ve dokuma tezgâhları), metal ve

3 Aşağıdaki sayılar pamuklu sanayisinin İngiliz ithalatı için taşıdığı önemi açıkça göstermektedir:

1893'te 277 000 000 sterlin değerindeki toplam mamul mal ihracatımn yüzde 23'ü (64 000 000 sterlin tutarındaki kısmı) pamuklu ihracatından, yüzde 17'nin altında bir kısmı ise demir ve diğer metal ihracatından oluşuyordu.

1898'de 233 400 000 sterlin değerindeki toplam mamul mal ihracatının yüzde 28'i (65 000 000 sterlin tutarındaki kısmı) pamuklu ihracatından, yüzde 22'si ise metal ihracatından oluşuyordu.

Bir karşılaştırma yapmak için Alman İmparatorluğuna ilişkin verilere baktığımızda ise şunu görürüz: 1898'de 200 5000 000 sterlin değerindeki toplam ihracatın yüzde 5,75'ini oluşturan pamuklu ihracatımn tutarı 11 595 000 sterlindi. Aynı yıl 2 250 000 000 yardası Hindistan'a olmak üzere 5 250 000 000 yarda pamuklu dokuma ihraç edildi (E. Jaffe, **Die englische Baumwollind strie und die Organisation des Exporthandeks, Schmoller's Jahrbücher**, Cilt XXIV, s. 1033).

1908'de İngiltere'nin yalnız pamuk ipliği ihracatı 13 100 000 sterlin değerindeydi (**Statist. Jahrb. für das Deusche Reich**, 1910).

kömür, vb. sanayilerinde büyük ölçekli gelişmelere yol açtı. Bu örnekte, Departman II (tüketim araçları üretimi) kapitalist olmayan toplumsal kesimlere satış yoluyla ürünlerini giderek artan boyutlarda realize etti ve kendi birikimiyle Departman I'in (üretim araçları üretimi) ülke içindeki üretimi için artan bir talep yaratarak, bu Departmanın artı-değerini realize etmesine ve kendi birikimini arttırmasına yardımcı oldu.

2) Tersi durumda, kapitalist üretim kendi talebinden fazla üretim aracı sunar ve kapitalist olmayan ülkelerde alıcı bulur. Örneğin ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İngiliz sanayisi Amerika ve Avustralya devletlerinde demiryolu yapımı için malzeme sağladı. (Demiryolu yapımı, kendi başına, bir ülkede kapitalist üretimin egemenliğinin kanıtı olarak ele alınamaz. Aslında, bu olayda demiryolları, kapitalist üretimin iş başına gelmesinin ilk koşullarından yalnızca birini oluşturdu.) Diğer bir örnek, kendi üretimleri kapitalist olmayan Asya ve Afrika ülkelerine ve diğerlerine boya gibi üretim araçlarını büyük miktarlarda sunan Alman kimya sanayisidir.[4] Burada kapitalist birikimin Departman I'i, ürününü kapitalizm-dışı çevrelerde realize eder. Departman I'in bundan kaynaklanan ve ilerleyen genişlemesi, aynı ülkedeki Departman II'nin, Departman I'deki büyüyen işçi ordusunun ihtiyaç duyduğu tüketim araçlarını sunabilmek için genişlemesine yol açar.

Bu durumların ikisi de Marks'ın şemasından farklılık göstermektedir. Birisinde, Departman II'nin ürünü, her iki departmanın artı-değerin tüketilen kısmı ve değişken sermaye ile ölçülen gereksinmelerini aşmaktadır. İkinci durumda ise, Departman I'in ürünü her iki departmandaki değişmeyen sermaye hacmini (bu hacimin üretimin genişletilmesi amacıyla arttırıldığı hesaba katılsa da) aşmaktadır. Her iki durumda da artı-değer, departmanların herhan-

4 Almanya'nın ürettiği anilinin beşte biri, çivitinse yarısı Çin, Japonya, İngiliz Hindistanı, Mısır, Asya Türkiyesi, Brezilya ve Meksika gibi ülkelere gider.

gi birinde sermayeye dönüştürülmesini olanaklı ve gerekli kılacak o doğal biçimde ortaya çıkmamaktadır. Gerçek hayatta bu iki prototip sürekli olarak üstüste biner, birbirini tamamlar ve içiçe geçer.

Bir nokta hâlâ açık değildir. Tüketim mallarının, diyelim pamukluların, kapitalist olmayan ülkelere satılan fazlası, yalnızca artı-değeri temsil etmemekte; kapitalist bir meta olarak değişmeyen ve değişken sermayeyi de bağrında içermektedir. Yalnızca toplumun kapitalist kesimleri dışına satılan metaların artı-değer dışında hiç bir şeyi temsil etmediğini varsaymak, epey keyfi olacağa benzer. Öte yandan, bu durumda Departman I'in yalnızca artı-değerini realize etmekle kalmayıp birikim de yapabileceği ve bunu, ürünü için kapitalist üretimin iki departmanı dışında başka bir pazara gerek duymadan yapacağı açıktır. Ancak bu karşı çıkışların her ikisi de ancak görünürde kalır. Hatırlamamız gereken tek şey, toplam ürünün her unsurunun toplam değerin bir oranını temsil ettiği ve kapitalist üretim koşullarında yalnız toplam ürünün değil tek tek her metanın da artı-değer içerdiğidir. Ancak bu, bireysel kapitalisti, kendi metalarının satışının önce değişmeyen sermayeye yaptığı yatırımın masrafını çıkarması, sonra da değişken sermayesini yenilemesi (ya da gerçek uygulamaya uygun ama daha az doğru bir deyişle, önce sabit, sonra dolaşan sermayesini yenilemesi) gerektiğini hesaplamaktan alıkoymaz; bunlardan sonra geride kalan ise, kâr hanesine yazılacaktır. Benzer biçimde, toplam toplumsal ürünü de, değer cinsinden ifade edildiğinde 1) toplumda kullanılıp tüketilmiş olan değişmeyen sermayeye, 2) değişen sermayeye ve 3) el konan artı-değere denk düşen üç oransal kısma ayırabiliriz. Basit yeniden üretim durumunda bu oranlar, toplam ürünün maddi biçimine de yansır; değişmeyen sermaye, üretim araçları; değişken sermaye, işçilerin tüketim araçları; ve artı-değer, kapitalistin tüketim araçları olarak maddeleşir. Ancak bildiğimiz gibi artı-değerin tamamının kapitalistlerce tüketildiği basit yeniden-üretim kavramı, tümüyle hayalidir. Genişletilmiş yeniden-üretim ya da birikime ge-

lince, Marks'ın şemasında toplumsal ürünün değer cinsinden bileşimi de maddi biçimiyle tam bir oransallık içersindedir; artı-değer, daha doğrusu artı-değerin sermayeye dönüştürülmek üzere ayrılan kısmı, en başından beri üretimin veri bir teknik temelde genişletilmesine uygun bir oranda üretim araçları ile işçilerin tüketim araçları arasında dağılmıştır. Görmüş olduğumuz gibi, kapitalist üretimin kendine yeterliliği ve yalıtılmışlığı temeline dayandırılan bu kavramsallaştırma, artı-değerin realizasyonunu ele aldığımız anda çöker. Oysa, artı-değerin kapitalist üretim alanı dışında realize edildiğini varsayarsak, artı-değerin maddi biçimi kapitalist üretimin gereklerinden bağımsızlaşır. Bu maddi biçim, kendisinin realize edilmesine yardımcı olan kapitalist olmayan çevrelerin gereksinmelerine uyar; yani kapitalist artı-değer, tüketim malı (örneğin pamuklu) ya da üretim aracı (örneğin demiryolu yapımı için malzeme) biçimine bürünebilir. Bu şekilde, bir departmanın ürünlerinde realize edilen artı-değer bunu izleyen üretim genişlemesiyle diğer departmanın artı-değerinin realize edilmesine yardımcı oluyorsa, bu, *toplumsal* artı-değerin tümünün, kısmen dolaylı kısmen de dolaysız olarak iki departman dışında realize edilmiş olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Benzeri düşünceler, bireysel kapitalistin, metalarının tümü diğer bir kapitalistin yalnızca değişen ya da değişmeyen sermayesini yenileyebiliyor olsa da, artı-değerini realize edebilmesini olanaklı kılar.

Kaldı ki, artı-değerin realizasyonu yeniden üretimin tek hayatî yönü de değildir. Departman I'in artı-değerini dışarıya (her iki departmanın dışına) sürebildiğini ve böylece birikim sürecini başlattığını ve dahası, kapitalist olmayan çevrelerde yeni bir talep artışı bekleyebileceğini veri alsak bile, bu iki koşul birikim için gerekenin ancak yarısını oluşturur. Bardağı ağza götürene kadar ne olacağı belli olmaz. Birikimin ikinci gereği, yeniden-üretimin genişletilmesi için gereken maddî unsurları elde etmektir. Departman I'in artı-ürününü, üretim araçları fazlasını kapitalist olmayan çevrelere satarak paraya çevirebildiğimize göre, bu maddî

unsurlar nereden gelecektir? Artı-değerin realizasyonu için çıkış yolu olan alışveriş, realize edilen bu artı-değerin üretken sermayeye dönüştürülme olanaklarının tümüyle uçup gittiği bir arka kapı gibidir; birisi cehenneme, diğeri denizin derinliklerine götürür. Şimdi olaya daha yakından bakalım.

Burada, üretimdeki bütün değişmeyen sermaye buymuş gibi, her iki departman için de *c* kullanıyoruz. Ama bunun yanlış olduğunu biliyoruz. Şemanın I. ve II. departmanlarında görünen c'nin, toplumun toplam değişmeyen sermayesinin yalnızca bir kısmı; bir yıl içinde dolaşan, kullanılan ve üretimin bir döneminin ürünlerinde içerilen kısmı olduğunu, yalnızca şemayı basitleştirme kaygılarıyla görmezden geliyoruz. Yoksa, kapitalist -ya da başka bir- üretimin her üretim döneminde değişmeyen sermayesinin tümünü kullanıp yeni baştan yaratması çok anlamsız olurdu. Tersine, dönemsel toplam yenilenmesi şemada kullanılan kısmın yıllık yenilenmesiyle gösterilen bütün üretim araçları kitlesinin, şemada sunulduğu gibi, üretimin ardında yattığını varsayıyoruz. Emeğin verimliliğinin artması ve üretim hacminin genişlemesiyle birlikte, bu kitle yalnızca mutlak olarak değil, değişmeyen sermayenin etkinliğindeki paralel bir artışla birlikte, her durumda üretimde tüketilen kısma oranla göreli olarak da artar. Üretimin genişlemesi için en büyük öneme sahip olan, değişmeyen sermayenin bu kısmının, değerindeki artış ne olursa olsun, daha yoğun işletilmesidir.

«İstihraç sanayiinde, madencilik, vb.de hammaddeler yatırılan sermayenin bir kısmını oluşturmaz. Bu durumda emeğin nesnesi, daha önceki bir emeğin ürünü olmayıp, metallerde, minerallerde, kömürde, taşta, vb. olduğu gibi, doğa tarafından sağlanmış bir lütuftur. Bu gibi hallerde değişmeyen sermaye neredeyse bütünüyle, (örneğin işçilerin gündüz ve gece vardiyalar halinde çalışmaları sonucu) artan bir emek miktarını emebilecek iş araçlarından oluşur. Diğer koşullar eşit kalmak üzere, ürünün değeri ve kitlesi, harcanan emekle doğru orantılı olarak artar. Üretimin ilk

gününde olduğu gibi, şimdi sermayenin maddi unsurlarının yaratıcıları haline gelmiş olan ilk ürün-biçimlendiricileri (insan ve doğa) gene bir arada çalışırlar. İşgücünün esnekliği sayesinde, değişmeyen sermayede daha önceden herhangi bir artış olmaksızın birikim alanı genişlemiştir.

«Tarımda, işlenmekte olan toprak, daha fazla tohum ve gübre kullanılmaksızın arttırılamaz. Ama bu yatırım bir defa yapıldıktan sonra, toprağın tamamen mekanik olarak işlenmesi, alınan ürünün miktarı üzerinde olağanüstü bir etki yaratır. Aynı miktar işçi tarafından harcanan daha fazla emek, iş araçlarında herhangi bir yeni yatırımı gerektirmeksizin, verimliliği arttırır. Burada da gene işe herhangi bir yeni sermaye karışmaksızın, insanın doğa üzerindeki dolaysız eylemi daha büyük bir birikim kaynağı halini alır.

«Nihayet, imalat sanayii adı verilen alanda, her ek emek harcaması, buna tekabül eden ek bir hammadde harcamasını öngördüğü halde, iş araçları için de mutlaka böyle bir ek harcamayı gerektirmez. İstihraç sanayii ile tarım imalat sanayiine hammadde ile iş araçlarını sağladığı için, bunların ek sermaye yatırımı olmaksızın yarattığı ek ürünler de imalat sanayiinin yararınadır.

«Genel sonuç; başlıca iki servet yaratıcısını, işgücü ile toprağı kendisiyle birleştiren sermaye, birikim öğelerini, kendi büyüklüğü tarafından, ya da kendilerinde varolduğu, halen üretilmiş bulunan üretim araçlarının değer ve kitleleri tarafından görünürde değişmez kılınan sınırların ötesinde çoğaltmak olanağını veren bir genişleme gücü kazanır.» [5]

Ayrıca, üretim araçlarının ve tüketim mallarının yalnızca kapitalist yöntemlerle üretilmesini gerektiren açık bir neden de yoktur. Bu varsayım, Marks tarafından tezinin köşe taşı olarak kullanılmasına karşın, ne sermayenin günlük pratiği ve tarihiyle, ne de bu üretim tarzının özgül niteliğiyle uyum içindedir. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısın-

5 Karl Marks, **Capital**, Cilt I, ss. 615-616; **Kapital** (Sol Yayınları, Ankara, 1975), Cilt I, ss. 641-642.

da İngiltere'deki artı-değerin büyük kısmı pamuklu biçiminde üretilirdi. Oysa bu artı-değerin sermayeye dönüştürülmesinin maddi unsurları, muhakkak ki bir artı-ürünü temsil ettikleri halde, hiç de bütünüyle kapitalist artı- değerden ibaret değillerdi. Yalnızca Amerikan Birliği'nin köleci devletlerinden gelen ham pamuğu ya da serflik Rusya'sının tarlalarından (İngiliz işçileri için bir tüketim malı olarak) gelen tahılı hatırlamak yeter. Kapitalist birikimin kapitalist yöntemlerle üretilmeyen üretim araçlarına ne kadar bağımlı olduğunu, örneğin plantasyonların işlenmesinin bütünüyle durduğu Amerikan İç Savaşı sırasında İngiltere'deki pamuk buhranı, ya da serflik Rusya'sından keten ithal edilemediği Doğu'daki savaş boyunca Avrupa keten dokumacılığının yaşadığı buhran göstermektedir. Kapitalist olmayan kesimlerle sermayenin birikimi için gerekli maddi unsurlar arasındaki yakın ilişkileri biraz daha göstermek için, köylülerce yetiştirilen -yani kapitalist yöntemlerle üretilmeyen- tahılın ithalinin, değişken sermayenin bir unsuru olarak, endüstrideki emeğin beslenmesinde hayatî bir rol oynadığını hatırlamamız yeter.

Dahası, kapitalist üretim, doğası gereği, kapitalist yöntemlerle üretilen üretim araçlarıyla sınırlandırılamaz. Kâr oranını arttırmaya çalışan bireysel kapitalist için, değişmeyen sermayenin unsurlarının ucuzlatılması, önemli bir araçtır. Ek olarak, artı-değer oranının arttırılmasının en önemli yöntemi olan emek verimliliğinin sürekli olarak arttırılması koşulu, doğanın ve toprağın sunduğu bütün madde ve kolaylıkların sınırsız kullanımı demektir. Bu konuda herhangi bir sınırlandırmaya izin verilmesi, sermayenin özüne ve bütün varoluş biçimine aykırıdır. Yüzlerce yıllık bir gelişmeden sonra, kapitalist üretim tarzı hâlâ toplam dünya üretiminin yalnızca bir parçasını oluşturmaktadır. Şu anda esas olarak egemen olduğu küçük Avrupa kıtasında bile, köylü tarımı ve bağımsız zanaatlar gibi bazı üretim dallarının bütününü egemenliği altına almayı henüz başaramamıştır. Aynı şey Kuzey Amerika'nın geniş kesimleri ve diğer kıtalardaki çeşitli bölgeler için de geçerlidir. Genelde

kapitalist üretim şu ana kadar esas olarak ılıman kuşak ülkeleriyle sınırlı kalmış, örneğin Doğu da ve Güneyde daha az ilerleme kaydetmiştir. Dolayısıyla, yalnızca bu kadar dar sınırlar içinde bulunabilen üretim unsurlarına dayanıyor olsaydı, bugünkü düzeyi ve aslında genel olarak gelişmesi olanaksız olurdu. Başından beri kapitalist üretimin hareket biçim ve yasaları, bütün dünyayı bir üretici güçler deposu haline getirmeyi amaçlamıştır. Üretici güçlere sömürü amacıyla el koymaya yönelen sermaye, bütün dünyayı yağmalar; bütün uygarlık düzeylerinden ve bütün toplum biçimlerinden gerekirse zorla alarak, üretim araçlarını yeryüzünün bütün köşelerinden sağlar. Kapitalist birikimin maddi unsurları sorunu, üretilmiş olan artı-değerin maddi biçimiyle çözülmekten uzaktır ve oldukça değişik bir şekil alır. Realize ettiği artı-değerin üretken kullanımı için sermayenin bütün dünyayı giderek daha tam kullanması. üretim araçları arasında, hem nitel hem de nicel olarak sınırsız bir seçim yapma olanağı kazanması gerekir.

Esnek ve sıçramalı olan birikim süreci, hem eski kaynaklardan ithalatın kesintiye uğraması, hem de toplumsal talebin birdenbire artması gibi durumlar nedeniyle, sürekli olarak yeni hammadde alanlarına çabucak ulaşabilmeyi kaçınılmaz olarak gerektirir. İç Savaş, Amerikan pamuğu ithalatını kesintiye uğratarak Lancashire yöresindeki meşhur «pamuk kıtlığı»na yol açar açmaz, Mısır'a büyü yapılmış gibi yeni ve çok geniş pamuk plantasyonları ortaya çıkıverdi. Bu olayda Avrupa sermayesi için bir etkinlik alanı yaratan, eski bir bağımlılık düzeniyle birleşmiş Doğu despotizmiydi. Bu kadar kısa bir zamanda böyle mucizevî bir değişmeyi, yalnızca sermaye, sahip olduğu teknik kaynaklarla yaratabilir. Ancak, böyle mucizeler yaratabilmek için gereken kumanda kuvvetini, yalnızca daha ilkel toplumsal koşulların kapitalizm-öncesi toprağında geliştirebilir. Aynı türden diğer bir örnek, bugün (1912'de) yılda 50.000.000 İngiliz sterlini değerinde bir ham kauçuk arzı gerektiren, dünya kauçuk tüketimindeki büyük artıştır. Hammadde üretiminin ekonomik temeli, Avrupa sermayesinin,

Afrika sömürgelerinde ve Amerika'da uyguladığı, kölelik ve bağımlılık kurumlarının çeşitli biçimlerde birleştiği ilkel bir sömürü düzenidir. "

Burada şu noktaya dikkat çekmeliyiz: Yukarıda Departman I ya da II'nin kapitalist olmayan ortamda yalnızca artı-ürününü realize ettiği varsayımını yapmaktaki amacımız, Marks'ın şemasını irdelemek açısından en uygun durumu, yeniden-üretim ilişkilerini saflıkları içinde gösteren durumu ele almaktı. Aslında değişmeyen ve değişken sermayenin bir bölümünün de kapitalist çevrelerin dışında ilgili departmanın ürünü olarak realize edildiğini varsaymamız için, hiç bir neden yoktur. Buna ek olarak, üretimin genişletilmesi, kısmen de kullanılıp tüketilen üretim unsurlarının yenilenmesi, maddi biçim olarak, kapitalist olmayan çevrelerin ürünleri aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Yukarıdaki örneklerle açıklığa kavuşturulmak istenen şey, *en azından* sermayeye dönüştürülmesi gereken artı-değerin ve kapitalist ürünler kütlesinin buna karşılık gelen bölümünün kapitalist çevrelerde realize edilmesinin olanaksız olduğu ve mutlaka bu çevrelerin dışında, kapitalist olmayan şekillerde üretim yapan toplum kesim ve biçimlerinde kendisine alıcılar aramak zorunda olduğudur.

O halde, artı-değerin üretimi ile bunu izleyen birikim dönemi arasında iki ayrı alış-veriş gerçekleşir; artı-değerin realizasyonu, yani saf değere çevrilmesi ve bu saf değerin üretken sermayeye dönüştürülmesi. Bunların ikisi de kapi-

ö Putumayo'daki Peru Amazon Ltd. Şirketinin uygulamaları hakkındaki İngiliz Mavi Kitabı (İngiliz Parlamentosunun dış konulardaki yayını - T.c.n.l özgür Peru Cumhuriyetinde, hem de hiç bir siyasal sömürge egemenliği biçimi sözkonusu olmadan, uluslararası sermayenin geri ülkelerin üretim araçlarını gaspederek geniş çapta sömürebilmek için yerlileri köleleştirebileceğini ortaya çıkarttı. İngiliz ve diğer ülke kapitalistlerince finanse edilen bu şirket 1900 yılından beri Londra piyasasına yaklaşık 4000 ton Putumayo kauçuğu yığdı. Aynı dönemde 30 000 yerli öldürüldü ve sağ kalan 10 000'inin de çoğu dövülerek sakat edildi.

talist üretim ile onu çevreleyen kapitalist olmayan dünya arasındaki alışverişlerdir. Hem artı-değerin realizasyonu, hem de değişmeyen sermayenin maddi unsurlarının elde edilmesi açısından dış ticaret -gerçek koşullarda esas olarak kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzları arasında bir değişim olan dış ticaret- kapitalizmin tarihsel varoluşu için birincil bir gerekliliktir.

Buraya kadar, birikimi yalnızca artı-değere ve değişmeyen sermayeye ilişkin olarak ele aldık. Birikimin üçüncü unsuru ise, birikimin gelişmesiyle birlikte artan değişken sermayedir. Marks'm şemasında toplumsal ürün, işçiler için bu değişken sermayeye uygun düşen, maddi biçim olarak giderek artan miktarda tüketim malını içerir. Ancak değişken sermaye, aslında işçilerin tüketim malları değil, yeniden-üretimi için bu tüketim mallarının gerekli olduğu yaşayan emektir. Dolayısıyla birikimin temel koşullarından biri, sermaye tarafından kendi isteklerini karşılamak için harekete geçirilebilecek bir yaşayan emek arzıdır. Bu arz, kısmen -koşullar izin verdiği ölçüde- daha uzun çalışma saatleri ve daha yoğun çalışma ile arttırılabilir. Ancak arzı arttırmanın bu iki yolu da değişken sermayeyi ya arttırmaz, ya da çok küçük oranda arttırır (örneğin fazla mesai ödemeleriyle). Dahası, bu iki yöntem, hem doğal, hem de toplumsal nedenlerle aşamadıkları kesin ve oldukça dar sınırlar içinde kalırlar. Dolayısıyla değişken sermayenin birikime eşlik eden ve giderek hızlanan büyümesi, çalıştırılan işçi sayısının giderek artması biçiminde ortaya çıkmalıdır. Bu ek emek nereden bulunabilir?

> Bireysel sermaye birikimine ilişkin çözümlemesinde Marks şu yanıtı verir: «Şimdi, bu unsurlara sermaye olarak fiilen iş gördürebilmek için, kapitalist sınıfın ek emeğe gereksinmesi vardır. Eğer halen çalıştırılmakta olan işçilerin sömürülmesi, yaygınlık ve yoğunluk bakımından arttırılamıyorsa, ek işgücü bulunması zorunludur. Bunun için, kapitalist üretim mekanizması daha önceden tedbir almış, işçi sınıfını ücrete bağlı bir sınıf haline getirmiş ve eline geçecek

ücretin yalnız kendi hayatını sürdürmesine değil çoğalmasına da yetecek kadar olmasını sağlamıştır. Sermaye için şimdi yapılacak tek şey, her yıl işçi sınıfının her yaştan işçi olarak sağladığı bu ek işgücünü, yıllık ürünün kapsadığı fazla üretim araçları ile birleştirmektir; böylece artı-değerin sermayeye çevrilmesi tamamlanmış olur.» [7]

Dolayısıyla değişken sermayedeki artış, doğrudan doğruya ve bütünüyle, zaten sermayenin egemenliği altında olan bir işçi sınıfının doğal fiziksel artışına bağlanmaktadır. Bu, yalnızca kapitalistleri ve işçileri toplumsal sınıf olarak tanıyan ve kapitalist üretim tarzını dıştalayıcı ve mutlak gören genişletilmiş yeniden-üretim şemasıyla tam bir uyum içindedir. Bu varsayımlar altında sermayenin kumanda ettiği işgücü arzının büyümesinin tek yolu, işçi sınıfının doğal artışıdır. Ancak bu görüş, birikim sürecini yöneten yasalara aykırıdır. İşçilerin doğal çoğalması, biriken sermayenin gereksinmelerine zaman ve nicelik açısından denk

7 Karl Marks, Capital, C. I, S. 594; Kapital (Sol Yayınları Ankara, 1975), C. I, S. 619. Aynı şekilde bir başka yerde: «Daha sonra artı-değerin, üretilen tüketim araçları fazlasının bir kısmı yeni emek alınması için değişken sermayeye dönüştürülmelidir. Bu, ancak işçi sayısı artar ya da iş süresi uzarsa yapılabilir.... Ancak bu, birikim için hazır bir çözüm değildir. Çalışan nüfus, önceleri üretken olmayan işçiler üretken hale dönüştürülür ya da nüfusun kadınlar, çocuklar ve yoksullar gibi önceden çalışmayan kesimleri üretim süreci içersine çekilirse, artabilir. Ancak burada işin bu yönünü yok sayacağız. Çalışan nüfus, son olarak da nüfusun mutlak olarak artması yoluyla artabilir. Birikim istikrarlı ve sürekli olarak gelişecekse, kullanılan sermayeye oranla azalsa da mutlak olarak artan bir nüfus temeline oturmalıdır. Birikimin istikrarlı bir süreç oluşturmasının temeli nüfus artışıdır. Bunun vazgeçilmez önkoşulu ise çalışan nüfusun yeniden-üretimi için yeterli olmakla kalmayıp bu nüfusun sürekli artışını da mümkün kılan bir ortalama ücrettir» (Karl Marks, Theorien über den Mehrwert, C II, Bölüm 2.) **Verwandlung von Revenue in Kapital** (Kazancın Sermayeye Dönüştürülmesi) başlıklı kısım.

düşmemektedir. Marks'ın kendisi de doğal çoğalmanın sermayenin ani genişleme gereksinmelerine ayak uyduramayacağını çok parlak bir şekilde göstermiştir. Sermayenin gelişmesinin tek temeli doğal çoğalma olsaydı, aşırı zorlanma ve tükenme arasında gidip gelen dönemsel salınımları içinde birikim süremezdi, üretici alan sıçramalarla genişleyemezdi ve birikimin kendisi olanaksızlaşırdı. Birikim, değişmeyen sermayenin unsurlarının büyümesine olduğu kadar, değişken sermayenin büyümesine ilişkin de sınırsız bir hareket özgürlüğünü gerektirir. Yani birikim süreci, işgücü arzı konusunda da sınırsız bir kullanım olanağına sahip olmalıdır. Marks bunun bir «sınaî yedek işçi ordusu» ile sağlanabileceğini düşünmektedir. Marks'ın genişletilmiş yeniden-üretim şeması böyle bir ordunun varlığını açıkça kabul etmemektedir ve kapitalizme özgü ücretli proletaryanın doğal çoğalması böyle bir sınaî yedek işçi ordusu sağlayamayacağından, sözkonusu şemada bu ordunun yeri de olamazdı. Bu ordu için işgücü, sermayenin kumandası dışındaki toplumsal kaynaklardan sağlanmakta, ancak gerek duyulduğu zaman ücretli proletaryaya eklenmektedir. Kapitalist üretim için böyle bir ek işgücünü, yalnızca kapitalist olmayan kesim ve ülkelerin varlığı güvence altına alabilir. Oysa Marks, sınaî yedek işçi ordusuna ilişkin çözümlemesinde,[8] yalnızca a) daha yaşlı işçilerin yerini makinaların alınasını, b) tarımda kapitalist üretimin egemenliğinin sonucunda kırsal işçilerin kentlere akmasını, c) zaman zaman sanayi dışına düşen işgücünü ve d) son olarak da göreli fazla- nüfusun en aşağı kesimini, yoksulları kabul etmektedir. Bütün bu kategoriler, şu ya da bu biçimde kapitalist üretim tarafından bir kenara atılırlar ve şu ya da bu şekilde işi bitmiş ve gereksizleşmiş bir ücretli proletaryayı oluştururlar. Yüksek bir kapitalist gelişme düzeyi içeren İngiltere koşullarından etkilendiği anlaşılan Marks, sürekli olarak kentlere göçen kırsal işçilerin, daha önce tarımsal sermayenin egemenliği altında oldukları ve şimdi de sanayi sermayesine bağımlı hale geldikleri için, ücretli pro-

8 **Capital**, C. I, S. 642 dipnot.

letaryanın bir parçasını oluşturduklarını öne sürmektedir. Ancak, kıta Avrupasındaki koşullar için birincil önem taşıyan sorunu, yani bu kentsel ve kırsal proletaryanın elde edildiği kaynakları, köylü ekonomisinin ve küçük zanaat kuruluşlarının çürümesiyle birlikte kırsal ve kentsel orta tabakaların sürekli olarak proleterleşmesini, yani ilerleyen çöküş ve parçalanış süreçlerinde kapitalizm öncesi (kapitalist olmayan) üretim tarzlarının bir kenara attığı bir işgücünün kapitalist olmayan koşullardan kapitalist koşullara kesintisiz geçiş sürecini, ihmal etmektedir. Burada Avrupa köylü ve zanaatkârlarının çözülmesinin yanısıra, Avrupa dışı ülkelerdeki çok çeşitli ilkel üretim ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin parçalanmaları da buna dahildir.

Kapitalist üretim ancak bütün bölge ve iklimlere tümüyle erişebilirse tam olarak gelişebildiğinden, kendini ılıman kuşağın doğal kaynakları ve üretici güçleri içersine hapsedemediği gibi, yalnızca beyaz ırkın işgücüyle de işini yürütemez. Sermaye beyaz adamın çalışamayacağı bölgelerden yararlanabilmek için başka ırklara gerek duyar. Dünyanın bütün üretici güçlerini artı-değer üretim düzeninin zorladığı sınırlara dayanana dek kullanabilmek için, dünya işgücünü hiç bir kısıtlama olmadan harekete geçirebilmelidir. Oysa pek çok durumda bu işgücü geleneksel kapitalizm öncesi üretim ilişkilerine sıkı sıkıya bağımlılaştırılmıştır. Sermayenin etkin ordusuna katılabilmesi için önce «özgürleştirilmesi» gerekir. İşgücünün ilkel toplumsal koşullardan kurtarılması ve kapitalist ücret sistemi tarafından yutulması, kapitalizmin vazgeçilmez tarihsel temellerinden biridir. İlk gerçekten kapitalist üretim dalı olan İngiliz pamuklu sanayisi için, yalnız Amerikan Birliği'nin Güney eyaletlerinin pamuğu değil, plantasyonlara işgücü sağlamak için gemilerle Amerika'ya yollanan ve İç Savaştan sonra özgür bir proletarya olarak kapitalist bir sistemdeki ücretli işçiler sınıfına katılan milyonlarca Afrikalı zenci de belirleyici öneme sahipti.[9] Kapitalist olmayan

9 Amerika Birleşik Devletleri'nde İç Savaştan az önce yayımlanan bir tablo kölesi eyaletlerde yıllık üretim değerine ve

toplumlardan gerekli işgücünü elde etme sorununun önemi, sermaye için sömürgelerde «işçi sorunu» diye adlandırılan biçimiyle daha da belirgindir. Bu sorunun çözümü için, işgücünün eski toplumsal düzenlerden kurtarılıp sermayenin yönetimi altına aktarılması için mümkün olan bütün «yumuşak zorlama» yöntemleri uygulanmaktadır. Bu çaba sömürgelerde çağdaş ücret sistemiyle ilkel otoritenin en garip bileşimlerini ortaya çıkarır.[10] Bu, kapitalist üretimin,

—çoğu pamuk plantasyonlarında olmak üzere— çalıştırılan köle sayısına ilişkin şu verileri içeriyordu :

Yıl	Pamuk (dolar)	Köle sayısı
1800	5 200 000	893 041
1810	15 000 000	1 191 364
1820	26 300 000	1 543 688
1830	34 100 000	2 009 053
1840	74 600 000	2 487 255
1850	101 800 000	3 197 509
1851	137 300 000	3 200 000

(Simons, **Klassenkampfe in der Geshichte Amerikas. Erganzungsheft der «Neuen Zeit»**, No: 7, S. 39.) (Amerika Tarihinde Sınıf Mücadeleleri. Neue Zeit dergisinin eki.)

10 Eski bir İngiliz bakanı olan Bryce, Güney Afrika elmas madenlerinde bu tür bir melez biçimlenme modelini şöyle betimler: «Kimberley'de en çarpıcı olan ve dünyada başka hiç bir yerde rastlanmayan görüntü, madenlerde çalışan yerlilerin oturduğu ve kapatıldığı iki 'müştemilat'tır. Bunlar, çatısız ama üstü dışarı bir şey atılmasını önlemek için telden yapılmış bir ağ la kapatılmış, hemen bitişikteki madene toprak altından bir girişi olan büyük ve etrafı çevrili alanlardır. Maden sekizer saatlik üç vardiyayla işletilmekte, dolayısıyla işçi yer altında bir defada sekiz saatten fazla kalmamaktadır. Duvarın iç tarafı boyunca yerlilerin çalışmadıkları zaman yaşayıp uyudukları baraka ya da kulübeler vardır. Alanda bir hastane ve çalışanların boş zamanlarını okuma-yazma öğrenerek değerlendirebilecekleri bir de okul bulunur. İçki satılmaz .. Bütün girişler sıkı sıkıya korunur ve beyaz ya da yerli hiç kimse giremez. Bütün gereksinmeler maden şirketinin alan içindeki dükkânından karşılanır. Ben gittiğimde De Beers maden (müştemilâtı'nda çeşitli

diğer toplumsal örgütlenmelerden gelen işgücü olmadan yürüyemeyeceği gerçeğine somut bir örnektir.

kabilelerden 2600 yerli vardı. İnsan güneyde Natal ve Pondoland'dan doğuda Tanganika Gölü kıyılarına kadar çok çeşitli kabilelerden farklı yerli tiplerinin örneklerini görebiliyordu. Genellikle haftada 18-30 şilin olan yüksek ücretlerin çekiciliğine kapılıp dört bir yandan gelen yerliler, burada üç ay, bazan da daha uzun süre kalırlar.... Dikdörtgen biçimindeki büyük 'müştemilât'ta Natal'den gelen Zulu'lara, Fingo'lara, Pondo, Tembu, Basuto ve Bechuana'lara, Portekiz bölgelerinden gelen Gungunhana uyruklarına, bir kaç Matabele ve Makalaka'ya, Zambezi nehri kıyılarından gelen pek çok delikanlıya, kısacası Güney Afrika'nın başka hiç bir yerinde görülemeyecek çeşitlilikte canlı bir etnolojik koleksiyona rastlanır. Hattâ buşimanlar (bushmen) ya da en azından buşiman kanından yerliler bile görülür. Bir arada barış içinde yaşarlar ve boş zamanlarında çeşitli biçimlerde eğlenirler. Talih oyunlarının yanısıra, tahta üzerinde çakıllarla oynanan ve 'tilki ve kazlar' oyununu andıran bir oyun gördük; iki kaba yerli âletiyle, farklı uzunlukta demir parçalarının bir çerçeveye yanyana iliştirilmesiyle yapılmış 'Kâfir piyanosu' ve bir sopayla vurulduğunda, bir melodinin başlangıcını oluşturan değişik notalar çıkaran farklı büyüklükte sert odun parçalarından oluşan bir diğer âletle yapılan müziği dinledik. Bir-iki kişi mektup okuyor ya da yazıyordu; geri kalanlar yemek pişiriyor ya da birbirleriyle konuşuyorlardı. Bazı kabileler dur-durak bilmeden konuşurlar. Bu garip kara insanlar potasında insan gruptan gruba yürürken bir düzine dilde konuşulduğunu duyabilir.» (James Bryce, Impressions of South Africa, Londra, 1897, p. 242, dipnot.)

Zenci, bir kaç ay çalıştıktan sonra biriktirdiği paralarla madenden ayrılır. Kabilesine döner, bu parayla kendine bir eş satın alır ve geleneksel hayatını sürdürür. Aynı kitapta, Güney Afrika'da «işçi sorununu» çözmek için kullanılan yöntemler de çok canlı bir biçimde anlatılır. Zencilerin, toprak ve sığırları ellerinden alınarak, yani varoluş araçlarından yoksun bırakılarak, proleterleştirilerek ve alkolle çöküntüye uğratılarak, Kimberley, Witwatersrand, Natal ve Matabeleland'daki maden ve plantasyonlarda çalışmaya zorlandığı anlatılır. (Daha sonra, sermayenin «müştemilatı»na girdiklerinde ise, alıştırıldıkları iç-

Marks'ın kapitalist olmayan üretim araçlarının kullanılması sürecini olduğu gibi, köylülerin kapitalist bir proletaryaya dönüştürülmesini de ayrıntılı olarak incelediğini kabul etmeliyiz. *Kapital*'in birinci cildinin XXIV. bölümü İngiliz proletaryasının, kapitalist tarımsal kiracı sınıfın ve sanayi sermayesinin kökenini betimlemeye ayrılmıştır. Ve bu sonuncu sürecin betimlenmesinde, sömürgelerin Avrupa sermayesi tarafından yağmalanması özellikle vurgulanmaktadır. Ancak, bütün bunların yalnızca ilkel birikim denen olgu açısından ele alındığını akılda tutmalıyız. Marks için bu süreçler, yalnızca sermayenin doğuşunu, yeryüzünde ilk ortaya çıkışını açıklamaktadır. Bunlar adetâ, fedoal toplumun bağrından kapitalist üretim tarzını yaratan doğum sancılarıdır. Marks kapitalist üretim ve dolaşım sürecini çözümlemeye girişir girişmez, kapitalist üretimin evrensel ve dıştalayıcı egemenliği varsayımını sürekli olarak yeniden vurgulamaya başlamaktadır.

Oysa görmüş olduğumuz gibi, kapitalizm tam olgunluk halinde de kendisiyle bir arada varolan kapitalist olmayan kesimlere ve toplumsal örgütlenmelere de her bakımdan dayanmaktadır. Sorun, Sismondi'nin ve kapitalist birikimi eleştiren ve bundan kuşku duyan diğerlerinin ortaya koyduklarının tersine, ek ürün için pazar bulunmasından ibaret değildir. Sermayenin birikim süreci bütün değer ilişkileri ve maddi ilişkilerle, yani değişmeyen sermaye, değişen sermaye ve artı-değerle, kapitalist olmayan üretim biçimlerine bağlıdır. Kapitalist olmayan üretim biçimleri, bu sürecin veri tarihsel ortamını oluştururlar. Kapitalist olmayan bir ortamın yokluğu halinde sermaye birikimi her bakımdan olanaksızlaştığından, kapitalist üretim tarzının dıştalayıcı ve mutlak egemenliği varsayımı altında bu birikimin gerçek tablosunu elde edemeyiz. Güçlüklerini tümüyle artı-değerin realizasyonu sorununa atfettiklerinde, Sismondi ve izleyicileri birikim için gerekli koşullar hakkında ger-

kiler kesinlikle yasaklanır. Sömürü nesnesi işe yarar durumda tutulmalıdır.) Son olarak da zor yoluyla, hapsedilerek ve kırbaçlanarak sermayenin ücret sistemine sokulurlar.

çekten de doğru bir sezgiyi sergilemişlerdi. Ancak, değişmeyen ve değişen sermayenin genişletilmesi koşullarıyla artı-değerin realizasyonunu yönlendiren koşullar arasında, maddi biçimleri açısından önemli bir fark vardır. Sermaye, engellenmemiş birikim için bütün yer yuvarlağının üretim araçlarına ve işgücüne gerek duyar; bütün bölgelerin doğal kaynakları ve işgücü olmadan işini yürütemez. Kaynakların ve işgücünün büyük çoğunluğunun gerçekte hâlâ kapitalizm- öncesi üretim alanında bulunduğunu (ki bu, birikimin tarihsel ortamıdır) gören sermaye, bu nedenle bu bölgeler ve toplumsal örgütlenmeler üzerinde egemenlik kurabilmek için elinden gelen herşeyi yapmak zorundadır. Örneğin kapitalist biçimde işletilen kapitalist plantasyonların, örneğin Hindistan'da olduğu gibi, kapitalist üretimin gereklerine de hakkıyla hizmet edememeleri için hiç bir neden yoktur. Ancak, bu üretim dallarının bulunduğu ülkelerde kapitalist olmayan toplumsal ilişkilerin fiili egemenliği, sermayenin bu ülkeler ve toplumları egemenliği altına alma çabasını doğurur. Ve aslında ilkel koşullar, birikimin saf kapitalist toplumsal koşullarda düşünülemeyecek kadar olağanüstü hızlı ve şiddetli atılımlarını olanaklı kılar.

Artı-değerin realizasyonunda ise durum oldukça farklıdır. Bu, en baştan itibaren, kapitalist olmayan üreticilere ve tüketicilere bağlıdır. Dolayısıyla sermayenin kendisi ve birikimi için dolaysız ve hayatî koşul, artı-değerin kapitalist olmayan alıcılarının varlığıdır ve bu varlık, kapitalist birikim sorunu için bu ölçüde belirleyicidir.

Kuramsal boyutları bir yana, tarihsel bir süreç olarak sermaye birikimi, her bakımdan kapitalist olmayan toplumsal kesim ve örgütlenme biçimlerine bağımlıdır.

Dolayısıyla ulusal ekonomide neredeyse yüzyıldır tartışma noktasını oluşturan bu sorunun çözümü, iki aşırı ucun, birikimi tümden yadsıyan Sismondi, von Kirchmann, Vorontsov ve Nikolayon'un vaz'ettiği küçük burjuva kuşkuculuğu ile kapitalizmin kendi dışında bir şeye gerek duymadan kendini yeniden yaratma yeteneğinin sınırsızlığına, dolayısıyla ölümsüzlüğüne inanan Ricardo, Say ve Tugan

Baranovski'nin savunduğu kaba iyimserlik arasında bir noktadadır. Marks'ın öğretisine göre çözüm, kapitalist birikimin hareketi için çevresinde kapitalist olmayan toplumsal formasyonlara gereksinme duyduğu, sürekli olarak bunları özümseyerek ilerlediği ve bu ortamı bulduğu sürece ilerleyebileceği şeklindeki diyalektik çelişmede yatmaktadır.

Bu noktada, birikim hakkındaki tartışmada o kadar önemli olan iç ve dış pazar kavramlarını yeniden gözden geçirmeliyiz. Siyasal coğrafya değil, toplumsal ekonomi kavramları olan iç ve dış pazar, kapitalist gelişme sürecinde kuşkusuz büyük, ancak temelden farklı bir rol oynarlar. İç pazar, kapitalist üretim açısından kapitalist pazardır; kendi ürünlerinin alıcısı ve kendi üretim unsurlarının kaynağı olması nedeniyle kapitalist üretimin kendisidir. Sermaye açısından dış pazar, kendi ürünlerini emen ve ona üretici mallar ve işgücü sunan, kapitalist olmayan toplumsal çevredir. Dolayısıyla ekonomik bakış açısından Almanya ile İngiltere arasındaki meta akışı esas olarak bir iç, kapitalist pazarda gerçekleşmekte; buna karşılık Alman sanayisi ile Alman köylüleri arasındaki alışveriş, Alman sermayesi açısından bir dış pazarda yürütülmektedir. Yeniden-üretim şemasında görülebileceği gibi, bu kavramlar kesin ve katıdır. İç kapitalist ticaret, en fazla toplumsal üründe içerilen belli değer büyüklüklerini, yani değişmeyen sermayenin kullanılıp tüketilen kısmını, değişken sermayeyi ve artı-değerin tüketilen kısmını realize edebilir. Artı-değerin sermayeye dönüştürülmek için ayrılan bölümü ise, «dışarda» realize edilmelidir. Üretimin gerçek itici gücü ve amacı, artı-değerin sermayeye dönüştürülmesidir; öte yandan, üretimin ön koşulunu ve üstünde yükseldiği geniş temelini de, değişmeyen ve değişen sermayenin (ve artı-değerin tüketilen kısmının) yenilenmesi oluşturur. Daha'sı, kapitalizmin uluslararası gelişmesiyle birlikte artı-değerin sermayeye dönüştürülmesi giderek daha âcil ve nazik bir hal aldıkça, değişmeyen ve değişen sermayenin oluşturduğu bu geniş temel, kütle olarak mutlaklaşır ve etkisi artı-değere

göre artar. Eski kapitalist ülkelerin, bir yandan birbirleri için giderek daha büyük pazarlar oluşturur ve birbirleri için giderek daha vazgeçilmez hale gelirlerken, diğer yandan kapitalist olmayan ülkelerle ticaret ilişkileri kurmak ve geliştirmek için giderek daha acımasız bir rekabete girişmelerinin, bu çelişkili durumun nedeni, işte budur.[11] Artı-değerin sermayeye dönüştürülmesi koşulları toplam sermayenin yenilenmesi koşulları ile giderek artan bir çelişme içindedir. Bu çelişme, azalan kâr oranı yasasında zımnen içerilen çelişkilerin bir yansımasından ibarettir.

11 Almanya ile İngiltere arasındaki ilişkiler tipik bir örnektir.

II

DOĞAL EKONOMİYE KARŞI MÜCADELE
(Kısım XXVII)

Tarihsel olarak kapitalizm, kapitalist olmayan bir toplumsal ortamda doğar ve gelişir. Batı Avrupa'da önce, içersinden çıktığı bir feodal çevrede kırsal bölgelerde bağımlılık düzeni ve kentlerde lonca düzeninde belirir; sonraları, feodal düzeni yuttuktan sonra ise, esas olarak köylülerden ve zanaatkârlardan oluşan bir çevre içinde, diğer bir deyişle hem tarımda hem de zanaatlerde bir basit meta üretimi sistemi içersinde varlığını sürdürür. Avrupa kapitalizmi buna ek olarak, göçebe çoban, avcı ve toplayıcılarm ilkel komünist aşiretlerinden köylülerin ve zanaatkârların meta üretimine kadar bütün gelişme düzeylerini kapsayan geniş Avrupa-dışı uygarlık bölgeleri tarafından çevrelenmiştir. Sermaye birikiminin ortamı budur.

Üç aşamayı birbirinden ayırdetmeliyiz; sermayenin doğal ekonomiye karşı mücadelesi; meta ekonomisine karşı mücadele; sermayenin, geride kalan birikim koşulları için uluslararası alandaki rekabet mücadelesi.

Kapitalizmin varlığı ve gelişmesi bir kapitalist olmayan üretim biçimleri çevresini gerektirir ama bu biçimle-

rin hepsi bu amaca hizmet etmez. Kapitalizm, kapitalist olmayan toplumsal kesimlere, artı-değeri için bir pazar, üretim araçları için bir kaynak ve ücret sistemi için bir işgücü deposu olarak gerek duyar. Doğal ekonomiye dayanan üretim biçimleri, bu amaçların hiçbiri için sermayenin işine yaramaz. Bütün doğal ekonomi biçimlerinde, ister toprağın ortak mülkiyetinin sözkonusu olduğu ilkel köylü topluluklarında, ister bir feodal bağımlılık düzeninde ya da bu türden herhangi bir başka durumda, ekonomik örgütlenme esas olarak iç talebe göre biçimlenmiştir ve dolayısıyla yabancı mal talebi ya hiç yoktur, ya da çok azdır; fazla üretim yoktur, ya da en azından artı-ürünlerden kurtulma âcil bir gereksinme değildir. En önemlisi de, herhangi bir doğal ekonomide üretim biçiminin hem üretim araçlarının hem de işgücünün şu ya da bu biçimde bağımlı olması temelinde sürmesidir. Komünist köylü topluluğu, ekonomik örgütlenmesini, işgücünü ve en önemli üretim aracı olan toprağı yasa ve gelenek yönetimine bağımlı kılmada feodal *corvée** çiftliği ve benzer kurumlardan geri kalmaz. Bu nedenle bir doğal ekonomi, kapitalizmin gereksinmelerinin önüne her alanda kesin engeller çıkartır. Dolayısıyla kapitalizm, karşı karşıya geldiği her tarihsel doğal ekonomi biçimine (ister köle ekonomisi, feodalizm, ya da ilkel komünizm, ister ataerkil köylü ekonomisi olsun) karşı her zaman ve her yerde bir yoketme savaşı verir. Bu mücadelenin ana yöntemleri siyasal zor (devrim, savaş), devletin vergi baskısı ve ucuz mallardır; bunlar kısmen aynı anda kullanılır, kısmen de birbirini izler ve tamamlar. Avrupa'da zor, feodalizme karşı savaşta devrimci biçimler aldı (onyedinci, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllardaki burjuva devrimlerinin açıklaması son kertede budur); da-

* Corvée: Angarya, zorunlu emek hizmetleri. «Feodal corvée çiftliği» deyimiyle, Ortaçağ Avrupa manor'unun doğrudan doğruya senyör tarafından köylülerin zorla çalıştırılması yoluyla işlenen bölümü, yani demesne kastedilmektedir. — Türkçeye çevirenin notu

ha ilkel toplumsal örgütlenmelere karşı savaştığı Avrupa-dışı ülkelerde, sömürgeci siyaset biçimlerine büründü. Bu yöntemler, bu tip durumlarda uygulanan vergi sistemleri ve özellikle ilkel topluluklarla olan ticarî ilişkilerle bir arada, siyasal iktidar ile ekonomik etkenlerin elele yürüdüğü bir karışım oluştururlar.

Daha ayrıntılı olarak, doğal ekonomiye sahip toplumlara karşı mücadelesinde sermaye şu amaçlara ulaşmaya çalışır:

1) Toprak, yaşlı ormanlardaki av hayvanları, mineraller, değerli taş ve maden cevherleri, kauçuk gibi egzotik bitkiler ve benzeri önemli üretici güç kaynaklarının doğrudan mülkiyetini elde etmek.

2) İşgücünü «özgürleştirmek» ve zorla kendi hizmetine sokmak.

3) Bir meta ekonomisi geliştirmeye başlamak.

4) Zanaatleri tarımdan ayırmak.

Avrupa'da kapitalizmin tarihinin başladığı ilkel birikim döneminde, yani Ortaçağın sonlarında ve tâ ondokuzuncu yüzyıla kadar, İngiltere'deki ve kıta Avrupasındaki köylülerin mülksüzleştirilmesi, üretim araçlarının ve işgücünün sermayeye büyük-ölçekli dönüşümünde en büyük araçtı. İktidardaki sermaye aynı işi çağdaş sömürgeci siyasetle bugün de, hem de daha önemli bir ölçekte yapmaktadır. Kapitalizmin meta değişimi yoluyla elde edebileceği üretim araçlarıyla yetineceği bir günün geleceğini ummak, hayaldir. Sermaye bu konuda şimdiden güçlüklerle karşı karşıyadır, çünkü yeryüzünün geniş alanları, meta değişimi için hiçbir istek duymayan ya da tüm toplumsal yapıları ve mülkiyet biçimleri nedeniyle sermayenin en çok ilgilendiği üretici güçleri satışa sunamayan toplumsal örgütlenmelerin elindedir. Bu üretici güçlerin en önemlileri, elbette ki bağrında gizli olan maden hazineleri, çayırları, ormanları, suyu ile toprak ve ilkel çoban aşiretlerinin sürüleridir. Sermaye yavaş iç parçalanma sürecini beklemekle yetinseydi, bu ona yüzyıllara malolabilirdi. Bu sürecin sonucunda en

önemli üretim araçlarının ticaret yoluyla elden çıkarılmasını sabırla beklemek, bu bölgelerin üretici güçlerinden bütünüyle vazgeçmek demek olurdu. Kapitalizmin sömürge ülkelerle ilişkilerinde en önemli üretim araçlarını zora dayanarak mülk edinmesinin hayati bir sorun olması, bundan kaynaklanmaktadır. Ülkenin yerlilerinin ilkel birlikleri, toplumsal örgütlenmelerinin ve varlıklarının maddi temellerinin en güçlü koruyucuları olduğundan, sermaye işe kendi gelişmesini engelleyen bütün kapitalist-olmayan toplumsal birlikleri sistemli olarak parçalama ve yoketme planları yaparak başlamalıdır. Bu olayın artık ilkel birikimle hiçbir ilgisi yoktur; bu süreç günümüzde de sürmektedir. Her yeni sömürgeci yayılmaya, işin doğası gereği, sermayenin, yerlilerin toplumsal ve ekonomik ilişkilerine karşı acımasız savaşı, üretim araçları ve işgüçlerini zorla gaspetmesi eşlik eder. Sermaye birikimini yalnızca «barışçı rekabet» ile, yani kapitalist üretici ülkeler arasındakine benzer düzenli meta değişimiyle sınırlandırma umudu, sermayenin daha ilkel örgütlenmelerin üretici güçlerinin aracılığı ve talebi olmadan birikebileceği ve doğal ekonominin yavaş içsel parçalanma süreciyle yetinebileceği biçiminde bir doktriner aldanmaya dayanmaktadır. Birikim, sıçramalı genişlemesi nedeniyle, tıpkı çalışan nüfusun doğal artışını bekleyemediği ve bununla yetinemediği gibi, kapitalist olmayan formasyonların doğal içsel parçalanmalarını ve meta ekonomisine geçişlerini de bekleyemez ve bununla yetinemez. Zor, sermayeye açık olan tek çözümdür; tarihsel bir süreç olarak sermaye birikimi, yalnız doğuşunda değil günümüze kadar zoru sürekli bir silah olarak kullanmıştır. İşin içindeki ilkel toplumlar için bu bir ölümkalım sorunudur; onlar için sonuna kadar, tümüyle tükenip yokoluncaya kadar, direnmekten ve savaşmaktan başka bir davranış sözkonusu olamaz. İşte bu nedenle sömürgelerde sürekli askerî işgal, yerli ayaklanmaları ve bunların bastırılması için sömürge seferleri, her sömürge rejiminin gündemindeki olaylardır. Demek ki zor yöntemi, kapitalizmle doğal ekonominin birikimi sınırlandıracak örgüt-

lenmeleri arasındaki çatışmanın dolaysız bir sonucudur. Kapitalizm için onların yalnız kendi artı-ürününe olan talepleri değil, üretim araçları ve işgüçleri de zorunludur Ama gene de kapitalizm, onların üretim araçlarının ve işgüçlerinin mülkiyetini ele geçirmek ve onları meta alıcıları haline getirmek için, toplumsal oluşum olarak bağımsızlıklarını ortadan kaldırmaya kesinlikle kararlıdır. Bu yöntem en kârlısıdır ve en çabuk sonuç alandır; dolayısıyla sermaye için en uygunudur. Bu yönteme, birikim için önemi ilerde başka bir bağlamda gösterilecek olan, gelişen bir militarizm de değişmez bir biçimde eşlik eder. İngiltere'nin Hindistan ve Fransa'nın Cezayir politikaları, bu yöntemlerin kapitalizm tarafından uygulanmasının klasik örnekleridir.

Hintlilerin eski ekonomik örgütlenmeleri, yani komünist köy topluluğu, uzun tarihleri boyunca yer alan bütün siyasal karışıklıklara karşın, binlerce yıl boyunca çeşitli biçimleriyle korunmuştu. M.Ö altıncı yüzyılda Persler İndus havzasını işgal ettiler ve ülkenin bir kısmını kendilerine bağımlı kıldılar. İki yüzyıl sonra Yunanlılar geldiler ve arkalarında bütünüyle yabancı bir kültürün filizleri olan İskender kolonilerini bıraktılar. Sonra ülkeyi vahşi İskitler işgal etti ve Hindistan yüzyıllarca Arap egemenliği altında kaldı. Daha sonra Afganlar İran dağlarından inerek saldırdılar; bu da Tatar kavimlerinin acımasız saldırılarıyla ülkeden atılmalarına kadar sürdü. Moğolların geçtiği yolda terör ve yıkım vardı, köyler olduğu gibi katlediliyordu, yeni pirinç filizleriyle dolu huzurlu kırlar kana boyanıyordu. Ve Hint köy topluluğu hâlâ yaşıyordu. Çünkü birbirini izleyen Müslüman fatihlerden hiçbirisi köylü kitlelerinin iç toplumsal hayatına ve geleneksel yapısına dokunmamıştı Askerî örgütlenmeyi yönetmek ve halktan vergi toplamak için eyaletlere kendi valilerini yerleştirmekle yetindiler. Bütün fatihler ülkeye egemen olma ve onu sömürme amacıyla hareket ediyorlardı ama hiçbirisi halkın üretici güçlerine el koymak ve toplumsal örgütlenmesini parçalamak niyetinde değildi. Moğol İmparatorluğunda köylü yabancı

yöneticiye yıllık ayni vergisini vermek zorundaydı ama köyünde işine karışılmadan yaşayabilir ve atalarının yaptığı gibi *sholgura*'sında pirincini ekebilirdi. Sonra İngilizler geldi. Ve kapitalist uygarlık vebası halkın bütün toplumsal örgütlenmesini çökertmeyi başardı; binlerce yılın, Nogay'ların kılıcının yapamadığını kısa zamanda yaptı. İngiliz sermayesinin nihai amacı Hint topluluğunun varlık temelinin, toprağın mülkiyetini ele geçirmekti.

Bu amaca en başta, Avrupa sömürgecilerinin her zaman çok beğendiği bir masal, sömürge toprağının her zaman siyasal yöneticiye ait olduğu masalı hizmet etti. İngilizler kendi yaptıklarını «meşrulaştırmak» için Moğolların ve Moğol valilerinin bütün Hindistan'ın özel mülkiyetine satip olduklarını öne sürdüler. James Mill gibi en saygın ekonomi uzmanları bu masalı «bilimsel» savlarla desteklediler ve aşağıdaki ünlü sonuca ulaştılar:

Hindistan'da toprak mülkiyetinin hükümrana ait olduğunu kabul etmek zorundayız «çünkü eğer toprağın sahibi o olmasaydı sahibinin kim olduğunu söyleyecek durumda olmazdık.» [1]

1 **The History of British India** (İngiliz Hindistanının Tarihi) adlı kitabında Mill, çok çeşitli kaynaklardan (Mungo Park, Herodot, Volney, Acosta, Garcilasso de la Vega, Peder Grosier, Barrow, Diodonus, Strabo ve diğerleri) ayırım gözetmeksizin ve eleştirmeksizin topladığı kanıtlara dayanarak, ilkel koşullarda toprağın her zaman ve her yerde hükümdara ait olduğu tezini kanıtlamaya girişir. Daha sonra da bu tezi Hindistan'a uygulayarak şöyle der: «Bu gerçeklerden ancak bir sonuç, toprak mülkiyetinin hükümranda olduğu sonucu çıkar, çünkü eğer böyle olmasaydı toprağın kime ait olduğu gösterilemezdi.» (James Mill, **The History of British India**, 4. baskı, 1840, c. I, s. 311.) Mill'in yayımcısı, Oxford Üniversitesinde Sanskrit Profesörü olan ve dolayısıyla Eski Hindistan'ın hukuki ilişkilerini çok iyi bilen H.H. Wilson, bu klasik çıkarsama üzerine ilginç bir yorum yapar. Daha önsözünde, yazarı Bentham'ın kuramlarına haklılık kazandırmak için bütün tarihi el çabukluğuyla çarpıtan ve bu amaçla Hindular hakkında aslıyla hiç bir ilgisi olmayan ve

Daha 1793'te Bengal'de İngilizler, köylü kitlelerine karşı mücadelelerinde ülke yerlilerinin desteğini sağlayabilmek için, bölgelerinde buldukları bütün *zemindar*lara (Müslüman vergi toplayıcıları) ya da kalıtsal pazar denetçilerine toprak mülkiyeti verdiler. Daha sonra, Agra eyaletin-

insanlığı çileden çıkartan bir tablo çizerken en kuşku verici yolları kullanmış bir partizan olarak niteler. Yukarıya aldığımız alıntıya şu dipnotu ekler: «Buradaki metnin ve notların çoğu konu dışıdır. Doğru oldukları varsayımıyla Müslüman uygulamasından türetilen betimlemelerin, Hinduların yasaları ve haklarıyla hiç bir ilgisi yoktur. Bu betimlemeler tam doğru da değildir ve Bay Mill'in rehberleri onu yanlış yola götürmüşlerdir.» Wilson daha sonra, doğrudan doğruya, özellikle de Hindistan örneğinde hükümdarın toprak mülkiyeti hakkını sorgular (Aynı eser, s. 305, dipnot). Henry Maine de, İngilizlerin Hindistan toprağı üzerindeki hak iddialarını ilk elde Müslümanlara dayandırmaya çalıştıkları ve bu iddianın tümüyle dayanaksız olduğu kanısındadır. «İngilizlerin ilk varsayımı Müslüman öncellerinden devralınmıştı. Bu varsayım toprağın mutlak mülkiyetinin hükümdarda olduğu ve toprakta özel mülkiyetin ancak hükümdarın hoşgörüsü sayesinde var olabileceği biçimindeydi. İslamiyetin kuramı ve buna dayanan . uygulaması, hükümdara, toprağın ürününden Batılı yöneticilerin hiçbirine nasip olmayan büyüklükte bir pay vermekle birlikte toprakta özel mülkiyetin varlığını hiç bir biçimde yadsımayan eski bakışı gözlerden gizlemişti.» (Village Communities in the Easet and West Doğuda ve Batıda Köy Toplulukları' 5. baskı, c. 2, 1890, s. 104) Öte yandan Maxim Kovalevski, bu sözde «İslami kuram ve uygulama»nın bir İngiliz masalından ibaret olduğunu kanıtlamıştır. (Bkz: Kovalevski'nin Rusça yazılmış yetkin incelemesi, On the Causes, the Development and the Consequences of the Disintegration of Communal Ownership of Land 'Komünal Toprak Mülkiyetinin Çözülmesinin Nedenleri, Gelişmesi ve Sonuçları Üzerine' Moskova, 1879, kısım 1.) Bu arada, İngiliz uzmanlarının ve Fransız meslektaşlarının Çin hakkında da, örneğin orada bütün toprakların İmparatorun mülkiyetinde olduğunu öne süren benzer bir masala sığındıkları da hatırlardadır. (Bu efsanenin Dr. O. Franke tarafından çürütülüşü için, bkz: Die Rechtsverhaltnisse am Grundeigentum in China, 1903.)

deki, Oudh'daki ve Orta Eyaletlerdeki yeni fetihlerinde de aynı politikayı izlediler. Bunu fırtınalı köylü ayaklanmaları izledi; vergi toplayıcılar sık sık kovuldu. Bunun sonucunda doğan karışıklık ve anarşi ortamında İngiliz kapitalistleri toprağın hatırı sayılır bir bölümünü kendi mülkiyetlerine geçirmeyi başardılar.

Dahası, vergi yükü o kadar acımasızca arttırıldı ki, halkın emeğinin neredeyse bütün ürününü vergiler alıp götürüyordu. Bu, Delhi ve Allahabad bölgelerinde o kadar aşırıya vardırıldı ki, İngiliz vergi makamlarının 1854'teki resmî bulgularına göre, köylüler ödemeleri gereken vergi miktarı karşılığında topraktaki paylarını kiraya vermeyi ya da rehin vermeyi daha uygun buluyorlardı. Bu vergi sisteminin temeli üstünde tefecilik, Hint köyüne girip yengeç gibi yapıştı ve toplumsal örgütlenmeyi içerden kemirmeye başladı.[2] Bu süreci hızlandırmak için İngilizler, köy topluluğunun bildiği geleneklerin ve adalet kavramının tümüne açıkça aykırı olan bir yasa geçirdiler: Ödenmemiş vergi borçlarına karşılık köy toprağına zorla el konacaktı. Eski aile birlikleri, meralar ve akraba toprakları üzerindeki ilk satın alma (şufa) haklarıyla kendilerini buna karşı boşuna korumaya çalıştılar. Çözülme gemi azıya almıştı. Toprakların zorla açık arttırmaya çıkarılması ve teker teker elden çıkması, köylülerin borçlanıp mülksüzleşmesi günlük hayatın bir parçası haline gelmişti.

İngilizler, her zamanki sömürge aldatmacalarıyla, aslında geleneksel toprak mülkiyeti biçimlerini ortadan kaldıran ve Hindu köylü ekonomisinin yıkılmasına yol açan zor siyasetlerini, köylüleri yerli zorba ve sömürücülere karşı koruma gereğinden kaynaklanmış ve onların çıkarlarını korumaya hizmet eder gibi göstermeye çalıştılar.[3] İn-

2 «Miras ların parçalanması ve toprağın sırtına binen borç yükleri toplulukları yok ediyor. Bugün Hindistan'ın her yerinde duyulan budur.» (Henry Maine, a.g.e., s. 113.)

3 İngiliz sömürge politikasına bu bakış, örneğin Kandahar'da Lord Roberts'in (uzun yıllar Hindistan'daki İngiliz ikti-

giltere, köylü topluluklarının çok eskilerden gelen mülkiyet hakları pahasına yapay bir toprak sahibi aristokrasi yarattı ve sonra da köylüleri bu sözde baskıcılara karşı «korumaya» ve yasadışı yollarla el konan bu toprağı İngiliz kapitalistlerinin mülkiyetine geçirmeye girişti.

Böylece Hindistan'da bir yandan kısa zamanda büyük toprak mülkleri oluşurken, diğer yandan da pek çok bölgede köylüler kitle halinde, kısa süreli kira anlaşmaları olan yoksullaşmış küçük kiracılar haline getirildiler.

Son olarak, bir çarpıcı olgu daha, tipik kapitalist sömürgeleştirme yöntemini yansıtır. İngilizler kamusal yatırımlara karşı büyük bir kayıtsızlık içinde olan ilk Hindistan fatihleriydiler. Araplar, Afganlar ve Moğollar Hindis-

darının bir temsilcisi olmuştur) savunduğu biçimiyle, tipiktir. Sepoy Ayaklanmasını ancak İngiliz yöneticilerinin babaca amaçlarının «yanlış anlaşılmasıyla» açıklayabilen Lord Roberts, şöyle demektedir:

«İskân Komisyonu, görevi olduğu üzere belli bir toprak parçasının gerçek sahibini ve toprak vergisi mükellefini belirlemek amacıyla toprak üzerindeki mülkiyeti ve tasarruf haklarını denetlediğinde, haksızlık yaptığına ilişkin çirkin savlar öne sürüldü... Yerli hükümdar ve hanedanlar arasında toprak mülkiyetinin gasp ve zor yoluyla ele geçirilmesi alışkanlık haline gelmişti. Barış ve düzen sağlandıktan sonra, kısmen bu yolla edinilmiş toprak mülkiyeti irdelenmeliydi. Bu amaçla incelemeler yapıldı, mülkiyet ve tasarruf hakları soruşturuldu, pek çok durumda makam ve etki sahibi ailelerin daha az saygın komşularının mülklerine el koymuş oldukları ya da vergi yükünü toprak mülklerine orantılı biçimde onların sırtlarına yıkmış oldukları ortaya çıkarıldı. Bu durum adil bir biçimde değiştirildi. En iyi niyetlerle ve büyük bir ihtiyatla yürütülen bu soruşturmalar üst sınıflarca hoş karşılanmadı, kitleleri ise kazanamadı. Yönetici aileler hakların eşitçe belirlenmesi ve toprak mülkiyetinin eşit biçimde vergilendirilmesi yolundaki çabalarımıza derin bir tepki duydular... Öte yandan tarımsal nüfus, bütün bu önlemlerin kendi durumunu iyileştirmek amacını güttüğünü anlayamadı.» (Forty One Years in India 'Hindistan'da Kırk Bir Yıl' Londra, 1901, s. 233.)

tan'da muazzam bir kanallar şebekesi kurmuş ve sürdürmüşler, ülkeyi yol ağlarıyla örmüşler, nehirlerin üstüne köprüler kurmuşlar ve kuyular açmışlardı. Hindistan'da Moğol egemenliğinin kurucusu olan Timur (ya da Timurlenk) toprağın işlenmesi, sulama, yolların güvenliği ve yolculara yiyecek sağlanması işleriyle ilgilenirdi.[4] İlkel Hint racaları, Afgan ya da Moğol fatihleri, tek tek kişilere zaman zaman yaptıkları zulme karşın, bugün her adımda karşımıza çıkan ve dev bir ırkın elinden çıkmışa benzeyen görkemli yapılarda izlerini bıraktılar. «Kumpanya (Hindistan'da 1858'e kadar egemenliğini sürdüren İngiliz Doğu Hint Kumpanyası) Hintlilerin yararlanması için ne bir pınarı kullanılır hale getirdi, ne bir tek kuyu açtı, ne de bir köprü yaptı.»[5]

Bir diğer tanık, James Wilson adında bir İngiliz ise şunları söylüyor: «Madras eyaletinde, izleri günümüze kadar korunmuş eski görkemli sulama sistemlerine hayran kalmamak kimsenin elinde değildir. Havuz ve setler nehirleri büyük göller içine alırlar. Bu göllerden kanallarla alı-

4 Maxims on Government (Yönetim İlkeleri) adlı, Farsçadan İngilizceye 1783 yılında çevrilen kitabında Timur şöyle der: «Ve ben her şehirde tapınma yerleri ve manastırlar kurmalarını ve yollarda yolcuları ağırlayacak yapılar kurmalarını ve nehirler üzerine köprüler kurmlarını buyurdum.

«Ve ben yıkılmış köprülerin onarılmasını, çaylar ve nehirler üzerine köprüler kurulmasını ve yollarda birbirinden birer menzil uzakta kervansaraylar kurulmasını, yollara muhafızlar ve gözcüler yerleştirilmesini, her kervansaraya sürekli oturacak insanlar atanmasını buyurdum...

«Ve ben her kim boş toprakları işlerse, ya da suyolu ya da kanal yaparsa, ya da koru oluşturursa ya da terk edilmiş bir yöreyi tarıma açarsa ilk yıl ondan bir şey alınmamasını ve ikinci yıl uyruk kendiliğinden ne verirse o kadarının alınmasını ve üçüncü yıl vergilerin kurallara göre alınmasını buyurdum.» (James Mill, a.g.e., c. II, s. 493, 498)

5 Kont Warren, De l'État moral de la population indigène. Aktaran: Kovalevski, a.g.e., s. 164.

nan su 60-70 mil uzaklığa kadar yayılan bir alana dağıtılır. Büyük nehirlerde böyle 30-40 bent vardır... Dağlardan gelen yağmur suyu, çoğu hâlâ duran ve çevreleri 15-25 mil kadar olan yapay havuzlarda toplanırdı. Bu dev yapıların hemen hepsi 1750 yılından önce tamamlanmıştı. Bunlar Kumpanya ile Moğol yöneticiler arasındaki savaşta -ve açık konuşalım, *Hindistan'daki tüm egemenliğimiz süresince-* çürüdüler.»[6]

Çok doğal: İngiliz sermayesinin Hint topluluklarına ekonomik destek sağlama ya da yaşamalarına yardımcı olma gibi bir amacı yoktu. Tam tersine, onları yoketmeye ve üretici güçlerinden yoksun bırakmaya çalışıyordu. Birikimin gemlenmemiş hırsı, el koyma içgüdüsü, doğası gereği «konjonktürlerle» yaşar ve yarını düşünemez. Daha eski bir uygarlığın ekonomik anıtlarının değerini anlayabilecek kadar uzak görüşlü değildir. Son zamanlarda kapitalist girişimin ilerletilmesi için Nil'de büyük ölçekli bir baraj sistemi kurmakla görevlendirilen İngiliz mühendisleri, aptalca bir dargörüşlülüğün Hindistan'da çürümeye terkettiğine benzer bir eski sulama sisteminin izlerini harıl harıl aradılar. İngilizler ancak 1867 yılında, o yılki korkunç kıtlıkta yalnız Orissa bölgesinde bir milyon kişi ölüp, Parlamento dehşete düşüp olayın nedenlerini araştırmaya başladığında, kendi elleriyle yarattıkları soylu eserin sonuçlarının biraz farkına varmaya başladılar. İngiliz hükümeti şimdi köylülüğü tefecilikten kurtarma çabası içinde idari önlemler alıyor. 1900'de çıkarılan Pencap Ferağ Yasası, köylü topraklarının köylü kast'ı dışındaki kişilere satılmasını ve ipotek edilmesini yasakladı. Ancak vergi toplayıcının onayına bağlı olarak, bazı durumlarda istisnalar olabili-

6 Hugh Murray, James Wilson, Greville, Profesör Jameson, William Wallace ve Yüzbaşı Dalrymple'ın en eski dönemden Afgan Savaşının sonuna kadar gelen eseri: **Historical and Descriptive Account of British India** (İngiliz Hindistanının Tarihi ve Tasviri Anlatımı), Edinburgh, 4. baskı, 1843, c. II, s. 427. Aktaran: Kovalevski, a.g.e..

yordu.[7] Eski Hindu toplumsal birliklerinin koruyucu bağlarını kasıtlı olarak bozduktan, yüzde 15'lik bir faiz oranının normal kabul edildiği bir tefecilik sistemini besleyip büyüttükten sonra, İngilizler şimdi çökertilip sefalete itilmiş Hint köylüsünü İngiliz Hazinesinin ve görevlilerinin sıcak ilgisine, yani dolaysız kan emicilerinin «korumasına» emanet ediyorlar.

Fransız egemenliği altındaki Cezayir, kapitalist sömürgecilik kayıtlarında, acılar içindeki İngiliz Hindistan'ının hemen yanında şerefli bir yere taliptir. Fransızlar Cezayir'i ele geçirdiklerinde Arap-Berberî halk kitlesi arasında eski toplumsal ve ekonomik kurumlar sürmekteydi. Bu kurumlar ondokuzuncu yüzyıla kadar korunmuştu ve ülkenin uzun ve çalkantılı tarihine karşın bugüne kadar kısmen de olsa varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Özel mülkiyet, kuşkusuz kentlerde, Mağripliler ve Museviler arasında, tüccarlar, zanaatkârlar ve tefeciler arasında varolmuş olabilir. Türklerin süzerenliği sırasında, büyük toprak parçalarına devletin miri arazisi olarak el konmuş da olabilir. Gene de, kullanılan toprağın yaklaşık yarısını hâlâ, eski ataerkil âdetleri yaşatan Arap ve Berberî aşiretleri, bölünmemiş biçimde ellerinde tutmaktadır. Pek çok Arap klanı ondokuzuncu yüzyılda, çok eski zamandan beri sürdürdükleri göçebe hayatı yaşıyordu. Bu göçebe hayat, yalnızca yüzeysel gözlemci için değişiklik dolu ve düzensiz olup, aslında kesin kurallara bağlı ve son derece tekdüzedir. Yazın kadın, erkek, çoluk çocuk, sürülerini ve çadırlarını alıp, Tell yöresindeki rüzgârlarla düzleştirilmiş serin deniz kıyısına göçerler; kışın ise çölün koruyucu sıcaklığına geri dönerlerdi. Her aşiret ve klanın belli göç yolları, çadırlarını kurdukları yazlık ve kışlık belli konak yerleri vardı. Toprağa yerleşmiş olan Arapların tarlaları çoğunlukla klanların ortak mülkiyetindeydi ve bü-

7 Victor v. Leyden, **Agrarverfassung und Grundsteuer in Britisch Ostindien**, Jahrb. f. Ges., Verw. u. Volksw., c. XXXVI, no. 4, s. 1855.

yük Berberi aileleri de, seçimle gelen başkanlarının ataerkil önderliğinde, eskiden beri gelen kurallara göre yaşarlardı. Bu büyük aile çevresinin ev ekonomisinin tümü, aynı şekilde ailenin seçimi temelinde ya da kadınlar tarafından sırayla olmak üzere, ailenin yaşlı bir kadın üyesi tarafından yönetilirdi. Afrika çölünün kıyısındaki Berberi büyük ailesindeki bu örgütlenme ünlü Güney Slav *zadruga*'sına şaşılacak derecede benzemekteydi. Yalnız tarlalar değil bütün âlet, silah ve paralar, aile üyelerinin ele geçirdikleri ya da işleri için gerek duydukları her şey, aile üyelerinin ortak malıydı. Kişisel mülk, erkek için bir kat elbiseden, kadın için çeyiz olarak aldığı elbiseler ve süs eşyasından ibaretti. Daha değerli elbise ve mücevherler ise ortak mülkiyet sayılır, bireylerin bunları kullanmasına ancak ailenin bütününün onaylaması halinde izin verilirdi. Aile çok kalabalık değilse yemekler ortak bir sofrada yenirdi; kadınlar sırayla pişirir ama tabaklara dağıtım işi en yaşlılara emanet edilirdi. Aile çevresi çok genişse, her ay tek tek ailelere kesin eşitlik gözetilerek pişmemiş yiyecek dağıtılır, aileler de bunları hazırlarlardı. Bu toplulukları sıkı dayanışma, karşılıklı yardım ve eşitlik bağları sarmalar, reis ölüm döşeğindeyken, oğullarına aileye sadık kalmalarını emrederdi. [8]

Bu toplumsal ilişkiler, Cezayir'de onaltıncı yüzyılda kurulan Türk egemenliğince bile ciddi biçimde zedelenmişti.

8 «Baba ölürken hemen hemen her zaman çocuklarına, büyüklerini örnek alıp birlik içinde yaşamlarını öğütler. Bu onun son öğüdü, en içten dileğidir.» (A. Hanotaux ve A. Letournaux, La Kabylie et les Coûtumes Kabyles) 'Berberiler ve Berberi Âdetleri', c. II, 1873, «Droit Civil» (Medeni Hukuk, s. 468-73). Şunu da belirtelim ki yazarlar büyük aile komünizminin bu etkileyici betimlemesini şu ilginç cümleyle değerlendirmişlerdir: «Bu çalışkan aile birliğinde, herkes ortak bir amaçta birleşmiştir, herkes ortak yarar için çalışır, ama hiç kimse özgürlüğünden ve kalıtsal haklarından vazgeçmez. Başka hiçbir ulusta örgütlenme eşitliğe bu kadar yakın ve aynı zamanda komünizmden bu kadar uzak değildir.»

Ama Türklerin hazine adına toprağın bütününe el koydukları, Fransızların daha sonra icat ettikleri bir masaldır. Gerçekten de, İslamiyetin bütün ekonomik temeline hem kuramda hem de pratikte aykırı olan böyle bir hayali, ancak bir Avrupa kafası yaratabilir. Tersine Türkler, köy topluluklarının ve büyük ailelerin toprak ilişkilerine genel olarak dokunmadılar. Yalnızca klanların işlenmeyen topraklarının büyük bir kısmına miri topraklar biçiminde el konup, Türk yerel yöneticilerinin yönetimindeki «beylik»lere dönüştürüldü. Devlet bu toprakların bir kısmını yerel işgücüyle işletti, bir kısmını da parasal ya da aynî ödeme karşılığında kiraya verdi. Türkler, bağımlı kılınmış klanların her isyanından ve ülkedeki her kargaşalıktan da, büyük miktarlarda toprağa el koyarak hazine mülkünü genişletmek ve bu mülk üzerinde askerî koloniler kurmak için yararlandılar. Ya da el konulan mülkler açık arttırmalarda, çoğunlukla da Türk ve diğer tefecilere satıldı. Vergi ve el koyma yükünden kurtulmak için pek çok köylü, tıpkı Ortaçağ Almanya'sında olduğu gibi Kilisenin korumasına sığındı. Böylece geniş alanlar Kilise toprağı haline geldi. Bütün bu değişiklikler sonucunda Fransız işgalı sırasında Cezayir'deki mülk ilişkileri şöyleydi: Mirî topraklar yaklaşık 1.500.000 hektar büyüklüğündeydi; 3.000.000 hektar işlenmeyen toprak ise, bütün müminlerin ortak mülkü (beled-el- İslam) olarak yine devletin elindeydi. 3.000.000 hektar Romalılardan beri Berberilerin özel mülkiyetindeydi; Türk egemenliğinde bir 1.500.000 hektar daha özel mülk haline gelmiş, böylece Arap klanlarının ortak mülkiyetinde yalnızca 5.000.000 hektar kalmıştı. Sahra'da, Sahra Vahaları yakınlarındaki 3.000.000 hektar kadar verimli toprak, kısmen büyük ailelerin ortak mülkiyetinde, kısmen de özel mülk durumundaydı. Geri kalan 23.000.000 hektar ise esas olarak boş ve işlenemeyen topraktı.

Cezayir'in fethiyle birlikte Fransızlar, bu ülkeye uygarlık götürdükleri yolunda büyük bir tantana yaptılar, çünkü onsekizinci yüzyılın başında Türk boyunduruğundan kurtulmuş olan Cezayir, Akdeniz'i güvensiz kılan ve Hıris-

tiyan köle ticaretiyle uğraşan korsanları barındırıyordu. Özellikle o sırada kendileri de pek küçük olmayan boyutlarda köle ticareti yapan İspanya ve Kuzey Amerika Birliği, Müslümanların bu büyük günahlarına karşı amansız bir savaş ilan etti. Büyük Fransız Devrimi sırasında Cezayir'deki anarşiye karşı haçlı seferi açıldı. Cezayir'in Fransa tarafından bağımlılaştırılması «köleliğe karşı savaş» ve «düzenli ve uygar koşulların götürülmesi» sloganları altında yürütüldü. Ancak pratik, bütün bunların altında neyin yattığını kısa zamanda gösterecekti. Cezayir'in bağımlılaştırılmasını izleyen kırk yıl içinde, hiç bir Avrupa devletinin siyasal sisteminin Fransa'nınki kadar çok değişikliğe uğramadığı bilinen bir gerçektir. Restorasyonu Temmuz Devrimi ve «Yurttaş Krallığı», bunu da Şubat Devrimi İkinci Cumhuriyet, İkinci İmparatorluk ve son olarak da, 1870 felâketinden sonra, Üçüncü Cumhuriyet izledi. Aristokrasi, yüksek mali çevreler, küçük burjuvazi ve geniş bir kesim oluşturan orta burjuvazi, sırayla siyasal egemenlik kazandılar. Ancak Fransa'nın Cezayir politikası bu olaylar zincirinden hiç etkilenmeden sürdü; başından sonuna kadar tek bir amaç peşindeydi; ondokuzuncu yüzyıl Fransa'sındaki devletin uğradığı bütün dönüşümlerin bir tek temel çıkar çevresinde, bir kapitalist burjuvazinin ve onun mülkiyet biçiminin egemenliği çevresinde odaklaştığını, Afrika çölünün kıyısında, açıkça gösterdi.

Cezayir'de Tarımsal Koşulları Düzenleme Komisyonu sözcüsü milletvekili Humbert, 30 Haziran 1873'teki Fransız Ulusal Meclisi oturumunda, «görüşlerinize sunulan tasarı, tek tek ve bir arada aynı amaca, Araplar arasında özel mülkiyetin yerleştirilmesi amacına yönelik bütün bir dizi karar, tebliğ, yasa ve senato kararnamesi temeline iyice oturmuş bir binanın taçlandırılmasından başka bir şey değildir» diyordu.

İç devlet yaşamındaki bütün fırtınalara karşın Fransız sömürge siyaseti, ortak mülkiyeti yıkma ve ortadan kaldırmaya yönelik sistemli ve kasıtlı çabalarını elli yıl boyunca ısrarla sürüdürdü. Bu, iki ayrı amaca hizmet edi-

yordu: Ortak mülkiyetin parçalanmasıyla birincil olarak, Arap klanlarının toplumsal gücünün yıkılması ve böylece Fransız boyunduruğuna karşı inatçı direnişlerinin bastırılması amaçlanıyordu. Bu direniş süresince o kadar çok ayaklanma oldu ki, Fransa'nın askerî üstünlüğüne karşın sömürgede sürekli bir savaş hali vardı.[9] İkincisi, fethedilen ülkenin ekonomik varlıklarının ele geçirilebilmesi için ortak mülkiyet parçalanmalıydı. Yani Fransız kapitalistleri ele geçirebilsin diye, Araplar bin yıldır sahip oldukları topraklardan yoksun bırakılmalıydı. Öteden beri bildiğimiz masal, yani İslam yasasına göre bütün toprağın hükümdara ait olduğu masalı bir kere daha piyasaya çıkartıldı. Louis Philippe'in Cezayir'deki valileri, tıpkı İngilizlerin İngiliz Hindistan'ında yaptıkları gibi, klanın sahipliğindeki ortak mülklerin varolmasının «olanaksız» olduğunu ilan ettiler. Bu masal, işlenmeyen toprakların çoğuna, özellikle de ortak topraklara, orman ve otlaklara devlet adına el konmasına ve bunların sömürgeleştirme amaçlarına uygun biçimde kullanılmasına yaradı. Fransız kolonistlerini klan topraklarının ortasına yerleştiren ve aşiretleri küçük alanlar içine hapseden *cantonment** adlı bütün bir iskân düzeni gelişti. Arap aile toprağından yapılan bu hırsızlıklar 1830, 1831, 1840, 1844, 1845 ve 1846 kararnameleriyle «yasallaştırıldı.» Ancak bu iskân düzeni sömürgeciliği ilerletmedi; yalnızca azgın bir spekülasyon ve tefecilik yarattı. Pek çok durumda Araplar kendilerinden alınmış olan toprağı, ağır borç yükümlülükleri altına girerek de olsa geri satın almayı başardılar. Fransızların ezici vergileme yöntemleri de aynı yönde etki yaptı. Özellikle 16 Haziran 1851 yasası bütün ormanların devlet malı olduğunu ilan ederek yerlilerin 2.400.000 hektarlık otlak ve çalılığına el koydu, böy-

9 «Klan birliklerini zaman kaybetmeden dağıtmalıyız, çünkü bunlar yönetimimize yönelen bütün muhalefetin kaldıracıdırlar.» (1851 Ulusal Meclisinde milletvekili Didier.)

* Cantonment: Kantonlaştırma Aslında da Fransızca olarak bırakılmıştır — Türkçeye çevirenin notu.

lece hayvancılığın varoluş temelini ellerinden almış oldu. Bu yasa, kararname ve yönetmelik seli, ülkedeki mülkiyet ilişkilerinde anlatılmaz bir kargaşa yarattı. Yaygın ve hummalı toprak spekülasyonu koşullarında pek çok yerli sonradan geri almak umuduyla topraklarını Fransızlara sattı. Aynı toprağın aynı zamanda iki-üç kişiye satılması sık rastlanır bir olaydı. Dahası sattıkları toprak genellikle el değiştiremez aile toprağıydı ve kendilerine ait değildi bile. Örneğin Rouen'li bir spekülatörler şirketi, 20.000 hektar satın aldığını sanırken, yalnızca 1370 hektar üzerinde, o da tartışmalı bir hak elde etmişti. Başka bir örnekte, satın alınan 1230 hektarlık bir toprağın, bölüşüldükten sonra aslında yalnızca 2 hektar olduğu ortaya çıktı. Bunu sınırsız sayıda davanın açılması izledi. Bu davalarda Fransız mahkemeleri bütün bölüştürmeleri ve ahcıların bütün hak iddialarını ilke olarak desteklediler. Güvenilmez ilişkiler, spekülasyon, tefecilik ve anarşi aldı yürüdü. Ancak Fransız hükümetinin Arap halkın arasına çok sayıda Fransız kolonisti yerleştirerek kendine güçlü bir destek sağlama planı, acıklı bir şekilde başarısızlığa uğradı. Bu nedenle, İkinci İmparatorluk yönetimindeki Fransa yeni bir yol denedi. Avrupalı dargörüşlülüğü içinde, otuz yıl boyunca ortak mülkiyetin varlığını yadsıyan yönetim, nihayet dersini almıştı. Ortak klan mülkiyeti resmen tanındı ve aynı anda da parçalanmaya mahkûm edildi. Senato'nun 22 Nisan 1864 tarihli kararnamesinin ikili anlamı budur. General Allard, senato'da şöyle dedi:

«Hükümet, politikasının genel amacının klan şeflerinin nüfuzunu zayıflatmak ve klanları çözmek olduğu gerçeğini gözden kaçırmamaktadır. Bu yollarla, hükümet tasarısına karşı çıkanların savundukları son feodalizm kalıntılarını *(aynen böyle!)* temizleyecektir. Özel mülkiyetin kurulması, Arap klanlarının ortasına Avrupalı kolonistlerin yerleştirilmesi... bunlar klan birliklerinin çözülme sürecinin hızlandırılmasının en emin araçları olacaktır.» [10]

10 Aktaran: Kovalevski, a.g.e., s. 217. Büyük Devrimden

1863 yasası, toprakları parçalama için, ya tuğgeneral ya da albay rütbesindeki bir başkan ile bir *sous - préfet* *, Arap askeri makamlarının bir temsilcisi ve miri toprak yönetiminin bir temsilcisinden oluşan özel komisyonlar kurdu. Afrika ekonomisinin ve toplumsal koşullarının bu doğal uzmanlarına, önce klan alanlarının kesin sınırlarını saptamak, ikinci olarak her klanın topraklarını o klanın tek tek dalları ya da geniş aileleri arasında bölüştürmek, son olarak da bu geniş aile toprağını tek tek özel parsellere ayırmak şeklinde üçlü bir görev verildi. Tuğgenerallerin Cezayir içlerine doğru bu seferleri zamanla gerçekleştirildi. Komisyonlar bölgelerine ulaştılar. Bu komisyonlar bütün toprak anlaşmazlıklarında kadastro memurluğu, toprak dağıtıcılığı ve üstüne üstlük yargıçlık yapacaklardı. Son karar Cezayir Genel Valisinindi. Komisyonların on yıl kanter içinde yürüttükleri çalışmalar şu sonucu verdi: 1863 ile 1873 yılları arasında 700 Arap klan bölgesinden yaklaşık 400'ü geniş aileler arasında bölüştürüldü ve büyük topraklı mülklerle küçük toprak parselleri arasındaki gelecek eşitsizliklerin temelleri böylece atılmış oldu. Mülkün büyüklüğüne ve klan içindeki üye sayısına bağlı olarak, bir üye 1-4 hektar arasında toprak alırken, bir diğeri 100, hattâ 180 hektar alabiliyordu. Ancak parçalanma geniş aile düzeyinde durdu. Arap âdetleri, aile toprağının daha fazla bölüştürülmesinin önünde aşılmaz engeller oluşturuyordu. Amacı bireysel mülklerin yaratılması ve bunların sonradan Fransızlara devredilmesi olan Fransız politikası, tuğgenerallere ve albaylara karşın gene başarısızlığa uğramıştı.

Ama açıkça burjuvazinin rejimi olan Üçüncü Cumhuriyet, dosdoğru hedefe yönelmek ve İkinci İmparatorluğun peşrevlerini bir kenara bırakıp soruna diğer yönden saldırmak için gereken cesarete ve soğuk çıkarcılığa sahipti. 1873'

sonra, yönetime karşı bütün muhalefeti gizli ya da açık bir feodalizm savunucusu olarak damgalamak, Fransa'da moda olmuştu.

* Vali yardımcısı — Türkçeye çevirenin notu.

te Ulusal Meclis, 700 Arap klanının bütün topraklarını hemen parçalama ve özel mülkiyeti en kısa zamanda, zor yoluyla kurma niyetini açıkça ilân eden bir yasa hazırladı. Bu önlemin bahanesi, sömürgedeki umutsuz koşullardı. İngiliz kamuoyunun İngiliz sömürge politikasının güzel sonuçlarını görebilmesi ve parlamento araştırması açılmasını istemesi için, 1866'daki büyük Hint kıtlığı gerekmişti. Benzer şekilde, 1860'ların sonunda, kırk yılı aşkın Fransız yönetiminin yaygın kıtlık ve Araplar arasında feci bir ölüm oranı ile doruğa ulaştığı Cezayir'den yükselen feryatlar da Avrupa'yı dehşete düşürdü. Yeni yasal önlemler alarak durumun nedenlerini araştırmak ve Arapları mutluluğa kavuşturmak amacıyla bir komisyon kuruldu. Araplar için tek cankurtaran simidinin özel mülkiyet olduğuna, onları yoksulluktan yalnız bunun kurtarabileceğine oybirliğiyle karar verildi, çünkü ancak o zaman topraklarını istedikleri zaman satabilirler ya da ipotek ettirebilirlerdi. Dolayısıyla, Fransızların toprak soygunculukları ve ezici vergileri nedeniyle boğazlarına kadar borca batmış olan Arapların acılarını hafifletmenin tek yolunun, onları tefecilerin eline tümüyle teslim etmek olduğuna karar verildi. Bu maskaralık Ulusal Meclis önünde büyük bir ciddiyetle savunuldu ve o yüce kurul tarafından da aynı ciddiyetle kabul edildi. Paris Komününe karşı «zafer kazananlar»ın utanmazlığı bunu sefih cümbüşlerle kutladı.

Ulusal Mecliste yeni yasaya özellikle iki sav destek oldu: Hükümet tasarısını destekleyenler, tekrar tekrar, ivedilikle özel mülkiyete geçilmesini Arapların kendilerinin istediklerini vurguladılar. Araplar bunu gerçekten de istiyorlardı, daha doğrusu Cezayirli toprak spekülatörleri ve tefeciler istiyorlardı, çünkü onlar kurbanlarını klanların koruyucu bağlarından ve dayanışmasından «kurtarmak»la çok yakından ilgiliydiler. Cezayir'de İslâm hukuku egemen olduğu sürece, kalıtsal klan ve aile toprakları el değiştiremezdi; bu ise toprağını ipotek ettirmek isteyenlerin önüne aşılmaz güçlükler çıkarıyordu. 1863 yasası bu engellerde yalnızca bir çatlak yaratabilmişti; şimdi söz konusu olan

ise, tefecileri hareketlerinde bütünüyle serbest bırakmak için bu engellerin tümüyle kaldırılmasıydı. İkinci sav ise «bilimsel»di ve o saygın James Mill'in Hint mülkiyet ilişkilerine ilişkin anlaşılması güç sonuçlarına ulaşırken yola çıktığı entellektüel donanımdan, İngiliz klasik ekonomi kuramından kaynaklanıyordu. Ustalarının öğretilerini bütünüyle özümlemiş olan Smith ve Ricardo müritleri, Cezayir'de kıtlıkların önlenmesi, toprağın daha yoğun ve daha iyi işlenmesi için özel mülkiyetin vazgeçilmez olduğunu, çünkü kimsenin kendine ait olmayan ve ürününü kendinin değerlendiremeyeceği bir toprak parçasına sermaye ya da yoğun emek yatırımı yapmayı düşünmeyeceğinin açık olduğunu önemle belirttiler. Ama gerçekler başka bir dilden konuşuyorlardı. Gerçekler, Fransız spekülatörlerinin, Cezayir'de yaratmış oldukları özel mülkiyeti toprağın daha yoğun ve daha iyi işlenmesi dışında her şey için kullandıklarını kanıtlıyordu. 1873'te 400.000 hektar toprak Fransızlara aitti. Ama bunun 120.000 hektarını elinde bulunduran iki kapitalist şirket, Cezayir ve Setif Şirketleri, bu toprağı kendileri hiç işlemiyor ve geleneksel yöntemlerle tarım yapan yerlilere kiraya veriyordu. Geri kalan Fransız toprak sahiplerinin dörtte biri de tarımla uğraşmıyordu. Genel olarak kapitalist koşullar nasıl hiç yoktan varedilememişse, kapitalist yatırımları ve yoğun tarımı da yapay olarak bir gecede yaratmak olanaksızdı. Bunlar yalnızca kâr peşindeki Fransız spekülatörlerin hayalinde ve onların bilimsel iktisatçılarının sisli doktriner dünyalarında yaşıyordu. 1873 yasası çıkartılırken ileri sürülen bahane ve boş sözler bir kenara bırakıldığında, temel sorunun Arapları varlık temellerinden, yani topraktan yoksun bırakma isteği olduğu görülür. Ve bütün bu savların temelsiz ve açıkça gerçek dışı olmasına karşın, Cezayir halkına ve maddi zenginliğine ölümcül darbeyi indirecek olan bu yasa, 26 Temmuz 1873'te oybirliğiyle kabul edildi.

Fakat bu zorbalık bile kısa sürede fiyaskoyla sonuçlandı. Üçüncü Cumhuriyetin politikası da tıpkı İkinci İmparatorluğun politikası gibi, eski komünist geniş aile birlikle-

rinde burjuva özel mülkiyetini bir darbede kurmanın güçlüğü nedeniyle başarısızlığa uğradı. 1890'a gelindiğinde, 23 Nisan 1887'de çıkarılan ikinci bir yasanın da eklendiği 26 Temmuz 1873 yasası on yedi yıldır yürürlükteyken, 1.600.000 hektarlık bir alanda tasfiye işleminin yürütülmesi için 14.000.000 frank harcanmıştı. Sürecin 1950'den önce tamamlanmayacağı ve bir 60.000.000 frank daha gerektireceği tahmin ediliyordu. Ve esas amaca, yani geniş aile komünizminin ortadan kaldırılmasına henüz erişilememişti. Gerçekten ulaşılmış olanlar ise apaçık ortadaydı; dur durak bilmeyen toprak spekülasyonu, alıp yürüyen tefecilik ve yerlilerin ekonomik yıkımı.

Özel mülkiyetin zor yoluyla kurulmasındaki başarısızlık yeni bir deneye girişilmesine yol açtı. Cezayir hükümetince 1890 yılında, 1873 ve 1887 yasalarının gözden geçirilmesi için atanan bir komisyon, sözkonusu yasaları mahkûm etti. Seine nehri kıyısındaki yasa koyucuların yıkıma uğramış ülkenin yararına bazı reformlar yapılmasını ele almaları için, yedi yıl daha geçmesi gerekti. Bu kez özel mülkiyetin devlet tarafından zorlamayla yerleştirilmesinden ilke olarak kaçınılıyordu. 2 Şubat 1897 yasası ve Cezayir Genel Valisinin 7 Mart 1898 tarihli talimatı, özel mülkiyete, sahip ya da alıcının gönüllü başvurusundan sonra geçilmesini esas alıyordu. [11] Ama tek bir mal sahibinin, toprağın diğer sahiplerinin rızası olmadan özel mülkiyet iddiasında bulunmasına olanak tanıyan maddeler vardı. Dahası, borçlu mal sahibinden, tefecinin baskı yapması durumunda, böyle bir «gönüllü» başvuru her an kopartılabilirdi. Böylece yeni yasa, Fransız kapitalistlerinin ve yerli kapitalistlerin aşiret topraklarını ve geniş aile mülklerini daha da parçalaması ve yağmalaması için kapıları ardına kadar açık bırakıyordu.

Cezayir'in seksen yıldır süren bu kötürümleştirilmesi,

11 G. K. Anton Neuere Agrarpolitik in Algerien und Tunesien. Jahrb. f. Gessetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft (1900), s. 1341 ve devamı.

son yıllarda daha da az direnişle karşılaşıyor, çünkü Tunus'un bağımlılaştırılması (1881) ve Fas'ın yakın zamanda ele geçirilmesi ile Fransız sermayesince kuşatılan Araplar, giderek daha da çaresizleşmektedir. Cezayir'deki Fransız rejimi, son olarak da Arapların Asya Türkiye'sine kitle halinde göç etmesine yol açmıştır. [12]

12 20 Haziran 1912'de, Albin Rozet, Cezayir'de «Indigenat» (İdare Hukuku) Reform Komisyonu adına, Fransız Millet Meclisinde verdiği söylevde, binlerce Cezayirlinin Setif yöresinden göç ettiğini ve 1911 yılında 1200 yerlının Tlemsen'den Suriye'ye doğru göçtüğünü söyledi. Bir göçmen yeni yurdundan şunları yazıyordu: «Şam'a yerleştim ve çok mutluyum. Suriye'de benim gibi göç etmiş çok Cezayirli var. Hükümet bize toprak ve toprağı işleyecek araçlar verdi.» Cezayir hükümeti bu göçe karşı, göç etmek isteyenlere pasaport vermeyerek mücadele ediyor (Bkz: Journal Officiel, 21 Haziran 1912, s. 1594 ve devamı)

III

META EKONOMİSİNİN GİRİŞİ
(Kısım XXVIII)

Üretim araçlarını ele geçirmenin ve artı-değerin realizasyonunun ikinci önemli koşulu, doğal ekonomi birliklerine, yıkıldıktan sonra ve yıkılmaları sayesinde, meta değişimi ve meta ekonomisinin sokulmasıdır. Sermayenin, kapitalist olmayan bütün kesim ve toplumlarm ürünlerini satın alması ve kendi metalarını da bu kesim ve toplumlara satması zorunludur. Burada en sonunda şu «barış» ve «eşitliğin», *do ut des*'in,* karşılıklı çıkarın, «barışçı rekabet» ve «kültür etkileri»nin başlangıcını buluyor gibiyiz. Çünkü sermaye gerçekten de yabancı toplumsal birlikleri zor kullanarak üretim araçlarından yoksun bırakabilir, çalışanları kapitalist sömürü nesneleri haline gelmeye zorlayabilir, ama onları kendi metalarını satın almaya ya da artı-değerini realize etmeye zorlayamaz. Daha önce doğal ekonominin egemen olduğu bölgelere ulaşım araçlarının -demiryollarının, deniz ulaşımı ve kanalların- girmesinin meta ekonomisinin yaygınlaşmasının dolaysız önkoşulunu oluşturma-

* do ut des: Olmak için yap — Türkçeye çevirenin notu.

sı, bu varsayımı doğrular gözükmektedir. Dolayısıyla meta ekonomisinin fetih seferi, çoğunlukla görkemli modern ulaşım inşaatlarıyla, örneğin bakir ormanları geçen ve dağları delen demiryolları, çölleri aşan telgraf telleri ve en uzaktaki limanlara uğrayan okyanus-aşırı gemilerle başlar. Ama bunların barışçı değişiklikler olduğu, hayalden ibarettir. Doğu Hint Kumpanyası ile baharat üreticisi ülkeler arasındaki ticarî ilişkiler, bugün Amerikan kapitalistleri ile kürklerini satın aldıkları Kanada kızılderilileri ya da Alman tüccarları ile Afrika zencileri arasındaki ilişkiler gibi, ticaret bayrağı altında yürütülen korsanlık, zorbalık ve açık dolandırıcılıktan ibarettir. Çin'in çağdaş tarihi, geri ülkelerle «yumuşak» ve «barışsever» meta değişiminin klasik bir örneğidir. 1840'ların başından beri Çin'in ondokuzuncu yüzyıl tarihi, ülkeyi kaba kuvvetle ticarete açmaya yönelik savaşlarla doludur. Misyonerler, Hıristiyanların takibata uğramasını kışkırttı; Avrupalılar ayaklanmalar tezgâhladı ve dönem dönem yinelenen kıyımlarda tümüyle çaresiz ve barışçı bir tarımcı halk, Avrupa'nın bütün büyük devletlerinin en modern kapitalist askerî tekniğiyle boy ölçüşmeye zorlandı. Ağır savaş harcamaları devlet borçlanmalarını gerektirdi; Çin Avrupa'dan borç aldı. Bu, Avrupa'nın Çin maliyesi üzerinde denetim kurması ve askerî yığmaklarını ele geçirmesiyle sonuçlandı. Zorla serbest limanlar açtırıldı, Avrupa kapitalistleri için demiryolu ayrıcalıkları koparıldı. Bütün bu önlemler, geçen yüzyılın kırklı yıllarının başından Çin devriminin başlangıcına kadar ülkede meta ticaretinin doğumuna yardımcı olan unsurlardı.

Avrupa uygarlığı, yani Avrupa sermayesiyle meta değişimi, ülke üzerindeki ilk etkisini, İngiliz kapitalistlerinin para kazanabilmesi için Çin'in Hint plantasyonlarından afyon almaya zorlandığı Afyon Savaşlarında yaptı. Onyedinci yüzyılda Doğu Hint Kumpanyası afyon ekimini Bengal'e sokmuştu. Uyuşturucu kullanımı Çin'de Kumpanya'nın Kanton kolu tarafından yaygınlaştırıldı. Ondokuzuncu yüzyıl başında fiyatı o kadar düştü ki, afyon hızla «halkın keyif maddesi» haline geldi. 1821'de 4628 kasa afyon ortalama 265

sterlinden Çin'e ihraç edildi. Sonra fiyat yüzde 50 düştü ve Çin'in afyon ithalatı 1825'te 9621 kasaya, 1830'da ise 26 670 kasaya çıktı. Uyuşturucunun, özellikle de daha yoksul halk kesimlerince kullanılan ucuz cinslerinin öldürücü etkileri ulusal felâket haline geldi ve Çin'in tehlikeye karşı bir önlem olarak ithal yasağı koymasını gerektirdi. 1828'de Kanton genel valisi afyon ithalatını yasaklamıştı bile. Ama bu, yalnızca ticaretin diğer limanlara kaymasına yaramıştı. Sorunu araştırması emredilen Pekin yüksek memurlarından biri, şu raporu sundu:[1]

«Afyon içenlerin, bu zararlı uyuşturucuya karşı duydukları istek nedeniyle, onun verdiği zevki tadabilmek için her şeylerini verebileceklerini öğrendim. Alışılmış saatte afyonlarını içmezlerse elleri ayakları titremeye başlar, alınlarından yüzlerine iri ter damlaları akar ve en ufak işi bile yapamaz hale gelirler. Çubuğu alır almaz ise bir kaç nefes çekerler ve derhal iyileşirler.

«Dolayısıyla afyon, içen herkes için bir gereksinme halini almıştır ve yerel makamlarca sorguya çekildiklerinde kendilerine uyuşturucu sağlayanların adlarını açıklamaktansa her türlü cezaya boyun eğmeleri şaşırtıcı değildir. Bazı durumlarda yerel makamlara bu kötülüğü hoşgörmeleri ya da başlamış olan bir soruşturmayı geciktirmeleri için hediyeler de verilmektedir. Kanton'a satmak için mal getiren tüccarların çoğu afyon kaçakçılığı da yapmaktadır.

«Afyonun kumardan çok daha büyük bir belâ olduğu ve dolayısıyla afyon içenlerin en azından kumarbazlar kadar cezalandırılması gerektiği kanısındayım.»

Bu memur, hüküm giyen her afyon içicinin seksen so-

1 1854'te 77 379 kasa afyon ithal edildi. Daha sonra iç üretimin artması nedeniyle ithalat biraz düştü. Gene de Çin Hindistan plantasyonlarının ürününün baş alıcısıydı. Hindistan 1873-1874 yıllarında 6 400 000 kilogram afyon üretti, bunun 6 100 000 kilogramı Çinlilere satıldı. Bugün (1912'de) Hindistan 150 000 000 mark değerinde 4 800 000 kilogram afyonun hemen tamamını Çin'e ve Malakka takımadalarına satıyor.

payla, afyon sağlayanın ismini vermeyi reddeden herkesin yüz sopa ve üç yıllık sürgünle cezalandırılmasını öneriyordu. Pekin'in bu atkuyruklu Cato'su, raporunu, herhangi bir Avrupa memurunu şaşırtacak bir açıkyüreklilikle sonuçlandırıyordu: «Afyonun çoğunlukla dürüst olmayan memurlarca dış ülkelerden getirilip gözünü kâr hırsı bürümüş tüccarlarla anlaşma halinde ülkenin içlerine taşındığı anlaşılmaktadır. İlk başta iyi ailelerden gelme gençler, zenginler ve tüccarlar afyonkeş olurlar, fakat sonunda uyuşturucu alışkanlığı sıradan insanlar arasında yaygınlaşır. Eyaletlerin tümünde yalnızca sivil memurlar arasında değil, orduda da afyon içildiğini öğrendim. Çeşitli bölgelerdeki görevliler gerçekten de özel kararnamelerle satışı yasaklıyorlar. Fakat aynı zamanda ana-baabları, akrabaları, bakmakla yükümlü oldukları kişiler ve hizmetçileri afyon içmeğe devam ediyorlar ve tüccarlar fiyatları arttırarak bu yasaktan kazanç sağlıyorlar. Polis bile onların tarafına geçmiş; malın satışını engelleyeceği yerde kendisi de satın alıyor. Bu da bütün yasaklama ve kararnamelere gösterilen aldırışsızlığın bir diğer nedeni.» [2]

Bunun üzerine, 1833'te afyon içen herkesi yüz sopaya ve iki ay prangaya mahkum eden daha ağır bir yasa kabul edildi ve eyalet valileri yıllık raporlarında afyona karşı savaştaki başarılarını da belirtmekle görevlendirildiler. Bu kampanyanın çifte başarısı şöyleydi; bir yandan iç bölgelerde, özellikle Hunan, Sezuan ve Kveyçan eyaletlerinde büyük ölçekli afyon plantasyonları doğdu; diğer yandan İngiltere, afyon ithalatının serbest bırakılması için Çin'e savaş açtı. Bunlar, Çin'in kapılarının Avrupa uygarlığına afyon çubuğuyla açılışının parlak başlangıçlarıydı.

İlk hedef Kanton'du. Kentin Perl halicinin ana girişindeki savunma tahkimatından daha ilkeli düşünülemezdi. Her gün günbatımında çeşitli uzaklıklarda demirlenmiş tahta sallara demir zincirlerden oluşan bir engel tutturulurdu

2 Aktaran: Binbaşı J. Scheibert, Der Krieg in China (Çin'deki Savaş) 1903, c. II, s. 179.

ve savunmanın esası buydu. Dahası, Çin topları ancak belli bir açıda ateş edebiliyorlardı ve dolayısıyla tümüyle zararsızdılar. Çinliler, yalnızca bir iki ticaret gemisinin girişini engellemeye yeterli bu ilkel savunmayla karşıladılar İngiliz saldırısını. O zaman da 7 Eylül 1839'da şehre girmek için iki İngiliz savaş gemisi yetti bile. Çinlilerin direnmek için öne sürdükleri on altı yelkenli savaş gemisiyle on üç top gemisi kırk beş dakika içinde ya havaya uçuruldu, ya da dağıtıldı. Bu ilk zaferden sonra, İngilizler 1841 başında önemli ölçüde güçlendirilmiş bir donanmayla yeniden saldırdılar. Bu kez, yelkenli savaş gemilerinden oluşan donanmaya ve kalelere aynı anda saldırıldı. Ateşlenen ilk yangın mermisi bir yelkenlinin gövdesini delip barutluğuna girdi ve gemiyi bütün mürettebatıyla birlikte havaya uçurdu. Kısa sürede amiral gemisinin de aralarında bulunduğu on bir yelkenli imha edildi; geri kalanlar da hızla kaçtı. Karadaki harekât biraz daha uzun sürüd. Çin topları tümüyle işe yaramaz olduğundan İngilizler tahkimatı ellerini kollarını sallayarak geçtiler, savunmasız bırakılmış stratejik bir noktaya tırmandılar ve çaresiz kalan Çinlileri yukardan katletmeye başladılar. Savaşın kayıp listesi: Çinliler, 600 ölü; İngilizler, 1 ölü ve (yarıdan fazlası bir barut deposunun kazara patlamasıyla yaralanan) 30 yaralı. Birkaç hafta sonra İngilizler yeni bir kahramanlık destanı yarattılar. Anung-Hoy ve Kuzey Wantong kaleleri alınacaktı. Bu iş için tam on iki tane tepeden tırnağa silahlı savaş gemisi hazırdı. Dahası, yine en önemli şeyi unutan Çinliler, Güney Wantong adasına yığınak yapmayı ihmal etmişlerdi. İngilizler buraya gönül rahatlığı içinde bir havan topu bataryası yerleştirdiler ve kaleyi savaş gemileri bir yandan, batarya diğer yandan ateşe tutmaya başladı. Bundan sonra Çinlilerin kalelerden çıkartılması için birkaç dakika yetti ve karaya çıkış hiç bir direnmeyle karşılaşmadı. Bunu izleyen insanlık dışı sahne, diyor bir İngiliz raporu, İngiliz kurmayınca her zaman derin bir üzüntüyle anılacaktır. Barikatlardan kaçmaya çalışan Çinliler bir hendeğe düşmüşler ve hendek kısa sürede, aman dileyen

çaresiz askerlerle kelimenin tam anlamıyla ağzına kadar dolmuştu. Bu bitkin insan gövdeleri kitlesinin üzerine, İngiliz ordusundaki Hintli askerler, iddiaya göre emirleri dinlemeyerek, tekrar tekrar ateş ettiler. Kanton meta üretimine böyle açıldı.

Diğer limanların yazgısı da daha iyi değildi. 4 Temmuz 1841'de Ningpo kentinin girişindeki adaların açıklarında 120 toplu üç İngiliz savaş gemisi belirdi. Bunları ertesi gün yeni savaş gemileri izledi. Akşam vakti İngiliz amirali Çinli valiye adanın teslimini isteyen bir mesaj yolladı. Vali, direnecek gücü olmadığını ama Pekin'den emir almadan teslim olamayacağını açıkladı. Bu nedenle süre istedi. Bu süre tanınmadı ve sabahın iki buçuğunda İngilizler savunmasız adaya saldırdılar. Dokuz dakika içinde kale ve kıyıdaki evler için için yanan bir yıkıntı haline gelmişti. Kırık mızrakların, kılıçların, kalkanların, tüfeklerin ve birkaç cesedin yattığı ıssız kıyıya çıkan askerler, Tinghai adlı ada kentinin duvarlarına doğru ilerledileer. Göndoğumuyla birlikte, o arada gelen diğer gemilerin müretteba tıyla sayıları artmış bir halde. hemen hemen hiç savunulmayan surlara saldırı merdivenlerini dayadılar. Sonraki birkaç dakika onları kentin efendisi yaptı. Bu şanlı zafer, bir Günlük Emir'de, uygun alçakgönüllülükle açıklandı: «Kader, 5 Temmuz 1841'in, Majestelerinin bayrağının, bu güzel kırlarda zaferle dalgalanan ilk Avrupa bayrağının, Çin İmparatorluğunun en güzel adası üzerine çekildiği tarihi gün olmasına karar vermiştir.» [3]

25 Ağustos 1841'de İngilizler, kaleleri en büyük kalibreli Çin toplarından yüz tanesiyle silahlanmış olan Amoy kentine yaklaştılar. Bu toplar hemen hiç işe yaramadığından ve kumandanlar da gerekli beceriden yoksun olduklarından, limanın ele geçirilmesi çocuk oyuncağıydı. İngiliz gemileri, yoğun bir baraj ateşinin koruması altında Kulangsun surlarının yakınına geldiler, deniz piyadelerini karaya çıkardılar ve kısa bir direnmeden sonra Çin askerle-

3 Binbaşı Scheibert, a. g. e., s. 207.

ri kentten atıldı. Limandaki toplam 128 toplu yirmi altı savaş yelkenlisi de ele geçirildi. Mürettebat kaçmıştı. Tatarların kullandığı bir batarya beş İngiliz gemisinin ortak ateşine karşı yiğitçe direndi ama, karaya çıkan İngilizler bataryanın gerisine düştüler ve ortalığı kan gölüne çevirerek onları yokettiler.

Bu, meşhur Afyon Savaşının sonuydu. 27 Ağustos 1842'deki barış anlaşmasıyla Hongkong adası İngiltere'ye bırakıldı. Ayrıca, Kanton, Amoy, Futchou, Ningpo ve Şangay kentleri limanlarını dış ticarete açacaklardı. Ama on beş yıl içinde Çin'e karşı yeni bir savaş başlatıldı. Bu defa İngiltere güçlerini Fransızlarla birleştirmişti. 1857'de bağlaşık donanmalar ilk savaştakine denk bir kahramanlıkla Kanton'u ele geçirdiler. Tientsin barışıyla (1858), afyon alışverişinin, Avrupa ticaretinin ve Hıristiyan misyonerlerinin iç bölgelere girmesine izin verildi. Ama daha 1859'da İngilizler çarpışmaları yeniden başlattılar ve Peiho ırmağı üzerindeki Çin tahkimatını imha etmeye çalıştılar; ancak, 464 kişinin yaralandığı ya da öldüğü şiddetli bir savaştan sonra geri püskürtüldüler. [4]

4 Onuncu Hsien-Feng yılının ay takvimine göre sekizinci ayının üçüncü gününde (6/9/1860) yayımlanan bir İmparatorluk Fermanında, başka şeylerin yanısıra şunlar da söyleniyordu: «İngiltere ve Fransa'nın Çin'le ticaret yapmasını hiç yasaklamadık ve uzun yıllar boyunca onlarla bizim aramızda hep barış oldu. Fakat üç yıl önce İngilizler, hiç bir geçerli neden olmaksızın Kanton kentimizi işgal ettiler ve memurlarımızı esir ettiler. O zaman misilleme önlemleri almaktan kaçındık çünkü Vali Yeh'in inadının bir ölçüde düşmanlık nedeni olduğunu kabul etmek zorunda kaldık. İki yıl önce barbar Kumandan Elgin kuzeye geldi ve o zaman Chihli valisi T'an Ting-hsiang'a görüşmelere geçilmeden önce mevcut durumu incelemesini emrettik. Fakat barbar hazırlıksızlığımızdan yararlanarak Taku kalelerine saldırdı ve Tientsin'e ilerledi. Halkımızı savaşın dehşetinden korumak için misillemeden gene kaçındık ve Kuei Liang'a barış konusunu görüşmesini emrettik. Barbarların taleplerinin çileden çıkartıcı niteliğine karşın Kuei Liang'a, önerilen Ticaret Anlaşmasına ilişkin olarak Şan-

Bundan sonra İngiltere ve Fransa güçlerini yeniden birleştirdi. 1860 Ağustosunun sonunda General Cousin-Montauban yönetimindeki 12.600 İngiliz ve 7.500 Fransız askeri, önce, tek kurşun atmadan Taku kalelerini ele geçirdi. Sonra Tientsin'e ve oradan da Pekin'e doğru ilerledi. 21 Eylül 1860'ta Palikao'da kanlı bir savaş oldu ve Pekin Avrupa devletlerinin eline geçti. Hemen hemen bütünüyle boşalmış ve tümüyle savunmasız kente giren galipler, işe, imparatorluk Sarayını yağmalayarak başladılar. Daha sonra feldmareşal ve Palikao Kontu olacak olan General Cousin, bu işin bizzat başını çekti. Sonra Saray, Lord Elgin'in emri üzerine, bu yağmanın «kefaretini ödemek» için ateşe verildi.[5]

gay'a gitmesini emrettik ve iyi niyetimizin bir göstergesi olarak bu Anlaşmanın onaylanmasına bile izin verdik.

«Bütün bunlara karşın, barbar önder Bruce gene en mantıksızca inatla sekizinci ayda bir savaş gemileri filosuyla bir kere daha Taku önlerine geldi. Bunun üzerine Seng Ko Lin Ch'in şiddetle saldırdı ve onu hızla geri çekilmeye zorladı. Bütün bu gerçekler açıkça göstermektedir ki Çin güven kırıcı hiç bir şey yapmamıştır ve haksız olan barbarlardır. Bu yıl barbar önderler Elgin ve Gros gene kıyılarımızın açıklarında ortaya çıktılar ama aşırı önlemlere başvurmak istemeyen Çin onların karaya çıkmalarına ve Anlaşmanın onaylanması için Pekin'e gelmelerine izin verdi.

«Bütün bu süre boyunca barbarların karanlık komplolar içinde olduklarına, beraberlerinde bir ordu ve toplar getirdiklerine ve bunlarla Taku kalelerine arkadan saldırıp kuvvetlerimizi püskürterek Tientsin'e doğru ilerleyeceklerine kim inanırdı!» (I. O. Bland ve E. T. Blackhouse China under the Empress Dowager 'Dul İmparatoriçe Döneminde Çin', Londra, 1910, s. 24-25. Bkz: aynı eserde «The Flight to Yehol» Yehol'a Kaçış bölümünün tamamı.)

5 Avrupalı kahramanların Çin'i meta değişimine açmaya yönelik bu etkinlikleri Çin'in içsel tarihindeki hoş bir olayla bağlantılıdır: Mançu İmparatorunun Yaz Sarayının yağmalanmasından sonra «Çin'in Gordon'u» doğru Taiping asilerine karşı bir sefere gitti. 1863'te İmparatorluk askeri kuvvetlerinin ku-

Böylece Avrupa Devletleri, Pekin'de elçilik açma ve Tientsin ve diğer kentlerle ticarete başlama ayrıcalıklarını kazandılar. İngiltere'de Afyona Karşı Mücadele Derneğinin Londra, Manchester ve diğer sanayi bölgelerinde uyuşturucu alışkanlığına karşı ajitasyon yaptığı, bir parlamento komisyonunun afyon tüketiminin son derece zararlı olduğunu açıkladığı bir sırada 1876 Tchi-fu sözleşmesi, Çin'e afyon ithali için her türlü kolaylığı güvence altına alıyordu. O sırada Çin ile büyük devletler arasında yapılan bütün anlaşmalarla, tüccar olsun, misyoner olsun, her Avrupalının toprak edinme hakkı garanti edilmişti. Bunun sağlanmasında, top ateşinin yanısıra hile ve desisenin de önemli katkısı olmuştu.

Anlaşma metinlerindeki belirsizlik, Avrupa sermayesinin anlaşmalarda belirtilen limanların da dışına adım adım yayılması için uygun bir bahane sağlıyordu. Çin hükümetinden, misyonerlere yalnız Anlaşma Limanlarında değil, ülkenin bütün eyaletlerinde toprak edinme hakkı kopartıldı. Hak iddiaları, Fransa ile yapılan ek sözleşmenin Çince aslının Rahip Delamane tarafından yapılan resmî çevresindeki bilinen utanmazca tahrifata dayandırılıyordu. Fransız diplomasisi ve özellikle Protestan misyonerleri, katolik pederin şeytanca dolandırıcılığını hep bir ağızdan mahkûm ettiler, ama bu onları, Fransız misyonerlerinin

mandasını bile ele aldı. Aslında isyanın bastırılması İngiliz ordusunun eseriydi. Ancak aralarında bir Fransız amirali c olan çok sayıda Avrupalı, Çin'i Mançu Hanedanı adına korumak için hayatlarını verirken, Avrupa ticaretinin temsilcileri hem kendi yandaşlarına hem de onlara karşı savaşan asilere silah satarak küçük bir ticaret yaptılar. «Saygıdeğer tüccara her iki orduya silah ve cephane sağlayarak para kazanma fırsatı çekici geldi ve asiler silah bulmakta İmparatorun askerlerinden daha büyük güçlük çektikleri ve dolayısıyla daha yüksek fiyatlar ödemeye mecbur ve hazır oldukları için öncelik onlara verildi Bu sayede yalnız kendi hükümetlerinin değil, İngiltere ve Fransa'nın ordularına da karşı durabildiler.» (M.v. Brandt, **33 Jahre in Ostasien** 'Doğu Asya'da 33 yıl' 1911, c. III, **China**, s. 11.)

bu sahtekârlıkla elde ettikleri hakların kullanılmasından ve bu hakların kapsamının 1887'de Protestan misyonerlerini de açıkça kapsayacak biçimde genişletilmesinden alakoymadı.[6]

Çin'in meta değişimine Afyon Savaşlarıyla başlayan girişi, bir dizi «kiralama»yla ve Avrupa sermayesinin ticarî çıkarlarının Çin toprağı üzerinde hayasız bir uluslararası kemik kapma kavgasına tutuştuğu 1900 Çin seferiyle tamamlandı. Taku kalelerinin ele geçirilmesinden sonra Dul İmparatoriçe'nin Kraliçe Victoria'ya yazdıkları, Çin'deki Avrupalı «uygarlık taşıyıcıları»nın başlangıçtaki kuramları ile sonraki uygulamaları arasındaki bu çelişkinin altını ustaca çizmektedir:

«Majestelerine selâmlar! - İngiltere'nin Çin İmparatorluğuyla olan bütün işlerinde, aramızda ilk ilişkilerin kurulmasından beri, Büyük Britanya için hiç bir toprak genişlemesi fikri sözkonusu olmamış; yalnızca ticaretinin çıkarlarını korumaya ve geliştirmeye yönelik güçlü bir istek varolmuştur. Ülkemizin şimdi korkutucu bir savaş ortamına sokulmuş olduğu gerçeği üzerinde düşünürken, Çin'in ticaretinin büyük bir bölümün, yüzde yetmiş ya da sekseninin İngiltere ile yapıldığını akılda tutuyoruz. Dahası, gümrük vergileriniz dünyadakilerin en hafifi; ithalat üzerinde limanlarınızda çok az kısıtlama var. Bu nedenlerle anlaşma limanlarınızda İngiliz tüccarlarıyla dostça ilişkilerimiz, karşılıklı yarar yaratarak son yarım yüzyıl boyunca kesintisiz sürmüştür. -Ama şimdi ani bir değişiklik oldu ve bize karşı genel bir kuşku yaratıldı. Dolayısıyla şimdi sizden, eğer koşulların belli bir bileşimi sonucunda İmparatorluğumuzun bağımsızlığı yitirilir ve Büyük Devletler topraklarımızı ele geçirmeye yönelik uzun süredir planlanan tasarılarını uygulamak için birleşirlerse» - (aynı sırada Japon İmparatoruna yollanan bir diğer me-

6 Dr. O. Franke, **Die Rechtsverhältnisse am Grundeigentum in China** (Leipzig, 1903), s. 82 ve devamı

7 Bland ve Blackhouse, a. g. e., s. 338.

sajda, duygusal Tzu Hsi, açıkça, «Hırslı kaplan gözleri bize doğru çevrilmiş olan Batının toprak açlığı içindeki devletleri»nden söz etmektedir) «bunun ticaretiniz üzerindeki etkisinin talihsiz ve meşum olup olmayacağını düşünmenizi rica ediyoruz. Şu anda İmparatorluğumuz savunması için yeterli bir ordu ve fon yaratmak için en büyük çabayı harcıyor; bu arada, aracı olarak yapacağınız iyi hizmetlere güveniyor ve kararınızı sabırsızlıkla bekliyoruz.»[8]

Gerek savaşlarda ve gerekse savaş-arası dönemlerde Avrupalı uygarlık taşıyıcıları, Çin İmparatorluk saraylarında, kamu binalarında ve eski uygarlığın anıtlarında büyük çapta bir yağma ve hırsızlıkla meşguldü. Bu olaylar, Fransızların İmparator Sarayını ve efsanevî hazinelerini talan ettiği 1860 yılıyla ya da kamusal ve özel mülkiyeti çalmakta «bütün ulusların» birbirleriyle yarıştığı 1900 yılıyla sınırlı değildi. Avrupa'nın her ilerlemesine yalnızca meta ekonomisinin ilerlemesi değil, en büyük ve en kutsal kentlerin için için yanan yıkıntıları, geniş kırsal alanlarda tarımın çöküşü ve savaş katkıları için katlanılmaz derecede ağır vergiler eşlik ediyordu. Şimdi 40'tan fazla Çin Anlaşma Limanı var ve bunlardan her birinin bedeli kan dereleriyle, katliam ve yıkımla ödenmiştir.

8 Aynı eser, s 337.

IV

KÖYLÜ EKONOMİSİNE KARŞI MÜCADELE
(Kısım XXIX)

Doğal ekonomiye karşı verilen mücadelede önemli bir son aşama, zanaatları tarımdan ayırmak, kırsal zanaatları köylü ekonomisinin bütünüyle dışına atmaktır. El zanaatları, tarihsel başlangıçlarında bir yan uğraştan, uygar ve yerleşik toplumlarda tarımın bir uzantısından ibaretti. Ortaçağ Avrupasında giderek *corvée* çiftliğinden ve tarımdan bağımsızlaştılar ve gelişerek uzmanlaşmış meslekler halini, yani kent loncalarınca gerçekleştirilen meta üretimi halini aldılar. Üretim, el zanaatlarından başlayıp ilkel manüfaktürden geçerek büyük sınaî kapitalist fabrikalar haline gelmişken bile, kırsal bölgelerde, köylü ekonomisi altında el zanaatları tarıma sıkı sıkıya bağlıydı. Toprağın işlenmesinden artakalan her saat, bir yardımcı ev sanayisi olarak kişisel gereksinmeleri karşılamada önemli bir rol oynayan el zanaatlarına ayrılıyordu. [1]

1 Yakın zamana kadar Çin'de ev sanayisi burjuvazi tarafından bile ve 300 000 nüfuslu Ningpo gibi büyük ve eski kentlerde uygulanıyordu. «Yalnızca bir kuşak önce, ailenin ayakkabılarını, şapkalarını, gömleklerini, vb. kadınlar kendi-

Kapitalist üretimin gelişmesi, zanaat kollarını teker teker tarımsal ekonomiden kopartır ve seri üretim için fabrikalarda yoğunlaştırır. Tekstil sanayisinin tarihi buna tipik bir örnektir, ama aynı şey, daha az belirgin olmakla birlikte kırsal ekonominin diğer el zanaat dallarında da yaşanmaktadır. Sermaye, köylüleri kendi metalarının alıcısı durumuna getirebilmek için, işe köylü ekonomisini tek bir dala, kapitalist egemenliğe hemen boyun eğdirilemeyen ve Avrupa'daki mülkiyet koşullarında bu egemenliğe ancak büyük güçlükle boyun eğdirilebilen tarıma indirgemekle başlayacaktır. [2] Dışardan bakıldığında bu süreç tamamen barışçıldır, belli belirsizdir ve görünüşte tümüyle ekonomik unsurların sonucudur. Fabrikalardaki seri üretimin, daha yüksek uzmanlaşma düzeyi, üretim sürecinin bilimsel tahlili ve yönetimi, gelişmiş makinalar ve uluslararası hammadde kaynaklarına ulaşabilme nedenleriyle, ilkel köylü zanaatlarından teknik olarak daha üstün olduğu kuşku götürmez. Gerçekte ise, köylü tarımıyla zanaatların birbirinden ayrılması sürecinde, ezici vergiler, savaş, ya da ulusal toprağın peşkeş çekilmesi ve tekelleştirilmesi gibi unsurlar etkilidir; ve bu nedenle bu süreç, ekonomi bilimi kapsamına olduğu kadar, siyasi iktidar ve ceza hukuku kapsamına da girer.

Bu süreç hiç bir yerde Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu kadar eksiksiz yürütülmemiştir. Avrupa ve özel-

leri yapardı. O zaman bir genç kadının kendi elleriyle yapabileceği bir şeyi tüccardan alması garip karşılanırdı.» (Dr Nyok-Ching Tsur,) Die gewblichen Betriebsformen der Stadt Ningpo (Ningpo Kentinde Sanayi Biçimleri, Tübingen, 1909, s. 51)

2 Köylü ekonomisi tarihinin son aşamalarında, kapitalist üretim bütün etkisini yapmışken bu ilişkinin tersine döndüğü kabul edilmelidir. Küçük köylüler bir kere yıkıma uğradıktan sonra, erkekler hayatlarını kazanmak için kapitalist girişimciler adına ev sanayilerinde ya da ücretli köleler olarak fabrikalarda çalışmak zorunda kalırken, bütün çiftlik işi genellikle kadınların, yaşlıların ve çocukların üstüne kalır. Buna tipik bir örnek Württemberg'deki küçük köylüdür.

likle İngiliz sermayesince finanse edilen demiryollarının açtığı izden yürüyen Amerikan çiftçisi, ülkeyi doğudan batıya geçti ve ilerlerken kızılderilileri ateşli silahlar ve av köpekleriyle, içki ve zührevi hastalıklarla öldürüp geri kalanları da batıya sürerek, «boşalttıkları» toprağa el koydu, temizledi ve işletmeye açtı. Amerikan çiftçisi, İç Savaştan önceki eski güzel günlerin ıssız ormanlarda yaşayan bu yontulmamış adamı, aslında bugünkü karşılığından çok farklıydı. Yapamayacağı hemen hemen hiç bir şey yoktu ve dış dünyadan yalıtılmış çiftliğinde neredeyse bütünüyle kendi kendine yeterli bir hayat sürerdi.

Çiftçi Birliği'nin yöneticilerinden biri olan Senatör Peffer, 1890'lı yılların başlarında şöyle yazıyordu: «Bugünün Amerikan çiftçisi elli ya da yüz yıl önceki atasından tümüyle farklı bir insandır. Şimdi hayatta olan pek çok erkek ve kadın, çiftçilerin önemli ölçüde zanaaatlarla uğraştıkları, yani kendi kullanımları için pek çok âlet yaptıkları günleri hatırlarlar. Her çiftçinin, yaba ve tırmık, bel ve pulluk sapı, araba oku ve bir sürü başka tahta âlet yapmakta kullandığı çeşitli araçları vardı. Çiftçi, keten, kenevir, yün ve pamuk da üretirdi. Bunlar çiftlikte işlenir, evde eğrilerek iplik haline, dokunarak kumaş haline getirilir, giysi yapılır ve giyilirdi. Her çiftlikte tahta ve demir işleri için küçük bir atölye, evde yün tarakları ve dokuma tezgâhları vardı. Halılar dokunur, farklı türlerde yatak örtüleri yapılırdı. Her çiftlikte kaz beslenir, tüyleri evdeki yatak ve yastık gereksinmesini gidermede kullanılır, fazlası da en yakın kent pazarında satılırdı. Kış mevsiminde buğday, un ve mısır, altı ya da sekiz atla çekilen büyük arabalarla yüz-iki yüz mil uzağa, pazara taşınır ve satılıp karşılığında gelecek yılın bakkaliye ve manifaturadan oluşan çiftlik stokları alınırdı. Bunun yanında, çiftçiler arasında zanaat ustaları da vardı. Bir arabanın çiftlikte yapımı bir-iki yıl alırdı. Malzeme çevreden sağlanır, kullanılacak kerestenin niteliği komşuyla yapılan sözleşmede belirtilirdi. Kereste belli bir zamanda kesilmeli ve belirli bir süre boyunca kurutulmalıydı. Öyle ki, araba bittiği zaman, sözleşme taraf-

larının ikisi de her tahta parçasının nereden geldiğini ve ne süre kurutulduğunu bilirdi. Kışın, yörenin doğramacısı gelecek mevsimki inşaatlar için pencere çerçeveleri, pancurlar, kapılar, çatı kirişleri, pervazlar ve tahta kornişler yapardı. Sonbahar kirağıları başladığında ayakkabıcı çiftçilerin evlerine gider ve orada, kendisine ayrılmış bir köşede oturup aileye ayakkabı yapardı. Bütün bu işler evde yapılır ve masrafın büyük kısmı çiftliğin ürünleriyle ödenirdi. Kış başladığında gerekli eti sağlama zamanı gelmiş olurdu; ailenin ertesi yıl kullanacağı et hazırlanır ve tütsülenerek saklanırdı. Ailenin gereksinmesini karşılamaya bol bol yetecek kadar şıra, elma marmeladı ve çeşitli konserveler için gereken ürünler, çiftliğin meyva bahçelerinden sağlanırdı. Buğday, ailenin nakit gereksinmesini ancak karşılayacak kadar azar azar harmanlanırdı. Her şey saklanır ve kullanılırdı. Böyle bir ekonominin sonuçlarından biri, çiftçilik işini yürütmek için göreli olarak çok az para gerekmesiydi. O günün en büyük çiftçilerine, işlerinin gereği olarak, tutulan rençber, âlet onarımı ve zaman zaman çıkan diğer harcamalar için ortalama yüz doların yetmiş olması gerekirdi.» [3]

İç Savaştan sonra bu kırsal cennet hayatı birdenbire sona erecekti. Savaş devlete 1 200 000 sterlin (6 milyon dolar) tutarında büyük bir ulusal borç yükü getirmişti ve bunun sonucunda vergiler önemli ölçüde arttırıldı. Öte yandan, çağdaş ulaşım ve sanayinin, özellikle makina yapımının hızla gelişmesi, daha yüksek korumacı gümrük vergilerinin konmasıyla teşvik edildi. Demiryolu yapımının ve toprağın çiftçilerce iskânının geliştirilmesi için, demiryolu şirketlerine büyük miktarlarda hazine toprağı verildi. Bu

3 W. A. Peffer, **The Farmer's Side. His Troubles and Their Remedy** (Çiftçinin Tarafı. Onun Sıkıntıları ve Çareleri), Kısım II. «How We Got Here» (Buraya Nasıl Geldik?), Böl. i. «Changed Conditions of the Farmer» (Çiftçinin Değişen Koşulları), s. 56-57. Ayrıca bkz: A. M. Simmons, **The American Farmer** (Amerikan Çiftçisi), 2. bas. Chicago, 1906, s. 74 dipnot.

şirketlere yalnız 1867 yılında 74 milyon hektardan fazla toprak verildi ve bu nedenle demiryolları görülmemiş bir hızla arttı. 1860'ta 50.000 kilometrenin altında olan demiryolu uzunluğu, 1870'te 85.000 kilometreyi, 1880'de ise 150.000 kilometreyi aşmıştı. (Aynı dönemde, 1870-1880 arasında, Avrupa'daki demiryolu uzunluğu 130.000 kilometreden 169.000 kilometreye çıkmıştı.) Demiryolları ve toprak spekülasyonları Avrupa'dan Birleşik Devletlere kitle halinde göçlere yol açtı ve 1869 ile 1892 arasındaki yirmi üç yıl içinde 4,5 milyondan fazla insan göç etti. Bu yolla ABD giderek Avrupa ve özellikle İngiliz sanayisinden özgürleşti, fabrikalar kuruldu ve ulusal tekstil, demir, çelik ve makina sanayileri gelişti. Devrimci dönüşüm sürecinin en hızlı olduğu kesim tarımdı. Zencilerin özgürlüğe kavuşması, Güneyli çiftçileri İç Savaştan kısa süre sonra buharlı pulluğu kullanmak zorunda bırakmış; Batıda ise, demiryollarının peşinden, en çağdaş makinaları ve teğniği kullanarak işe başlayan yeni çiftlikler ortaya çıkmıştı.

«Makina kullanımı Batı tarımını devrimci bir biçimde değiştiriyor ve işte kullanılan insan emeği oranını şu ana kadar ulaşılan en düşük düzeye indiriyor... Bu arada, öne çıkmış yönetici ve örgütsel yetenekler de kendilerini tarıma adıyorlar. Binlerce hektarlık çiftlikler, 40 hektarlık pek çok çiftlikten daha büyük bir ustalıkla, araçlardan amaçlara daha uygun ve daha ekonomik bir şekilde yararlanılarak ve daha yüksek bir kârla işletiliyorlar.» [4]

Bu sırada dolaysız ve dolaylı vergi yükü büyük boyutlara varmıştı. İç Savaş sırasında, 30 Haziran 1864'te bugünkü vergi sisteminin temelini oluşturan, tüketim ve gelir üzerinden alınan vergileri olağanüstü bir düzeye çıkartan yeni bir malî yasa onaylandı. Bu ağır savaş vergi-

4 ABD Tarım Komisyonu Başkanının 1867 yılı raporu (Washington, 1868). Aktaran: Lafargue, **Getreidebau und Getreidehandel in den Vereinigten Staaten; Die Neue Zeit** (1885) içinde, s. 344. ABD'de tahıl ekimi ve ticaretine ilişkin bu makale ilk olarak 1883'te bir Rus dergisinde yayımlandı.

leri, iç üretim üzerindeki yükü gümrük vergileriyle dengelemeye yönelik gerçek bir korumacı gümrük resimleri çılgınlığı için bahane oldu.[5] Korumacı programlarını uygulamak için savaşı bir manivela olarak öne süren Morrill, Stevens ve diğer baylar, gümrük politikası aracının tümüyle açık ve çıkarcı bir biçimde, her türden özel kârı arttırmak için kullanılmasını başlattılar. Yasama meclisinin önüne kendi cebini doldurmak için herhangi bir özel gümrük vergisi dileğiyle çıkan her yerli üretici, isteklerinin seve seve karşılandığını görüyordu. Gümrük vergisi oranları, ilgili taraflardan herhangi birinin isteyebileceği kadar yüksek tutuluyordu.

«Savaş» diye yazıyor Amerikalı Taussig, «ulusal hayatımız üzerinde pek çok açıdan dinçleştirici ve soylulaştırıcı bir etki yaptı; ancak iş hayatı üzerindeki ve parasal çıkarlarla ilgili bütün yasalar üzerindeki dolaysız etkisi cesaret kırıcıydı. Kamu görevi ile bireysel çıkarlar arasındaki çizgi, yasa koyucularca sık sık gözden kaçırılıyordu. Bu işten kazancı olanlarca zorlanan ve çıkartılan yasa değişiklikleri sayesinde büyük servetler yapıldı ve ülke, kamu görevlilerinin onur ve namuslarının lekesiz kalmadığını üzüntüyle gördü.»[6]

Ülkenin ekonomik hayatını tümüyle değiştiren ve yirmi yıl boyunca hiç değişmeden yürürlükte kalan bu gümrük yasası, Kongreden üç gün, Senatodan iki gün içinde, hiç bir eleştiri, hiç bir tartışma ve hiç bir karşı çıkış olmadan apar

5 «30 Haziran 1864 tarihli üç Gelir Yasası aslında tek bir önlemi, dünyanın gördüğü belki de en büyük vergi önlemini oluşturuyordu... İç Gelir Yasası, Mr. David A. Wells'in dediği gibi, Donnybrook Fuarındaki İrlandalı'nın önerdiği ilkeye dayanılarak hazırlanmıştı: (gördüğünüz kafaya vurun, gördüğünüz malı vergilendirin.)» (F.W. Taussig, The Tariff History of the United States (Birleşik Devletlerin Gümrük Vergisi Tarihi), New York-Londra, 1888, 163-164)

6 Aynı eser, s. 166-167.

topar geçirildi.[7] Bu yasa günümüze kadar A.B.D. gümrük yasalarının temelini oluşturmuştur.

Amerikan malî politikasındaki bu anî değişiklik, parlamentonun utanmazca çürümesi, büyük iş çevrelerinin hırsını doyurabilmek için seçimlerin, yasamanın ve basının açıkça ve insafsızca kullanılması çağını açtı. İnsanlığı «kölelik lekesinden» kurtarmak için verilen «soylu savaş» sonrasında toplumsal yaşamın sloganı «*enrichissez-vouz*» * oldu. Zenci kurtarıcısı *Yankee*, borsada çılgınca spekülasyonla servet yığmaya yöneldi; Kongrede kendini kamu topraklarıyla donattı; gümrükler ve vergilerle, tekellerle, sahte hisselerle ve kamu fonlarını çalarak zenginleşti. Sanayi gelişti. Küçük ya da orta çiftçinin hemen hiç paraya gerek duymadığı, buğday yedeklerini olgunlaştıkça harmanlayıp paraya çevirebileceği günler geride kalmıştı. Şimdi, vergilerini ödeyebilmek için sürekli olarak para, hem de çok para gereksinmesi içindeydi. Ürününün bütününü hemen satmaya ve gereksinmelerini hazır mal halinde imalatçılardan almaya zorlanıyordu. Peffer'in dediği gibi.

«O zamandan bugüne neredeyse herşeyin değiştiğini görüyoruz. Özellikle Batıda çiftçi buğdayının tümünü bir defada harmanlıyor, tümünü birden elden çıkarıyor ve pek çok durumda saman ziyan oluyor. Domuzlarını satıyor, sucuk ve domuz eti satın alıyor; sığırlarını satıyor ve yerine göre taze, konserve ya da tütsülenmiş et satın alıyor; meyvasını satıyor ve konserve biçiminde geri alıyor. Keten yetiştirse bile, elli yıl öncesinde yaptığı gibi iplik haline getirip çocuklarına giysi yapmak yerine, ketenini biçiyor, tohumunu satıyor, sapını ise yakıyor. Elli çiftçiden en fazla biri koyun besliyor. Kullanması için hazır kumaş ya da giysi haline getirilmiş yün için, koyun yetiştiricisi büyük çiftçi-

7 «Durumun gereği, ülkenin kritik durumu, âcil gelir gereği, uygar ülkeler tarihinde örneğine rastlanmadığını rahatça söyleyebileceğimiz bu aceleyi mazur gösterebilir.» (Taussig, a.g.e., s. 168)

* Zenginleşin — Türkçeye çevirenin notu.

ye muhtaç. Giysilerini çiftlikte, kendi evinde ya da bir komşu kadına ya da bir mil ötedeki köy terzisine yaptırmak yerine, ya en yakın kentte hazır giysi satın alıyor, ya da kumaşı alıp bir kent terzisine diktiriyor. Yaba, tırmık gibi çiftlikte kullandığı araçları kendisi yapmak yerine, balta ya da tokaç sapını bile kentten satın alıyor. Kınnapı, ipi ve gerekli başka her çeşit lifli malzemeyi satın alıyor. Konserve meyvayı ve reçeli satın alıyor; jambon, kol, parça domuz ve dana eti satın alıyor. Aslında bir zamanlar kendi ürettiği hemen herşeyi satın alıyor ve bütün bunlar para gerektiriyor. Bütün bunların yanısıra diğer hepsinden daha garibi, önceleri Amerikan evi özgür ve ipoteksiz bir evken, borç ödeme güvencesi olarak ipoteklenen ev binde bir bile değilken ve çiftçilik işini yürütmede gerçekten kullanılmak için çok az miktarda para gerekirken, çiftçilerin her zaman talebi karşılamaya yetecek parası vardı. Şimdi, eskisinin en az on katı para gerekirken, ya çok az para bulunabiliyor ya da hiç bulunamıyor; çiftliklerin neredeyse yarısı değerleri kadar ipotek altında ve faiz oranları çok yüksek. Bu hayranlık uyandırıcı değişikliklerin nedenine gelince... İmalatçı, yün ipliği fabrikasıyla, yün tarama fabrikasıyla, süpürge fabrikasıyla, ip fabrikasıyla, tahta eşya fabrikasıyla, pamuklu fabrikasıyla, domuz eti paketleme kuruluşuyla, konserve ve meyva konservesi fabrikalarıyla çıkageldi. Çiftlikteki küçük atölye yerini kentteki büyük atölyeye bıraktı. Yöresel araba atölyesi yerini haftada yüz-iki yüz arabanın yapıldığı... kentteki büyük kuruluşa bıraktı. Ayakkabı atölyesi yerini işin çoğunun makinalarca yapıldığı kentteki büyük kuruluşlara bıraktı.» [8]

Nihayet, çiftçinin kendisinin tarımsal emeği, makina kullanan emek haline geldi: «Toprağı makinayla sürüyor, tohumu makinayla ekiyor ve ekini makinayla biçiyor. Buğdayını bir makina biçip demetliyor ve harman makinalarını buhar çalıştırıyor. Çiftçi, toprağı sürerken sabah gaze-

8 Peffer, a. g. e., s. 58.

tesini okuyabilir ve ekini biçerken bir tentenin altında oturabilir.»[9]

Sering, seksenli yılların ortalarında Kuzey-batıda en küçük bir çiftlikte «çok mütevazi bir başlangıç için» gerekli paranın 1200-1400 dolar olduğunu tahmin ediyordu.[10]

Amerikan tarımında «Büyük Savaş»tan sonraki bu köklü dönüşüm, işin sonu değildi. Bu, çiftçinin sürüklendiği girdabın yalnızca başlangıcıydı. Çiftçinin tarihi kapitalist birikimin gelişmesinin ikinci aşamasının yetkin bir örneğidir ve bizi kendiliğinden bu aşamaya getirir. Doğal ekonomi, kişisel gereksinmeler için üretim ve zanaat ile tarım arasındaki yakın ilişki, ortadan kaldırılmalı ve bunların yerine basit bir meta ekonomisi geçirilmelidir. Kapitalizm, kendi artı-değerini satmak için meta ekonomisine gerek duyar. Meta üretimi, kapitalizmin içersinde serpilip gelişebileceği genel biçimi oluşturur. Ancak, basit meta üretimi doğal ekonominin yıkıntıları üstünde yaygınlaşmaya başlar başlamaz, sermaye ona düşman kesilir. Sermaye basit meta ekonomisine hayat verir vermez, bu ikisi üretim araçları, iş gücü ve pazar için rekabete girmelidir. Kapitalizmin amacı başta üreticiyi tecrit etmek ve onu koruyan topluluk bağlarını koparmaktı; sonra tarımın zanaattan ayrılması oldu; şimdi ise, küçük meta üreticilerini üretim araçlarından ayırmaktır.

Birleşik Amerika'da, yukarıda değindiğimiz gibi, «Büyük Savaş» kamu topraklarına tekelci kapitalist şirketler ve tek tek spekülatörlerce büyük çaplı el koymalar çağını başlattı. Çılgınca demiryolu yapımı ve demiryolu hisselerindeki giderek artan spekülasyon, toprak üzerinde delice bir kumara neden oldu ve tek tek serüvenciler ve şirketler sınırsız servetler vurdular; hattâ bir ilin tüm topraklarını ele geçirdikleri oldu. Ek olarak, bir aracılar güruhu, tantanalı ve utanmazca bir reklamla, her türden kandırmaca

9. Aynı eser, «Introduction,» s. 6.

10. **Die landwirtschaftliche Konkurrenz Nordamerikas** (Kuzey Amerika'da Tarımsal Rekabet) Leipzig, 1887, s. 431.

ve sahte iddiayla Avrupa'dan ABD'ye büyük bir göçmen akımı sağladı. Bu göçmenler önce Atlantik kıyılarındaki doğu eyaletlerine yerleştiler. Bu eyaletlerde sanayinin gelişmesiyle tarım batıya kaydı. 1850'de Ohio'da, Columbus'ta olan «buğday merkezi», sonraki elli yıl içinde 99 mil kuzeyde ve 680 mil batıdaki bir bölgeye kaydı. 1850'de toplam buğday üretiminin yüzde 51,4'ünü karşılayan Doğu eyaletlerinde, bu oran 1880'de yalnızca yüzde 13,6 idi ve buğday üretiminin yüzde 71,7'sini Orta-kuzey, yüzde 9,4'ünü Batı eyaletleri sağlıyordu.

1825'te Monroe başkanlığındaki Birleşik Devletler'in Kongresi, kızılderililerin, Mississippi'nin doğusundan batısına nakledilmesine karar vermişti. Kızılderililer umutsuzca direndilerse de, kırk kızılderili savaşındaki soykırımlardan sağ çıkanların hepsi süprüntü gibi atıldılar, sığır gibi batıya sürüldüler ve vahşi hayvanlar gibi, çitlenmiş «rezervasyon bölgelerine» doldurulduldular. Kızılderili, çiftçiye yer açmaya zorlanmıştı. Şimdi de çiftçi, sermayeye yer açmak için Mississippi'nin ötesine sürülüyordu.

Amerikan çiftçisi, demiryollarını izleyerek Batıya ve Kuzey-batıya, büyük toprak spekülatörlerinin aracılarının parlak resimlerini çizdikleri vaadedilmiş toprağa doğru ilerledi. Ancak en verimli ve en uygun yerlerdeki topraklar, büyük işletmeler halinde, saf kapitalist yöntemlerle işlenen şirketlerin elindeydi. Yabanıllığın ortasına sürülmüş çiftçinin dört bir yanında tehlikeli bir rakip ve ölümcül bir düşman, «servet çiftlikleri», ne yeni ne de eski dünyanın daha önce bilmediği büyük kapitalist tarım işletmeleri baş gösteriyordu. Bunlarda artı-değer, modern bilim ve teknoloji çerçevesinde bilinen bütün kaynakların kullanılmasıyla üretiliyordu.

«Malî tarımın önde gelen temsilcisi olarak, bugün ismi Atlantiğin iki yakasında da bilinen Oliver Dalrymple görülebilir. 1874'ten beri aynı anda hem *Red River* * üze-

* ABD'nin güneyinde, Texas, Arkansas, Louisiana ve Oklahoma'dan geçen, yaklaşık 1600 kilometrelik bir nehir — Türkçeye çevirenin notu.

rindeki bir buharlı gemi hattını, hem de bir banker şirketine ait toplam yaklaşık 30.000 hektarlık altı çiftliği işletiyor. Bu çiftliklerin her biri 800 hektarlık bölümlere, her bölüm de 267 hektarlık alt-bölümlere ayrılmıştır. Bunların her birinin başında ekip şefleri ve alt-ekip şefleri vardır. Her alt-bölümde 50 kişiyi barındıracak barakalar ve bir o kadar at ve katırın bulunduğu ahırlar, ayrıca mutfaklar, yiyecek maddesi satan dükkânlar, makina depoları, nalbant ve çilingirler için atölyeler yapılmıştır. Her alt bölümde 20 çift at, 8 tane iki bıçaklı pulluk, 12 tane atla çekilen mibzer, 12 tane çelik dişli tırmık, 12 biçerbağlar, 2 harman makinası ve 16 araba bulunur. Makinaların ve iş hayvanlarının (insanların, atların ve katırların) iyi ve mümkün olan en fazla işi yapabilecek durumda olmalarını sağlamak için her şey yapılır. Bütün alt bölümleri birbirleriyle ve merkezî yönetimle bağlayan bir telefon hattı vardır.

«30.000 hektarlık altı çiftliği, askeri düzende örgütlenmiş 600 kişilik bir işçi ordusu işler. Hasat sırasında işletme 500-600 ek işçi daha tutar ve çeşitli alt-bölümlere dağıtır. Sonbaharda iş tamamlandıktan sonra, ekip şefi ve alt-bölüm başına 10 kişi dışındaki işçiler işten çıkartılır. Dakota ve Minnesota'daki bazı çiftliklerde at ve katırlar kışı iş yerinde geçirmez. Hasat sonrası sürüm biter bitmez, at ve katırlar yüzer ya da iki yüzer çiftlik gruplar halinde, gelecek bahar geri getirilmek üzere 1000-1500 kilometre güneye götürülür.

«Sürme, ekim ve hasat makinaları çalışırken, at sırtındaki teknisyenler onları izler. Bir aksilik olunca, söz konusu makinaya dörtnala at koşturur, makinayı onarır ve gecikmeden yeniden çalışır hale getirirler. Biçilen ekin gece gündüz aralıksız çalışan harman makinalarına taşınır. Makinalar, demir borularından ocağa verilen saman demetleriyle ısıtılır. Ekin makinalarla dövülür, savrulur, tartılır ve çuvallara doldurulur, sonra çiftliğin yanından geçen vagonlara konur ve Duluth ya da Buffalo'ya gönderilir. Dal-

rymple ekili alanını her yıl 2000 hektar artırır. 1880'de ekili alanı 10.000 hektardı.» [11]

1870'li yılların sonunda, buğday ekili 14 000-18 000 hektar toprağa sahip tek tek kapitalistler ve şirketler ortaya çıkmıştı bile. Lafargue'ın yazdığı zamandan bu yana, Amerika'da büyük ölçekli kapitalist tarımda teknik ilerlemeler elde edildi ve makina kullanımı büyük ölçüde arttı.[12]

Amerikan çiftçisi bu kapitalist girişimlerle başarılı bir şekilde rekabet edemezdi. Maliye, üretim ve taşıma koşullarındaki genel köklü dönüşümün, kendisini kişisel gereksinmeler için üretimi bırakıp yalnızca pazar için üretmeye

11 Lafargue, a. g. e., s. 345.

12 Çalışma Komisyonu Başkanının Onüçüncü Yıllık Raporu (Washington, 1898), makina kullanmının elle çalışma karşısında o zamanki üstünlüğünü şöyle tablolaştırmıştır:

İş Tipi	Birim başına emek zaman			
	Makina		El	
	saat	dk.	saat	dk.
Küçük tahıl ekimi	—	32,7	10	55
Küçük tahıl hasılat ve harmanı	1	—	46	40
Mısır ekimi	—	37,5	6	15
Mısır kesimi	3	4,5	5	—
Mısır ayıklanması	—	3,6	66	40
Pamuk ekimi	1	3,0	8	48
Pamuk yetiştirilmesi	12	5,1	60	—
Ot biçme (orak X biçici)	1	0,6	7	20
Saman biçme ve balyalama	11	3,4	35	39
Patates ekimi	1	2,5	15	—
Domates ekimi	1	4,0	10	—
Domates yetiştirilme ve hasadı	134	5,2	324	20

zorladığı bir sırada, tarımın önemli ölçüde yaygınlaşması, tarımsal ürün fiyatlarında olağanüstü bir düşüşe yol açtı. Ve tam çiftçi kitlesinin kaderinin pazara bağlandığı sırada, Birleşik Devletler'in tarımsal pazarı yerel bir pazar olmaktan çıkıp bir dünya pazarı haline dönüştü ve birkaç dev sermayenin çılgın spekülasyonlarına açık hale geldi.

Hem Amerika'da hem de Avrupa'da tarımsal ilişkilerin tarihinde önemli bir yıl olan 1879'da ABD'den Avrupa'ya büyük boyutlarda buğday ihracatı başladı.[3]

13. ABD'nin Avrupa'ya buğday ihracatı:

Yıl	Milyon kile	Yıl	Milyon kile
1868—69	17,9	1885—86	57,7
1874—75	71,8	1890—91	55,1
1879—80	153,2	1899—1900	101,9

(Juraschek. Uebersichten der Weltwirtschaft, C. VII, Kısım I, s. 32)

Aynı anda, çiftlikte teslim kile başı buğday fiyatı (cent olarak) şöyle düştü:

1870—79	105	1896	73
1880—89	83	1897	81
1895	57	1898	58

1899'da kile başı buğday fiyatı 58 cente düştükten sonra yeniden artmaya başladı.

1900	62	1903	70
1901	62	1904	92
1903	63		

(Aynı eser, s. 18)

Monatliche Nachweise über den Auswärtigen Handel'e göre, ton başı mark olarak fiyat 1912 haziranında şöyleydi:

Berlin	227,82	Londra	170,96
New York	178,08	Odessa	173.94
Mannheim	247,93	Paris	243,69

Bu büyüyen pazardan tek kâr eden, elbette büyük sermayeydi. Küçük çiftçi giderek çoğalan büyük çiftliklerin rekabeti altında ezildi ve dünya pazarı üzerinde baskı oluşturmak için ürününü alan spekülatörlerin eline düştü. Sermayenin büyük güçleri karşısında çaresiz kalan çiftçi borca girdi — köylü ekonomisinin çöküşünün tipik biçimi. Çiftçilerin borçlanması kısa zamanda bir uluşal felâket haline geldi. 1890'da ABD Tarım Bakanı Rusk, çiftçilerin umutsuz durumuna değinen bir sirküler dağıttı. Sirkülerde şöyle deniyordu:

«Çiftlikler, evler ve toprak üzerindeki ipotek yükü kuşkusuz son derece huzursuzluk verici boyutlar kazanmıştır ve bazı durumlarda bu yük altına girilmekte acele edilmiş olduğu kesinse de, çoğu durumda ipotek zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştır. Yüksek faiz oranları... getiren bu ipotekler... bugün, tarım ürünü fiyatlarındaki süregelen düşüş karşısında çok ezici hale gelmekte ve pek çok durumda çiftçinin evini ve toprağını yitirmesi tehdidini yaratmaktadır. Bu, çiftçilerimizin çektiği acılara çare bulmaya çalışan herkes için çok güç bir sorun oluşturmaktadır. Bu durumda, çiftçinin bugünkü fiyatlarla borcunu ödemek üzere 1 dolar kazanması için, bu doları borç aldığı zamankinden çok daha fazla ürün satmak zorunda olduğu görülmektedir. Faiz ödemeleri birikirken ana paranın ödenmesi bütünüyle olanaksız görünmeye başlar ve tam da sözünü ettiğimiz bu bunalım, ipoteğin yenilenmesini çok güçleştirir.» [14]

29 Mayıs 1891 sayımına göre, 2,5 milyon çiftlik ağır bir borç yükü altındaydı ve bunların üçte ikisi borçları 2,2 milyar doları bulan çiftlik sahiplerince işletiliyordu.

«Durum şudur; çiftçiler ölümün vadisinden ve gölgesinden geçiyorlar.* Çiftçilik kâr getirmiyor. Çiftlik ürünlerinin değeri büyük savaştan beri yüzde 50 oranında düştü;

14 Peffer, a.g.e., kısım I, «Where We Are» (Neredeyiz?), Böl. II, «Progress of Agriculture» (Tarımın İlerlemesi), s 30-31.

* Almanca orijinalinde de, İngilizce olarak tırnak içinde: «valley and shadow of death» — Türkçeye çevirenin notu.

çiftlik değerleri ise son on yıl boyunca yüzde 25-50 oranında azaldı. Evleri üzerindeki ipoteklerle güvence altına alınmış borçların ezdiği çiftçiler, pek çok durumda vadesi gelen faizleri bile ödeyemiyor ve genel buhran nedeniyle kefaletler değer kaybettiği için borçlarını yenileyemiyorlar. Bu korkunç umutsuzluk rüzgârında pek çok çiftçi evini kaybediyor ve ipotek değirmeni onları öğütmeye devam ediyor. Acımasız bir gücün eline düştük. Çiftlik çöküyor.» [15]

Borç yükü altında yıkıma uğramış çiftçinin, ücretle çalışarak ek kazanç sağlamaktan ya da henüz binlerce başka çiftlik gibi alacaklılarının pençesine düşmemişse çiftliğini bütünüyle terketmek, kendisine cehennem olmuş bu «vaadedilmiş toprağın», kendisi için cehennem haline gelmiş olan bu «buğday cennetinin» tozunu ayaklarından silkelemekten başka çaresi yoktu. 1880'li yılların ortalarında terkedilmiş, yıkılan çiftliklere her yerde rastlanabilirdi. Sering, 1887'de şöyle yazıyordu:

«Çiftçi borcunu zamanında ödeyemezse, ödemesi gereken faiz yüzde 12, 15, hattâ 20'ye çıkartılır. Ağır çalışmasının meyvalarını elinden alan bankacının, makina satıcısının ve bakkalın baskısı altındadır... Kiracı olarak çiftlikte kalabilir ya da şansını başka yerde aramak için daha batıya gidebilir. Kuzey Amerika'nın hiç bir yerinde, Kuzeybatı çayırlarının buğday bölgelerindeki kadar çok sayıda borçlu, düş kırıklığına uğramış ve acılı çiftçiye rastlamadım. Dakota'da çiftliğini satmaya hazır olmayan bir tek çiftçi görmedim.» [16]

Vermont eyaleti Tarım Komisyonu başkanı, 1889'da eyaletinde çok yaygın olan çiftliklerin terki olgusunu şöyle anlatıyordu: «...anlaşılıyor ki bu eyalette, okulun ve kilisenin yakınında ve demiryolu olanaklarından uzak olmayan yerlerde, Batıdaki toprak fiyatlarına yakın bir fiyattan satın alınabilecek, geniş ekilebilir sahipsiz topraklar bulunduğu kuşku götürmemektedir. Eyalette böyle toprak-

15 Aynı eser, s. 42.
16. Sering, a.g.e., s. 433.

ların bulunduğu bildirilen illerin tümüne henüz gitmedik; ancak, geçmişte işlenmiş olup halen sahipsiz bulunan toprağın şimdi ıssız durumda yattığı ama bunun önemli bir kısmının sıkı bir çalışmayla iyi bir gelir getirebileceği kanısına varmamıza yetecek kadarına gitmiş bulunuyoruz.»

New Hampshire eyaleti yetkilisi ise, 1890 yılında, 67 sayfasını en düşük fiyatlarla satılığa çıkartılan çiftlikleri anlatmağa ayırdığı bir broşür yayınladı. Broşürde, oturulabilir binaları olan ve kısa bir süre önce terkedilmiş 1442 çiftliği anlatıyor. Aynı şey başka bölgelerde de olmuştur. Bir zamanlar mısır ve buğday yetiştiren binlerce dönüm toprak işlenmiyor, ot ve çalıyla kaplanıyor. [17]

Terkedilmiş toprağı yeniden iskân etmek için, spekülatörler reklam kampanyaları açtılar ve bölgeye göçmenler, öncellerinin yazgısına daha da çabuk ulaşacak olan yeni kurbanlar çektiler.

Özel bir mektupta şunlar yazılı: «Demiryolları ve pazarların yakınında hiç kamu toprağı kalmamış. Hepsi spekülatörlerin elinde. Yeni gelen boş toprağı devralıyor ve çiftçi sayılıyor ama çiftliği varlığını sürdürmeye yetmiyor bile ve büyük çiftçiyle rekabet etmesi olanaksız. Toprağının yasanın zorladığı kadarını ekiyor, ama doğru dürüst bir hayat sürdürebilmek için tarım dışında ek gelir kaynakları araması gerek. Örneğin Oregon'da beş yıldır 65 hektar toprağı olan bir adam tanıdım ki, her yaz Temmuz sonuna kadar, günde bir dolara on iki saat yol yapımında çalışıyordu. Bu adam 1890 sayımında beş milyon çiftçiden biri olarak gözüküyor tabii. Gene, Eldorado'da topraklarını yalnızca sığırlarına ve kendilerine yiyecek sağlamak için eken pek çok çiftçi gördüm. Pazar için üretim yapmaları hiç kâr getirmeyecekti ve gelirlerinin esası altın arayıcılığından, odun kesiciliği ve satıcılığından, vb. geliyordu. Bu insanlar doğru dürüst bir hayat sürdürüyorlar ama tarım sayesinde değil. İki yıl önce Eldorado'da Long Canon'da çalışırken bir kulübede oturduk.Bu kulübenin üzerinde bu-

17 Peffer, a. g.e., s. 35 36.

lunduğu toprağın sahibi evine yılda bir kere birkaç günlüğüne gelir, kalan zamanında Sacramento'da demiryolunda çalışırdı. Birkaç yıl önce toprağın küçük bir kısmı yasaya uymak için işlenirmiş, ama şimdi hiç işlenmiyor. Bir-iki hektarlık yer telle çevrilmiş; orada kütükten yapılmış bir kulübe ve bir baraka da var. Fakat son yıllarda bunlar boş duruyor; anahtar bir komşuda, kulübeyi bize o verdi. Yolculuğumuz boyunca, geçmişte üstlerinde tarımı sürdürme denemelerine girişilmiş pek çok terkedilmiş toprak parçası gördük. Üç yıl önce bana yüz dolara, içinde oturulacak evi de olan bir çiftliği almam önerildi, ama sahipsiz ev daha sonra kar altında çöktü. Oregon'da küçük evleri ve sebze bahçeleri olan terkedilmiş pek çok çiftlik gördük. Bir tanesi çok güzel yapılmıştı. Usta elinden çıkmış, kerestedeh yapılmış sağlam bir ev ve âlet takımları... Ama çiftçi hepsini bırakıp gitmişti. Herhangi biri hepsini bedavaya alabilirdi.» [18]

Yıkıma uğramış Amerikan çiftçisi ne yapabilirdi? Değneğini alıp, buğday merkezini ve demiryollarını izleyerek yola koyuldu. Buğday merkezi esas olarak Kanada'ya, 62. enlemin altında olup buğdayın yetişebileceği Saskatchewan'a ve Mackenzie Irmağına kaymıştı. Bir kısım Amerikan çiftçisi de onu izledi ve bir süre sonra Kanada'da aynı yazgıyı yeniden yaşadı. [19] Son yıllarda Kanada buğday ihracatçısı bir ülke olarak dünya pazarına girdi ama Kanada'da tarım, başka hiçbir yerde olmadığı kadar büyük sermayenin egemenliği altındadır. [20]

18 Aktaran: Nikolayon, **Outlines of Our Social Economy Since the Reform** (Reformdan Bu Yana Toplumsal Ekonomimizin Anahatları), Rusya, 1893, s. 224

19 1901'de 49 149 kişi Kanada'ya göç etti. 1911'de göçmenlerin sayısı 300 000'in üzerindeydi ve bunların 138 000'i İngiliz, 134 000'i Amerikalıydı. 1912 Mayıs sonunda Montreal'dan bildirildiğine göre, Amerikan çiftçilerinin akını bu baharda da sürüyordu

20 «Kanada'nın batısında yolculuk ederken 400 hektardan küçük yalnızca bir çiftlik gördüm. Kanada Dominyonundaki

Kanada'da kamu toprakları özel kapitalist şirketlere, Birleşik Devletler'de olduğundan bile daha inanılmaz ölçeklerde peşkeş çekildi. Toprak ihsanını da içeren Kanada Pasifik Demiryolu Şirketi ayrıcalığına dayanarak, özel sermaye eşi görülmemiş bir kamu malları yağmasına girişti. Şirkete demiryolu yapımında yirmi yıllık tekel hakkı tanımakla, 35 milyon dolar değerindeki 713 millik bir demiryolunun yapım hakkı parasız verilmekle, 100 milyon dolar değerindeki hisse senetleri sermayesine on yıl süreyle yüzde 3 faiz güvencesi tanınmakla, 27,5 milyon dolar tutarında borç verilmekle yetinilmemiş; bütün bunlardan başka, şirkete parasız bir armağan olarak, demiryolunun hemen yakınında olması dahi gerekmeyen, en uygun konumlu ve en verimli topraklardan istediği 10 milyon hektarını seçip alma hakkı da tanınmıştı. Dolayısıyla bu geniş alana yerleşeceklerin hepsinin alınyazısı, daha başından demiryolu sermayesinin elindeydi. Demiryolu şirketi ise hemen 2 milyon hektar toprağı, mümkün olduğu kadar çabuk paraya çevirmek için, İngiliz kapitalistlerinin Manchester Dükü başkanlığındaki bir kuruluşu olan Kuzey-batı Toprak Şirketine sattı. Cömertçe kamu toprağı verilen ikinci sermaye

1881 sayımına göre, Manitoba'da 950 000 hektar toprak, sayısı 9 077'yi geçmeyen çiftçinin elindeydi, buna göre bir çiftçinin payı 1000 hektardan az değildi. Birleşik Devletlerin hiç bir yerinde ortalama buna yaklaşamazlı• (Sering, a. g. e., s. 378) 1880'li yılların başında büyük ölçekli tarım Kanada'da fazla yaygın değildi. Ama Sering, bir limited şirkete ait olan ve Dalrymple çiftliğiyle aynı biçimde çalışan 22 500 hektarlık «Bell Çiftliği»ni anlatır. Seksenli yıllarda Kanada'nın rekabet şansı konusunda kuşkulu olan Sering, Batı Kanada'nın «verimli kuşağı»nı 311 000 km² ya da Almanya'nın toplam topraklarının beşte üçü kadar görmekte ve bunun yalnızca 15 500 000 hektarının ekilebilir toprak ve en fazla 6 000 000 hektarının buğday ekilebilecek toprak olduğunu tahmin etmekteydi. (Sering, a. g. e., s. 337-338) Haziran 1912'de Manitoba Free Press gazetesi, 1912 yazında Birleşik Devletlerde 7 700 000 hektara, Kanada'da ise 4 500 000 hektara ilkbahar buğdayı ekili olduğunu hesaplamıştı. (Bkz. Berliner Tageblatt, Handelszeitung, No. 305, 18 Haziran 1912)

grubu ise, *Hudson Bay Company* * idi. Bu şirkete, Kuzey batıdaki ayrıcalıklarından vazgeçmesi karşılığında, Winnipeg Gölü, ABD sınırı, Kayalık Dağlar ve Kuzey Saskatchewan arasındaki toprakların yirmide biri üzerinde tasarruf hakkı verildi. Bu iki sermaye grubu bir arada, iskân edilebilecek tüm toprakların dokuzda beşini ele geçirmişlerdi. Geri kalan toprakların önemli bir kısmı, devletçe 26 kapitalist «kolonileştirme şirketi»ne [21] ayrılmıştı. Dolayısıyla Kanada çiftçisi hemen hemen her yandan sermaye ve kapitalist spekülasyon tarafından kapana kıstırılmıştı. Ve kitlesel göç hâlâ sürüyordu. Yalnız Avrupa'dan değil Birleşik Devletler'den de!

Kapitalist egemenliğin dünya sahnesindeki atılımları işte bunlardır. Köylüyü toprağından çıkartır, İngiltere'den Birleşik Devletlerin doğusuna, oradan da batısına sürer ve kızılderili ekonomisinin yıkıntıları üzerinde yeniden bir küçük meta üreticisine dönüştürür. Sonra bir kere daha yıkıma uğramış olarak batıdan kuzeye sürülür. Önünde demiryolları, ardında yıkım... Yani önündeki yol gösterici de, ardında bıraktığı cani de aynı sermayedir. 1890'ların büyük fiyat düşüşünü tarımsal ürün fiyatlarındaki genel artış izler ama bu, Avrupa köylüsünün işine yaramadığı gibi, küçük Amerikan çiftçisinin de işine yaramaz.

Gene de çiftliklerin sayısı sürekli kabarıyor. Ondokuzuncu yüzyılın son on yılında sayıları 4 600 000'den 5 700 000'e çıktı; sonraki on yıl da sayısal bir artışa tanıklık etti. Aynı zamanda çiftliklerin toplam değeri de, son on yılda 751 200 000 dolardan 1 625 800 000 dolara çıkmıştı. [22] Tarım ürünleri fiyatlarındaki genel artışın çiftçinin kendi ayakları üstünde durmasına yardımcı olması beklenebilirdi. Ama böyle olmadı. Kiracı çiftçi sayısındaki artışın çiftçi sayısı

* Hudson Körfezi Şirketi — Türkçeye çevirenin notu.

21 Sering, a. g. e., s.361 ve devamı.

22 Ernst Schultze, «Das Wirtschaftsleben der Vereinigten Staaten», Jahrb. f. Gesetzg. Verw. u. Volkswirtschaft 1912, no. 17, s. 1724.

artışını geçtiğini görüyoruz. 1880'de kiracı çiftçiler Birleşik Devletler'deki toplam çiftçilerin yüzde 25,5'ini, 1890'da yüzde 28,4'ünü, 1900'de yüzde 35,3'ünü ve 1910'da yüzde 37,2'sini oluşturuyorlardı.

Tarım ürünlerinin fiyatları arttığı halde, kiracı çiftçi giderek artan bir hızla çiftlik sahibinin yerini alıyordu. Ve bugün Birleşik Devletler'deki çiftçilerin üçte birinden çok fazlası kiracı çiftçi olduğu halde, bunların ABD'deki toplumsal konumları Avrupa'daki tarım işçisininkine denktir. Bunlar sermayenin gerçek anlamda ücretli köleleri, sermayeye servet yaratmak için dişlerini tırnaklarına takıp çalışan ve karşılığında ellerine sefil, güvensiz bir hayat dışında hiç bir şey geçmeyen, sürekli değişme halindeki bir unsuru oluştururlar.

Tümüyle farklı bir tarihsel ortamda, Güney Afrika'da aynı süreç, sermayenin küçük meta üreticisiyle rekabetinde kullandığı «barışçı yöntemler»i daha da açıkça gösterir.

Kap Kolonisinde ve Boer Cumhuriyetlerinde, geçen yüzyılın altmışlı yıllarına kadar katıksız köylü ilişkileri egemendi. Boerler uzun zaman çoban göçer hayatı sürdürmüşler, en değerli otlakları ele geçirmek için Hotanto'ları ve *Kâfir*'leri öldürmüşler ya da topraklarından sürmüşlerdi. Onsekizinci yüzyılda Doğu Hint Kumpanyası gemileriyle gelen ve sık sık Hotanto kabilelerini olduğu gibi silip süpürerek topraklarının Hollanda göçmenlerinin eline geçmesini sağlayan vebanın çok değerli yardımlarından yararlanmışlardı. Boerler doğuya doğru yayıldıkça Bantu kabileleriyle çatışma içine girdiler ve uzun ve korkunç *Kâfir* savaşları dönemini başlattılar. Modası geçmiş Püriten ahlâkları ve Eski Ahit'e aşinalıklarıyla * övünen bu dindar Hollandalılar, kendilerini Seçilmiş Kavim olarak görüyorlardı. Ama yerlilerin topraklarını ellerinden almakla yetinmeyip kendi köylü ekonomilerini asalaklar gibi zencilerin sırtına

* Eski Ahit, ya da Tevrat, Yeni Ahit ile birlikte, Hıristiyanlarca da kutsal kabul edilir ve İncil'in ilk yarısını oluşturur — Türkçeye çevirenin notu.

kurdular; onları kendilerine köle emeği sunmaya zorladılar; kasıtlı ve sistemli olarak yozlaştırdılar ve iliklerini kuruttular İçki bu süreçte o kadar önemli bir rol oynadı ki, İngiliz yönetiminin Kap Kolonisindeki alkol yasağı, Püriten direnişi nedeniyle başarısız oldu. 1859'a kadar demiryolu yoktu ve Boer ekonomisi 1860'lara kadar genel olarak ataerkil ve doğal ekonomiye bağlı kaldı. Ancak ataerkil karakterleri, Boerleri ölçüsüz zulüm ve acımasızlıktan alakoymadı. Livingstone'un *Kâfir*'lerden çok daha fazla Boerlerden yakındığı bilinmektedir. Boerler zencileri Tanrının ve doğanın kendilerine kölelik etmek için yarattığı bir nesne ve dolayısıyla köylü ekonomilerinin vazgeçilmez bir temeli olarak görüyorlardı. O kadar ki, 1836'da İngiliz sömürgelerinde köleliğin kaldırılmasına yanıtları, köle sahiplerine 3 000 000 sterlin tazminat verildiği halde, «Büyük Göç» oldu. Boerler Orange nehri ve Vaal yoluyla Kap Kolonisinden göç ettiler ve bu süreçte Matabele'leri kuzeye, Limpopo'nun karşı kıyısına, Makalaka'ların üzerine sürdüler. Tıpkı kapitalist ekonominin etkisi altında Amerikan çiftçisinin kızılderiliyi önüne katıp batıya sürdüğü gibi, Boer de zenciyi kuzeye sürdü. Orange nehri ile Limpopo arasındaki «Özgür Cumhuriyetler» işte böyle, İngiliz burjuvazisinin kutsal kölelik hakkına yönelttiği darbeye karşı bir protesto olarak kuruldu. Küçük köylü cumhuriyetleri, Bantu zencilerine karşı sürekli bir gerilla savaşı içindeydiler. Ve Boerlerle İngiliz yönetimi arasında on yıllarca süren savaş da, zencilerin sırtından verildi. Zenci sorunu, yani İngiliz burjuvazisinin görünürdeki amacı olan zencilerin kurtuluşu, İngiltere ile cumhuriyetler arasındaki çatışma için bir bahaneydi. Aslında köylü ekonomisi ile büyük kapitalist sömürgeci politika, burada Hotanto'lar ve *Kâfir*'ler uğruna, yani onların toprakları ve işgücleri uğruna çatışıyorlardı. İki rakibin amacı bütünüyle aynıydı; karaderililere boyun eğdirmek, onları topraklarından atmak ya da ortadan kaldırmak, topraklarına el koymak ve toplumsal örgütlenmelerini dağıtarak kendilerine hizmet etmeye zorlamak. Yalnızca yöntemleri temelden farklıydı. Boerler ataerkil köy-

lü ekonomilerinin temelini oluşturan küçük ölçekli, modası geçmiş köleliği savunurlarken, İngiliz burjuvazisi toprağın ve yerlilerin modern, büyük ölçekli kapitalist sömürüsünü temsil ediyordu. Transvaal (Güney Afrika) Cumhuriyeti Anayasası acımasız bir dargörüşlülüğü ilân ediyordu: «Halk, beyazlarla siyahlar arasında, ne kilisede ne de devlette hiç bir eşitliğe izin vermeyecektir.» [23]

Orange Özgür Devletinde ve Transvaal'de zenciler toprak sahibi olamaz, pasaportları olmadan yolculuk yapamaz ve günbatımından sonra dışarda dolaşamazlardı. Bryce, bir çiftçinin, raslantıya bakın ki bir İngilizin, Doğu Kap Kolonisinde *Kâfir* kölesini öldürene kadar kırbaçladığı bir olayı anlatır. Mahkemede beraat ettiğinde, komşuları adamı evine müzik eşliğinde götürmüşler. Beyaz adam çoğunlukla işlerini bitirmiş özgür yerli işçilerine öyle kötü davranırdı ki, işçiler kaçar, böylece ücretleri efendilerinin elinde kalırdı.

İngiliz hükümeti ise, tam tersi taktikler uyguladı. Uzun süre yerlilerin koruyucusu gibi göründü. Özellikle kabile şeflerini pohpohladı, otoritelerini destekledi ve topraklar üzerindeki tasarruf hakkını onlara aktarmaya çalıştı. Olanak bulduğu yerde, denenmiş yöntemlere başvurdu ve zencilerin geleneklerine ve toplumsal ilişkilerine aykırı olduğu halde, kabile toprağının mülkiyetini şeflere verdi. Aslında toprak, kabilelerin ortak mülkiyetindeydi ve Matabele şefi Lobengula gibi en zalim ve baskıcı hükümdarlar bile, yalnızca her aileye, işledikleri sürece ellerinde tutabilecekleri bir toprak parçası dağıtmak hak ve görevine sahipti. İngiliz politikasının nihaî amacı açıktı; yerli şefleri araç olarak kullanarak çok önceden, büyük ölçekli toprak soygunculuğuna hazırlanıyordu. Başlangıçta büyük askeri harekâtlarla zencileri «asayiş altına almak»la yetiniyordu. Bantu'ların direnişini kırmak için 1879'a kadar 9 kanlı *Kâfir* savaşı verildi.

İngiliz sermayesi gerçek niyetlerini, ancak iki önemli

23 Madde 9.

olaydan sonra açıkça ve güçlü bir biçimde ortaya koydu. Bu olaylar, 1867-70'te Kimberley elmas madenlerinin, 1882-85'te ise Transvaal'de altın madenlerinin bulunmasıydı ve bunlar Güney Afrika tarihinde yeni bir dönem açtı. Bundan hemen sonra İngiliz Güney Afrika Şirketi, yani Cecil Rhodes harekete geçti. İngiltere'deki kamuoyu hızla saf değiştirdi ve Güney Afrika hazinelerine yönelik hırs, İngiliz yönetimini enerjik adımlar atmaya zorladı. İngiliz burjuvazisi açısından, Güney Afrika'daki ülkelerin egemenlik altına alınması için ödenecek bedel ve dökülecek kanın önemi yoktu. O güne kadar sayıları az olan göçmenler (göçün yönü Birleşik Devletlere kaymıştı) birdenbire Güney Afrika'yı kapladı. Elmas ve altın madenlerinin bulunmasıyla birlikte Güney Afrika sömürgelerindeki beyazların sayısı büyük bir hızla arttı. 1885 ve 1895 yılları arasında yalnız Witwatersrand'a 100 000 İngiliz göç etmişti. Mütevazi köylü ekonomisi derhal arka plana itildi; madenler ve dolayısıyla madencilik sermayesi öne geçti. İngiliz yönetiminin politikası ansızın yön değiştirdi. Büyük Britanya 1850'lerde Sand Nehri Anlaşması ve Bloemfontein Antlaşmasıyla Boer Cumhuriyetlerini tanımıştı. Şimdi ise, bütün komşu bölgeleri egemenliği altına alarak yayılma olanaklarını tümüyle yok ettiği küçük cumhuriyetleri, her yönden siyasal kuşatması altına alıyordu. Aynı zamanda, artık korunan gözdeler olmaktan çıkan zenciler kurban ediliyorlardı. İngiliz sermayesi darbe üstüne darbe indiriyordu. 1868'de İngiltere -elbette yalnızca yerlilerin «tekrar tekrar yalvarması» üzerine- Basutoland'ın yönetimini ele geçirdi. [24] 1871'de Wit-

24 «Basuto halkının varlığını cesaretine ve devlet adamlığına borçlu olduğu büyük Basuto önderi Moseş, o zaman sağdı, ama Özgür Oranj Devletiyle sürekli savaş onu ve izleyicilerini çaresizliğin son aşamasına getirmişti. İki bin Basuto savaşçısı öldürülmüş, sığırları kaçırılmış, yerlilerin evleri yıkılmış ve ürünleri yokedilmişti. Kabile aç mülteciler haline gelmişti ve onları tekrar tekrar yardıma çağırdıkları İngiliz korumasından başka hiç bir şey kurtaramazdı.» (C. P. Lucas,) **A Historical Georgraphy of the British Colonies** (İngiliz Koloni-

watersrand elmas yatakları, Orange Özgür Devletinin elinden alındı ve «Batı Griqualand» adıyla Kralhk Kolonisi haline getirildi. 1879'da Zululand egemenlik altına alındı ve sonradan Natal Kolonisinin bir parçası haline getirildi; bunu 1885'te, sonradan Kap Kolonisine katılacak olan Bechuanaland'ın egemenlik altına alınması izledi. 1888'de İngiltere, Matabeleland ve Mashonaland'ı ele geçirdi. 1889'da, elbette gene yerlileri memnun etmek için ve onların ısrarlı ricaları üzerine, İngiliz Güney Afrika Şirketi'ne bu iki bölge için ayrıcalık verildi. [25] 1884 ve 1887 yılları arasında İngiltere, St. Lucia Körfezini ve Portekiz'in elindeki bölgeye kadar tüm doğu kıyısını ilhak etti. 1894'te Tongaland'ı egemenliği altına aldı. Matabele ve Mashona'lar son güçleriyle umutsuz bir savaş daha verdiler ama Rhodes başkanlığındaki Şirket, önce ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırdı ve hemen yerlileri uygarlaştırmaya ve asayiş altına almaya yönelik iyi bilinen yöntemi uygulamaya koyuldu; isyan bölgesinde iki büyük demiryolu yapıldı.

Boer Cumhuriyetleri bu öldürücü kıskançtan giderek daha çok rahatsızlık duyuyorlardı ve içişleri de tümüyle düzensiz bir hal alıyordu. Ezici göçmen akını, yeni ve hırslı kapitalist ekonominin yükselen dalgaları, şimdi küçük köylü devletlerinin oluşturduğu engelleri tehdit ediyordu. Gerçekten de, bir yanda tarlada ve devlette köylü ekonomisiyle diğer yanda sermaye birikiminin talep ve ihtiyaçları arasında, kendini şiddetle duyuran bir çelişki vardı. Cumhuriyetler bu yeni sorunlarla hiç bir şekilde başedemez durumdaydılar. *Kâfir*'lerin oluşturduğu ve kuşkusuz İngilizlerin hoşnutlukla karşıladıkları sürekli tehlike, yönetimin beceriksizlik ve ilkelliği, *volksraad*'ın giderek çürümesi ve

lerinin Bir Tarihsel Coğrafyası), Kısım II, C. IV (Geography of South and East Africa) (Güney ve Doğu Afrika'nın Coğrafyası; Oxford, 1904, s. 39)

25 «İngiliz Güney Afrika Şirketi, ilk olarak, bölgenin doğu kesimi olan Mashonaland'da, Kral Lobengula'nın izniyle kuruldu.» (Aynı eser s. 72)

büyük kapitalistlerin rüşvetle işlerini yürütmeleri, disiplinsiz serüvenci gürühları düzene sokacak bir polis gücünün eksikliği, zencilerin madenlerde sömürülmesini düzenleyen ve güvence altına alan iş kanunlarının yokluğu, birdenbire ortaya çıkan 100 000 göçmenlik koloninin ihtiyaçlarını karşılayacak su ve ulaşım araçları yetersizliği, emeğin kapitalistlere maliyetini arttıran yüksek korumacı gümrük vergileri ve kömür için yüksek taşıma fiyatları — bütün bu unsurlar bir araya gelerek, köylü cumhuriyetlerinin ani ve başdöndürücü iflâsına yol açtı.

Kapitalizmin kendilerini yutan ani patlamasına karşı dikkafalı ve yaratıcılıktan uzak bir şekilde, ancak inatçı ve dar kafalı köylü aklının bulabileceği, inanılmayacak kadar kaba bir yöntemle direnmeye çalıştılar; sayıları kendilerinden çok daha fazla olan ve sermayeyi, gücü ve çağın eğilimini temsil eden *vitlanders*'ın elinden, bütün yurttaşlık haklarını aldılar. O tehlikeli günlerde bu yalnızca kötü bir şakaydı. Köylü cumhuriyetleri ekonomisinin kötü yönetilmesi hiç bir şekilde hoş görülemeyecek bir olaya, temettülerde önemli bir düşüşe neden oldu. Madencilik sermayesi ayaklandı. İngiliz Güney Afrika Şirketi demiryolları yaptı, *Kâfir*'leri bastırdı, *vitlander* isyanları örgütledi ve sonunda Boer Savaşını kışkırttı. Çanlar köylü ekonomisi için çalıyordu. Birleşik Devletler'de dönüşüm bir savaşla başlamıştı; Güney Afrika'da ise, bu aşamayı savaş noktaladı. Ancak her iki durumda da sonuç aynıydı; sermaye, kendisi de yerlilerin ilkel doğal ekonomik örgütlenmesinin yıkıntıları üzerinde kurulmuş küçük köylü ekonomisini yenilgiye uğrattı. Sermayenin egemenliği kaçınılmaz sonuçtu ve Boer Cumhuriyetlerinin İngiltere'ye karşı direnişi, Amerikan çiftçisinin Birleşik Devletler'de sermayenin egemenliğine karşı direnişi kadar umutsuzdu. Sermaye, Cecil Rhodes'un emperyalist programının öngördüğü gibi, küçük köylü cumhuriyetlerinin yerini alan büyük bir modern devlette, yeni Güney Afrika Birliği'nde dizginleri resmen eline geçirdi. Sermaye ile emek arasındaki yeni çatışma, İngilizlerle Hollandalılar arasındaki eski çatışmanın yerine

geçmişti. Güney Afrika Birliği'nde, her iki ulustan bir milyon beyaz sömürücü, dokunaklı kardeşçe bağlaşıklıklarını, beş milyon karaderili işçinin medeni ve siyasal haklardan yoksun bırakılmasıyla mühürlediler. Boer Cumhuriyetleri zencilerinin eli boş bırakılması yetmedi; bir zamanlar İngiliz Hükümetinin siyasal eşitlik tanıdığı Kap Kolonisi yerlilerinin de bazı hakları ellerinden alındı. Ve Muhafazakârların emperyalist siyaseti altında açık bir tahakkümle doruğuna ulaşan bu soylu eser, İngiltere'nin Güney Afrika'da bir avuç beyaza tam bir özyönetim ve özgürlük tanımış olması gerçeğini duygusal bir böbürlenmeyle İngiliz liberalizminin hâlâ süregelen yaratıcı gücünün ve büyüklüğünün kanıtı olarak gören «Avrupa'nın liberal avanakları»nın çılgınca alkışları arasında, Liberal Parti tarafından tamamlanacaktı.

Göze daha az çarptığı halde daha az acılı olmayan, bağımsız zanaatkârlığın kapitalist rekabetçe yıkılması süreci, kendisine başlı başına bir bölüm ayrılmasını hak eder. Bu bölümün en karanlık kısmını kapitalizm altında ev sanayisi oluşturacaktır; ama burada bu olgular üzerinde daha fazla durmaya gerek yok.

Kapitalizm ile basit meta üretimi arasındaki mücadelenin genel sonucu şudur; sermaye önce doğal ekonominin yerine meta ekonomisini geçirir, sonra da basit meta üretiminin yerini kendisi alır. Kapitalist olmayan formasyonlar kapitalizm için verimli bir toprak oluştururlar; daha açık bir deyişle, sermaye bu formasyonların yıkıntılarıyla beslenir ve kapitalist olmayan bu ortam birikim için vazgeçilmez olduğu halde, birikim bu ortamı tüketip ortadan kaldırarak ilerler. Tarihsel olarak sermaye birikimi, kapitalist ve kapitalizm-öncesi üretim tarzları arasında gerçekleşen bir metabolizma sürecidir. Sermaye birikimi kapitalizm-öncesi üretim tarzları olmaksızın gerçekleşemez, ama öte yandan birikim bunların kemirilmesi ve özümlenmesinden ibarettir. Nasıl sermaye birikimi kapitalist olmayan formasyonlar olmaksızın varolamazsa, bu oluşumlar da onunla bir arada varolamazlar. Sermaye birikiminin

varlık koşulu, kapitalist olmayan oluşumların sürekli ve giderek ilerleyen çözülüşüdür.

Dolayısıyla Marks'ın birikim şemasında varsayılan öncüller, yalnızca birikim hareketinin tarihsel eğilimini ve kuramsal sonucunu yansıtırlar. Birikim süreci, her yerde doğal ekonominin yerine basit meta ekonomisini, basit meta ekonomisinin yerine kapitalist ekonomiyi geçirmek, bütün ülkelerde ve sanayinin bütün dallarında biricik ve dıştalayıcı üretim tarzı olarak kapitalist üretimin mutlak egemenliğini sağlamak eğilimindedir.

Ama burada kendimizi bir çıkmaz sokakta buluyoruz. Bu nihaî sonuca ulaşıldığı anda -elbette ki yalnızca kuramsal olarak- birikim olanaksızlaşır. Artı-değerin realizasyonu ve sermayeye dönüştürülmesi çözümsüz bir sorun haline gelir. Gerçek tam Marks'ın genişletilmiş yeniden üretim şemasına uygun hale gelmeye başladığında, birikim sürecinin sonu görünür; birikim hareketi tarihsel sınırlarına ulaşmış ve dolayısıyla kapitalist üretimin sonu gelmiştir. Birikimin olanaksızlığı, sermaye için üretici güçlerin gelişmesinin sürmesinin olanaksızlığı anlamına gelir ve nesnel bir tarisel gereklilik olarak bunu kaçınılmaz bir biçimde kapitalizmin çöküşü izler. Kapitalizmin tarihsel gelişmesinin son aşamasındaki, yani emperyalizm aşamasındaki çelişkili sürecinin kaynağında bu yatar.

Marks'ın genişletilmiş yeniden-üretim şeması, bu nedenle, ilerleyen bir birikimin koşullarıyla uyum içinde değildir. Birikim, sözkonusu şemanın yaptığı gibi, toplumsal üretimin iki büyük departmanı (üretim araçları ve tüketim malları departmanları) arasındaki karşılıklı duragan ilişkilere ve karşılıklı bağımlılığa indirgenemez. Birikim, kapitalist ekonominin farklı dalları arasındaki bir iç ilişkiden ibaret değildir; her şeyden önce sermaye ile kapitalist olmayan bir çevre arasında bir ilişkidir. Bu ilişki içersinde iki büyük üretim dalı birikim sürecini kısmen birbirlerinden bağımsız olarak, kendi başlarına yürütürler ama hareketleri her adımda içiçe geçer ve kesişir. Buradan çıkan karmaşık ilişkiler, iki departman arasındaki birikim hızı

ve yönü farklılaşmaları, her iki departmanın kapitalist olmayan üretim tarzlarıyla olan, maddi unsurları ve değer unsurları açısından farklı ilişkiler, katı ve şematik bir biçimde ifade edilemezler. Marks'ın birikim şeması yalnızca sermayenin egemenliğinin tam sınırlarına vardığı ânın kuramsal ifadesidir ve bu nedenle, en azından kapitalist birikimin başlangıç noktasının kuramsal formülasyonu olan basit yeniden-üretim şeması kadar kurgusaldır. Kapitalist birikimin ve yasalarının kesin tanımı, bu iki kurgu arasında bir yerlerdedir.

V

ULUSLARARASI BORÇLAR
(Kısım XXX)

Sermaye birikiminin emperyalist dönemi, ya da sermayenin dünya rekabeti dönemi, daha önce sermayenin artıdeğerini realize ettiği yer olan *hinterland*'ın sanayileşmesini ve kapitalist özgürleşmesini kapsar. Bu dönemin özgül yöntemleri, başka ülkelere borç verilmesi, demiryolu yapımı, devrimler ve savaşlardır. 1900'den 1910'a kadarki son on yıl, sermayenin dünya çapındaki, yani Asya'da ve Avrupa'nın Asya'ya komşu bölgelerindeki, Rusya, Türkiye, İran, Hindistan, Japonya ve Çin'deki ve Kuzey Afrika'daki emperyalist hareketi açısından özellikle karakteristiktir. Tıpkı, doğal ekonominin yerini meta ekonomisinin ve basit meta üretiminin yerini kapitalist üretimin almasının savaşlarla, toplumsal buhranlarla ve toplumsal formasyonların toptan yıkılmasıyla başarılması gibi, şimdi de ekonomik *hinterland*'da ve sömürgelerde kapitalist özerklik, savaşlar ve devrimler ortasında kazanılıyor. Devrim, *hinterland*'ın kapitalist özgürleşme süreci içinde, doğal ekonominin ve basit meta ekonomisinin kalıntıları olan modası geçmiş devlet biçiminin parçalanması, kapitalist üretimin amaçla-

rıyla uyumlu modern bir devlet aygıtı yaratılması için zorunludur. Türkiye, Rusya ve Çin'deki devrimler bu kategoriye dahildir. Çin ve Rus devrimlerinde olduğu gibi, bu devrimlerin sermaye egemenliğinin doğrudan siyasal taleplerinin yanısıra da kısmen modası geçmiş kapitalizm-öncesi ümitleri, kısmen de sermaye egemenliğine ters düşen yepyeni çelişmeleri daha şimdiden içlerinde barındırarak toprağı yarıp gün ışığına çıkmaları, hem söz konusu devrimlerin derinliğini ve sınırsız atılımlarını açıklar, hem de başarılı ilerleyişlerini zorlaştırır ve geciktirir. Savaş, genç bir kapitalist devletin yaşlı devletlerin vesayetinden kurtulmak için kullandığı alışılmış yöntem, çağdaş bir devletin kapitalist özerkliğinin ateşle vaftiz edilip sınanmasıdır. Mali reformlarla birlikte askerî reformların da her yerde ekonomik özerkleşmenin ilk adımı olması, bundandır.

Sermayenin ileri atılımlarını, demiryolu ağının gelişmesi yaklaşık olarak yansıtmaktadır. Demiryolunun en hızlı yayılması Avrupa'da 1840'larda, Amerika'da ellilerde, Asya'da altmışlarda, Avustralya'da yetmişler ve seksenlerde, Afrika'da doksanlarda gerçekleşti. [1]

1 Demiryolları (kilometre olarak):

Yıl	Avrupa	Amerika	Asya	Afrika	Avustralya
1840	2 925	4 754	—	—	—
1850	23 504	15 064	—	—	—
1860	51 862	53 935	1 393	455	367
1870	104 914	93 139	8 185	1 786	1 765
1880	168 983	174 668	16 287	4 646	7 847
1890	223 869	331 417	33 724	9 386	18 889
1900	283 878	402 171	60 301	20 114	24 014
1910	333 848	526 282	101 916	36 854	31 014

Buna göre, artış oranları şöyledir:

	%	%	%	%	%
1840/50	710	215	—	—	—
1850/60	121	257	—	—	—
1860/70	102	73	486	350	350
1870/80	61	88	99	156	333
1880/90	32	89	107	104	142
1890/1900	27	21	79	114	27

Demiryolu yapımı ve silahlanma için kamu borçlanması, sermaye birikiminin bütün aşamalarına, meta ekonomisinin girişine, ülkelerin sanayileşmesine, tarımın kapitalist devrimcileşmesine olduğu gibi, genç kapitalist devletlerin özgürleşmesine de eşlik etti. Sermaye birikimi açısından borçların çeşitli işlevleri vardır: a) kapitalist olmayan kesimlerin parasını sermayeye dönüştürmeye, yani paranın hem bir meta eşdeğeri (aşağı-orta sınıf tasarrufları), hem de kapitalist sınıfın asalakları için tüketim fonu haline gelmesine hizmet eder; b) devlet girişimi -demiryolu yapımı) ve askerî gereçler- aracılığıyla para sermayesini üretici sermayeye dönüştürmeye hizmet eder; c) birikmiş sermayeyi yaşlı kapitalist ülkelerden genç kapitalist ülkelere aktırmaya hizmet eder. Borçlar sermayeyi onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda İtalyan kentlerinden İngiltere'ye; onsekizinci yüzyılda Hollanda'dan İngiltere'ye; ondokuzuncu yüzyılda İngiltere'den Amerikan Cumhuriyetlerine ve Avustralya'ya, Fransa, Almanya ve Belçika'dan Rusya'ya; günümüzde (1912de-İngilizceye çev. notu) ise Almanyadan Türkiye'ye, İngiltere, Almanya ve Fransa'dan Çin'e ve Rusya yoluyla İran'a aktarmıştır.

Emperyalist Çağda dış borç, genç kapitalist devletlerin özerkleşme araçlarından biri olarak çok önemli bir rol oynadı. Modern dış borç sisteminin doğasında bulunan çelişkiler, emperyalist aşamayı niteleyen çelişkilerin somut ifadesidir. Dış borçlar yükselen kapitalist devletlerin özgürleşmesi için vazgeçilmez oldukları halde, aynı zamanda yaşlı kapitalist devletlerin genç kapitalist devletlerin gümrük, dış ve ticaret politikaları üzerinde baskı yapmalarını, malî denetim uygulamalarını ve vesayetlerini sürdürmelerini sağlayan en güvenilir aracı oluştururlar. Bu borçlar yaşlı ülkelerde birikmiş sermayeye yeni alanlar açılmasının, ama aynı zamanda bu ülkelere yeni rakipler yaratılmasının, yani sermaye birikiminin etkinlik alanının bir bütün olarak genişletilmesinin ama aynı zamanda daraltılmasının, en önemli aracıdır.

Uluslararası borç sisteminin bu çelişmeleri, artı-değe-

rin realizasyonu ve sermayeye dönüştürülmesi koşulları arasındaki mekân-zaman farklılaşmalarının klasik bir örneğini oluşturur. Artı-değerin realizasyonu, yalnızca meta üretiminin genel yaygınlaşmasına gerek duyarken, sermayeye dönüştürülmesi, basit meta üretiminin yerine giderek kapitalist üretimin geçmesini gerektirir. Bunun zorunlu sonucu ise artı-değerin hem realizasyonunun hem de sermayeye dönüştürülmesinin sınırlarının giderek daha fazla daralmasıdır. Dünya demiryolu ağının yapımında uluslararası sermayenin kullanılması, bu değişmeyi yansıtır. Ondokuzuncu yüzyılın otuzlu ve altmışlı yılları arasında demiryolu yapımı ve bu yapım için gereken borçlar, esas olarak doğal ekonomiyi kovmaya ve meta ekonomisini yaygınlaştırmaya hizmet etti — altmışlardaki Rus demiryolu borçları ya da Avrupa sermayesiyle yapılan Amerikan demiryollarının örneklerinde olduğu gibi. Buna karşılık, son yirmi yılda Afrika ve Asya'daki demiryolu yapımı hemen bütünüyle emperyalist politikanın amaçlarına, yani *hinterland*'ların ekonomik olarak tekel, siyasal olarak boyunduruk altına alınmasına hizmet etti. Örneğin Doğu ve Orta Asya'daki demiryolu yapımı gibi. Rusya'nın Mançurya'nın askerî işgalini, Mançurya demiryolunda çalışan mühendislerini korumak için asker göndererek hazırladığı herkesçe bilinmektedir. İran'da Rusya'ya sağlanmış olan demiryolu ayrıcalıkları, Almanya'nın Küçük Asya ve Mezopotamya'daki demiryolu girişimleri, Afrika'daki İngiliz ve Alman girişimleri aynı niteliktedir.

Bu bağlamda, dış ülkelerdeki sermaye yatırımlarına ve bu ülkelerin sermaye ithali taleplerine ilişkin bir yanlış anlamayı ele almalıyız. Daha geçen yüzyılın yirmili yıllarının başlarında, Amerika'ya İngiliz sermayesi ihracı çok önemli bir rol oynuyor ve İngiltere'de 1825'teki ilk gerçek sınai ve ticari buhranların sorumluluğunun büyük bir kısmını taşıyordu. Londra borsası 1824'ten itibaren Güney Amerika tahvil ve hisselerinin akınına uğramıştı. 1824 ve 1825 yıllarında Güney ve Orta Amerika'nın yeni kurulan devletleri Londra'da 20 000 000 sterlinden fazla borç aldı-

lar ve buna ek olarak çok büyük miktarlarda Güney Amerika sınaî hisseleri ve benzeri tahvil satıldı. Güney Amerika pazarlarının bu ani gelişme ve açılması ise, İngiliz metalarının Güney ve Orta Amerika devletlerine ihracatında büyük bir artışa yol açtı. Bu ülkelere İngiliz meta ihracatı 1821'de 2 900 000 sterlin değerindeyken, 1825'te 6 400 000 sterline ulaşmıştı.

Bu ihracatın en önemli kalemini pamuklu dokuma oluşturuyordu; bu güçlü talep İngiliz pamuklu üretiminin hızla artmasına yol açtı ve pek çok yeni fabrika açıldı. İngiltere'de 1821'de 129 milyon sterlinlik ham pamuk işlenirken, 1826'da bu miktar 167 milyon sterline çıkmıştı.

Dolayısıyla buhranın bütün unsurları hazırdı. Tugan Baranovski şu soruyu ortaya atıyor: «Peki ama, Güney Amerika ülkeleri 1825'te 1821'dekinin iki katı mal alacak olanağı nereden buldular? Bu olanağı onlara İngilizlerin kendileri sağladı. Londra borsasında alınan borçlar ithal edilen malların bedelinin ödenmesinde kullanıldı. Kendilerinin yaratmış olduğu talebe aldanan İngiliz fabrika sahipleri, yüksek beklentilerinin temelsiz olduğunu kısa zamanda kendi deneyleriyle anladılar.» [2]

Böylece Tugan Baranovski, Güney Amerika'nın İngiliz mallarına olan talebinin İngiliz sermayesince uyarılmış olması gerçeğini «aldatıcı», sağlıksız ve anormal bir ekonomik olgu olarak niteliyor. Dolayısıyla o, bunun dışında hiçbir ortak noktası olmasını istemediği bir kuramcının görüşlerini olduğu gibi devralmaktadır. Daha 1825 İngiliz buhranı sırasında, bu buhranın İngiliz sermayesiyle Güney Amerika'nın talebi arasındaki ilişkilerin «özgün» gelişmesiyle açıklanabileceği görüşü ortaya konmuştu. Tugan Baranovski ile aynı soruyu ortaya atan ve *Nouveaux Principes* * adlı yapıtının ikinci baskısında olayları kusursuz bir şekilde betimleyen, Sismondi'den başkası değildi:

2 Tugan Baranovski, **Studies on the Theory and History of Commercial Crises in England**, s. 74.

* **Yeni İlkeler** — Türkçeye çevirenin notu.

«İspanyol Amerikasının sanayi ürünlerine sağladığı muazzam pazarın açılması, en önemli etkisini, İngiliz imalat sanayisinin yeniden güçlendirilmesi yönünde yapmış gözüküyor. İngiliz hükümeti de aynı kanıdaydı ve 1818 buhranını izleyen yedi yıl boyunca, İngiliz ticaretini Meksika, Kolombiya, Brezilya, Rio de la Plata, Şili ve Peru'nun en uzak köşelerine kadar sokmak için duyulmamış bir etkinlik gösterdi. Bakanlık bu yeni devletleri tanımaya karar vermeden önce, İngiliz ticaretini, kaptanları askerî olmaktan çok diplomatik bir görev üstlenmiş olan savaş gemilerinin sık ziyaretleriyle korumak zorundaydı. Sonuç olarak, Kutsal İttifak'ın yaygarasına meydan okumuş ve bütün Avrupa'nın yıkmaya uğraştığı bir sırada yeni cumhuriyetleri tanımıştı. Ancak, özgür Amerika'nın sağladığı talep ne kadar büyük olursa olsun, İngiliz mallarını satın alma olanakları yeni cumhuriyetlere verilen borçlarla bütün sınırları aşarak artmasaydı, İngiltere'nin kendi tüketim gereklerinin üstündeki üretiminin tümünü emmeye yetmezdi. Her Amerikan devleti İngiltere'den kendi hükümetini sağlamlaştırmaya yetecek miktarda borç aldı. Bunlar sermaye borçları oldukları halde, hemen aynı yıl içinde gelir gibi harcandılar. Diğer bir deyişle, bu borçlar bütünüyle hazinenin İngiliz malları almasına ya da özel kişilerce alınan malların bedellerinin ödenmesine harcandı. Aynı zamanda, bütün Amerikan madenlerini işlemek için muazzam sermayeli çok sayıda şirket kuruldu; ancak bu şirketlerin harcadığı bütün para, ya doğrudan kullanılan makinalarm, ya da çalışacakları yörelere gönderilen malların bedeli olarak, İngiltere'ye döndü. İngilizlerin Amerikalılardan yalnızca İngiliz sermayesiyle İngiliz malları almalarını istediği bu özgün ticaret varolduğu sürece, İngiliz imalat sanayisinin gelişmesi göz kamaştırıcıydı. Artık tüketimi etkileyen, gelirden çok İngiliz sermayesiydi. Amerika'ya yolladıkları malları alanlar ve bedelini ödeyenler, İngilizlerin kendileriydi; yalnızca bu malları kullanma zevkinden yoksun bırakıyorlardı kendilerini» [3]

3 Sismondi, Nouveaux Principes..., C. II, Kitap IV, kısım

Sismondi buradan, kapitalist pazarın gerçek sınırlarını gelirin, yani yalnızca kişisel tüketimin çizdiği biçimindeki kendine özgü sonucu çıkartıyor ve bu örneği birikime karşı bir ek uyarı olarak kullanıyordu.

1825 buhranından önceki olaylar, günümüze kadar büyüme ve sermayenin genişlemesi döneminin tipik özellikleri olarak kalmışlardır ve şu «özgün» ilişki, aslında sermaye birikiminin en önemli temellerinden biridir. Özellikle İngiliz sermayesi tarihinde, Tugan Baranovski'nin kendisinin de aşağıdaki olgu ve sayılarla gösterdiği gibi, bu ilişki her buhrandan önce düzenli olarak yinelenir: 1836 buhranının dolaysız nedeni, Amerikan pazarının gene İngiliz parasıyla finanse edilen İngiliz mallarının istilasına uğramasıydı. 1834'te ABD meta ithalatı, ihracatın 6 milyon dolar üzerindeydi ve aynı zamanda değerli maden ithalatı, ihracatın neredeyse 16 milyon dolar üzerindeydi. Buhran yılı olan 1836'da bile ABD'nin ithal ettiği meta fazlası 52 milyon dolar tutarındaydı ve ithal edilen değerli maden fazlası 9 milyon dolar kadardı. Bu para akışı, tıpkı mal akışı gibi, en başta ABD demiryolu hisselerinin kitle halinde satın alındığı İngiltere'den kaynaklanıyordu. 1835-36 yılları, ABD'de 52 milyon dolarlık (ve esas olarak İngiliz kaynaklı) bir sermayeye sahip 61 yeni bankanın açılmasına tanıklık etti. İngilizler ihracatlarının bedelini gene kendileri ödediler. ABD'nin Kuzey Eyaletlerindeki, sonuç olarak İç Savaşa yol açan benzeri görülmemiş sanayi patlaması da, aynı şekilde, Birleşik Devletler'de İngiliz sanayisi için büyüyen bir pazar yaratan İngiliz sermayesince finanse edildi.

Yalnız İngiliz sermayesi de değil; diğer Avrupa sermayeleri de bu «özgün ticaret»e katılmak için mümkün olan her çabayı harcadılar. Schaeffle'ye dayanarak, 1849 ve 1854 arasındaki beş yıl içinde çeşitli Avrupa borsalarında Amerikan değerli kâğıtlarına en azından 100 milyon sterlin yatırıldığını söyleyebiliriz. Dünya sanayisinin eşanlı canla-

IV: «Commercial Wealth Follows the Growth of Income», s. 368-370.

nışı öyle boyutlara ulaştı ki, 1857 dünya buhranıyla sonuçlandı. Altmışlarda İngiliz sermayesi Birleşik Devletler'deki koşulların aynısını Asya'da da yaratmak için hiç zaman kaybetmedi. İngiliz sermayesi kitle halinde, çok büyük demiryolu projelerinin finanse edildiği Küçük Asya ve Doğu Hindistan'a aktı. İngiliz Hindistan'ındaki demiryolları 1860'ta 1350, 1870'te 7683, 1880'de 14 977 ve 1890'da 27 000 kilometre uzunluğundaydı. Bu, İngiliz mallarına olan talebi derhal arttırdı. Amerikan İç Savaşı sona erer ermez, İngiliz sermayesi Birleşik Devletler'e de yeniden aktı. Altmışlı ve yetmişli yıllar boyunca ABD'deki muazzam demiryolu yapımının büyük kısmının bedelini, gene İngiliz sermayesi ödedi; 1850'de 14 151 kilometre uzunluğundaki demiryolları 1860'ta 49 292, 1870'te 85 139, 1880'de 150 717 ve 1890'da 268 409 kilometreye ulaştı. Bu demiryolları için gereken malzemeyi de İngiltere sağlıyordu; İngiliz kömür ve demir sanayilerinin hızlı gelişmesinin ve bu sanayilerin 1866, 1873 ve 1884 Amerikan buhranlarından o kadar ciddi bir biçimde etkilenmelerinin temel nedenlerinden biri buydu. Sismondinin delilik olarak değerlendirdiği olgu, bu durumda kelimesi kelimesine doğruydu: İngilizler, kendi demirleri ve diğer malzemeleri ile ABD'de demiryolları yapmışlar, bu demiryollarının bedelini kendi sermayeleriyle ödemişler ve yalnızca bunların «kullanımından» vazgeçmişlerdi. Ancak, bütün dönemsel buhranlara karşın, Avrupa sermayesi bu çılgınlığa kendini öyle bir kaptırmıştı ki, Londra borsası yetmişli yılların ortasında gerçek bir dış borç salgınına yakalandı. 1870-1875 yılları arasında 260 milyon sterlin tutarında dış borç sağlandı. Bunun ilk sonucu, İngiliz mallarının denizaşırı ihracatındaki hızlı artış oldu. İlgili dış ülkeler dönemsel olarak iflas ettikleri halde, sermaye kitle halinde akmaya devam etti. Yetmişlerin sonlarında Türkiye, Mısır, Yunanistan, Bolivya, Kosta Rika, Ekvator, Honduras, Meksika, Paraguay, Peru, Santo Domingo (Dominik), Uruguay ve Venezuela faiz ödemelerini bütünüyle ya da kısmen erteleldiler. Ama bundan yılmayan denizaşırı devlet borcu humması, seksenli yılların sonunda yeniden pat-

lak verdi; Güney Amerika devletlerine ve Güney Afrika sömürgelerine büyük miktarlarda Avrupa sermayesi borç olarak verildi. Örneğin 1874'te Arjantin Cumhuriyeti 10 milyon sterlin tutarında borç aldı; bu ülkenin borcu 1890'da 59,1 milyon sterline varmıştı.

İngiltere bütün bu ülkelerde demiryollarını, bedellerini kendi sermayesiyle ödediği, kendi demiri ve kömürüyle yaptı. 1883'te 3 123 kilometre uzunluğundaki Arjantin demiryolları 1893'te 13 691 kilometreydi.

İngiltere'nin ihracatı da buna bağlı olarak artıyordu:

	1886 milyon sterlin	1890 milyon sterlin
Demir	21,8	31,6
Makina	10,1	16,4
Kömür	9,8	19,0

İngiltere'nin Arjantin'e toplam ihracatı 1885'te 4,7 milyon sterlin tutarındayken, yalnızca dört yıl sonra 10,7 milyon sterlini bulmuştu.

Aynı zamanda İngiliz sermayesi devlet borçları biçiminde Avustralya'ya aktı. Seksenli yılların sonunda üç sömürgeye, Victoria, Yeni Güney Galler ve Tasmanya'ya verilen borçlar 112 milyon sterlin tutarındaydı ve bunun 81 milyon sterlini demiryolu yapımına yatırılmıştı. Avustralya demiryolları 1880'de 4 900 milken, 1895'te 15 600 mil uzunluğuna ulaştı.

Bu demiryolları için sermaye ve malzeme sağlayan İngiltere; Arjantin, Transvaal, Meksika ve Uruguay'daki 1890 bunranından ve Avustralya'daki 1893 buhranından payını aldı.

Bunu izleyen yirmi yılda bu ilişkide yalnızca şu değişiklik ortaya çıkmıştır: Dış yatırımlara ve özellikle borçlara, İngiliz sermayesinin yanısıra Alman, Fransız ve Belçika sermayesi de büyük ölçüde katıldı. Küçük Asya'daki demiryolu yapımı 1850'lerden 1880'lerin sonuna kadar İngiliz sermayesince yürütülmekteydi. Daha sonra Alman ser-

mayesi Anadolu ve Bağdat büyük demiryolu projesini üstlendi ve yürürlüğe koydu. Türkiye'deki Alman sermaye yatırımları bu ülkeye Alman malları ihracını arttırdı.

Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı 1896'da 28 milyon mark, 1911'de 113 milyon mark tutarındaydı. Özel olarak Asya Türkiye'sine ihraç edilen malların değeri 1901'de 12 milyon mark, 1911'de 37 milyon marktı. Bu durumda da Alman mallarının bedelini ödemek için önemli ölçüde Alman sermayesi kullanılmıştı; Almanlar, Sismondi'nin deyişiyle, yalnızca kendi mallarını kullanma zevkinden vazgeçmişlerdi.

Durumu daha yakından inceleyelim:

İngiltere ya da Almanya'da sermayeye dönüştürülemeyen ve âtıl duran realize edilmiş artı-değer, Arjantin'de, Avustralya'da, Kap Kolonisinde ya da Mezopotamya'da demiryolu yapımına, sulama ve madencilik işlerine, vb. yatırılır. Makina, malzeme ve benzeri, sermayenin kaynaklandığı ülke tarafından sağlanır ve bunların bedelini aynı sermaye öder. Aslında aynı şey, kapitalist üretim altındaki ülkenin kendisinde de yapılır. Sermaye, iş görmeden önce, kendi üretim unsurlarını satın almak ve onların içinde vücut bulmak zorundadır. Kabul etmek gerekir ki, bundan sonra ürünler ülke içinde kullanılır; oysa önceki durumda bu ürünleri yabancılar kullanıyordu. Ama zaten kapitalist üretimin amacı ürünlerinin tadının çıkarılması değil, artı-değer ve birikimdir. Ülke içinde artı-ürün için talep yoktu; bu nedenle sermaye, birikim olanağı olmadan, âtıl yatıyordu. Oysa kapitalist üretimin henüz gelişmediği dış ülkelerde, gönüllü olarak ya da zor yoluyla, kapitalist olmayan kesimlerin yeni bir talebi gelişti. Ülke içindeki kapitalist ve emekçi sınıfların tüketimi, birikim amacı için önemsizdir; sermaye için önemli olan, tam da ürünlerinin *başkaları* tarafından «kullanılması» gerçeğidir. Yeni tüketiciler gerçekten de ürünleri realize etmeli, kullanmalarının bedelini ödemelidirler ve bunun için paraya ihtiyaçları vardır. Bu paranın bir kısmını, bu noktada başlayan meta değişimi yoluyla, demiryolu yapımının ve madenciliğin (altın

madenleri, vb.) hemen ardından gelen canlı bir meta ticaretiyle elde edebilirler. Böylece demiryolu yapımı ve madencilik için ödünç verilen sermaye, ek bir artı-değerle birlikte giderek realize edilir. Bu ihraç edilmiş sermayenin, kendi gücüne dayanarak ve hisse senedi sermayesi olarak kendine alan mı aradığı, yoksa bir devlet borcu olarak sanayi ve ticarette yeni iş alanları bulmak için bir dış devletin aracılığını mı kullandığı, durumun bütünü açısından hiçbir şeyi değiştirmez. Birinci halde şirketlerin bazılarının dolandırıcı olması ve bir süre sonra batması, ya da ikinci halde borçlanan devletin sonunda iflas etmesi de, yani sermaye sahiplerinin bazan sermayelerinin bir kısmını şu ya da bu biçimde kaybetmeleri de, hiçbir şeyi değiştirmez. Sermayenin ana ülkesinde bile, bireysel sermayeler buhranlarda sık sık yitirilirler. Önemli olan nokta, eski ülkede birikmiş sermayenin, birikimin sürebilmesi için, başka ülkelerde, artı-değer elde etmesini ve realize etmesini yani birikimi sürdürmesini sağlayacak yeni fırsatları bulabilmesidir. Yeni ülkelerde meta ekonomisine dönüştürülen geniş doğal ekonomi alanları ya da sermaye tarafından yerinden edilen geniş meta ekonomisi alanları vardır. Demiryolu yapımı ve madencilik, özellikle de altın madenciliği, eski kapitalist ülkelerin sermayelerinin yeni ülkelerdeki tipik yatırımlarıdır. Bunlar herşeyden önce, o güne kadar doğal ekonomi tarafından belirlenen koşullarda canlı bir meta ticaretini uyarmak için gerekli niteliklere sahiptirler ve her ikisi de eski ekonomik formasyonların hızla çözülmesi, toplumsal buhranlar ve modern koşulların gelişmesi yolunda; yani başlangıçta meta ekonomisinin gelişmesi, daha ilerde de sermaye üretimi yolunda kilometre taşları olarak, ekonomi tarihinde büyük önem taşırlar.

Bu nedenle hem dış borçların, hem de yabancı demiryolu ve maden hisselerindeki sermaye yatırımlarının rolü, Marks'ın birikim şemasının eksiklerine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu örneklerde sermayenin genişletilmiş yeniden-üretimi (borçlar ya da yabancı hisse senetleri alımı, küçük burjuvazinin ya da yarı — proletaryanın tasarrufları

tarafından finanse edilmediği sürece), önceden realize edilmiş bir artı-değeri sermayeye dönüştürmektedir. Eski ülkelerin sermayesinin yeni ülkeye akabilmesi için ne zaman, nerede ve nasıl realize edildiğinin, o anki birikim alanıyla hiç bir ortak tarafı yoktur. Arjantin demiryolu yapımına akan İngiliz sermayesi, pekâlâ geçmişte Çin'de Hint afyonu biçiminde realize edilmiş olabilir. Dahası, Arjantin'de demiryolları yapan İngiliz sermayesi, yalnızca parasal sermaye olarak saf değer biçiminde değil, demir, kömür ve makina olarak maddi biçiminde de, İngiliz kökenlidir. Yani artı-değerin kullanım biçimi, İngiltere'de daha en başından birikim amaçlarına uygun bir şekilde doğmuştur. Değişken sermayenin gerçekteki kullanım biçimi, yani işgücü ise çoğunlukla yabancıdır; eski ülkelerin sermayesince yeni bir sömürü nesnesi haline getirilen, yeni ülkelerin yerli işgücüdür. İncelememizin arılığını sağlamak için, işgücünün kendisinin de sermaye ile aynı kökenden olduğunu varsayabiliriz. Gerçekten de, örneğin yeni altın madenlerinin bulunması, özellikle ilk aşamalarda eski ülkelerden kitlesel göçlere yol açmakta ve yeni ülkelerde büyük oranda bu işgücü kullanılmaktadır. O halde, yeni bir ülkede, sermaye, işgücü ve üretim araçlarının tümünün aynı kapitalist ülkeden, diyelim İngiltere'den gelmesi pekâlâ mümkündür. O halde birikimin bütün maddi önkoşullarının -parasal sermaye olarak realize edilmiş bir artı-değerin,üretken biçimde bir artı-ürünün ve son olarak emek yedeklerinin- varolduğu ülke, gerçekte İngiltere'dir. Oysa birikim orada ilerleyemez; İngiltere'nin ve onun eski alıcılarının ne demiryollarına, ne de sanayinin genişletilmesine ihtiyaçları yoktur. Genişletilmiş yeniden-üretim, yani birikim, ancak kapitalist olmayan bir uygarlığa sahip ve geniş alanlara yayılmış yeni bölgeler sahneye çıkar ve tüketici sayısını arttırırsa mümkün olur.

Peki o zaman, bu yeni tüketiciler gerçekte kimlerdir? Son çözümlemede dış borcu kim öder ve bu dış borçla kurulmuş olan sermaye girişimlerinin artı-değerini kim rea-

ize eder? Mısır'daki uluslararası borçların tarihi, bu sorulara klasik bir yanıt sağlamaktadır:

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ın iç tarihi, üç olgunun karşılıklı etkileşimiyle belirlenir; büyük ölçekli çağdaş sermaye girişimleri, hızla büyüyen bir devlet borcu ve köylü ekonomisinin çöküşü. Çok yakın zamana kadar Mısır'da angarya egemendi ve önce vali, sonraları Hidiv, toprak mülkiyeti koşullarına ilişkin kendi şiddet politikalarını özgürce sürdürüyorlardı. Tam da bu ilkel koşullar, Avrupa sermayesinin etkinlikleri için kıyaslanamaz verimlilikte bir zemin oluşturmaktaydı. Ekonomik olarak, herşeyden önce para ekonomisi için gerekli koşullar yerleştirilmeliydi ve devlet bunları doğrudan para araçlarıyla yarattı. 1830'lu yıllara kadar, modern Mısır'ın kurucusu Mehmet Ali ataerkil basitlikte bir yöntem uyguladı: Her yıl fellahların tüm hasadını devlet hazinesi adına «satın aldı» ve daha sonra onlara geçimlik ve tohumluk olarak asgari bir miktarı daha yüksek bir fiyattan geri sattı. Ayrıca, çivit, biber, Doğu Hindistan'dan pamuk, Amerika'dan şeker kamışı ithal etti ve fellahlara neyi ne kadar ekeceklerine ilişkin resmî emirler verdi. Gene hükümet, pamuk ve çivit alım ve satım hakkını yalnızca kendisine tanıyarak, bu mallar üzerinde tekel oluşturdu. Meta değişiminin Mısır'a girmesi böyle yöntemlerle olmuştur. Mehmet Ali'nin emek verimliliğini arttırmaya yönelik olarak yaptıklarının da az olmadığını kabul etmek gerekir. Eski kanal sisteminin kum ve çamurunun temizlenmesini sağladı, kuyular kazdırdı ve herşeyden önemlisi, Mısır'da büyük kapitalist işletmeler dizisini açacak olan büyük Kaliub Nil barajlarının yapımını başlattı. Bu çalışmalar daha sonra dört büyük alanı kapsayacaktı: 1) Sulama tesisleri (bunlar arasında en önemlisi, 1845-1853 yılları arasında yapılan, ücretsiz zorunlu emeğin dışında 2,5 milyon sterline mal olan ve başlangıçta işe yaramayan Kaliub tesisleridir); 2) ulaşım yolları (bunların en önemlisi ve Mısır'ın kaderi açısından en uğursuzu, Süveyş Kanalıydı); 3) pamuk ekimi; 4) şeker kamışı üretimi. Süveyş Kanalının yapımıyla Mısır,

bir daha kurtulmamacasına Avrupa kapitalizminin ağına yakalandı. Fransız sermayesi yolu açtı; İngiliz sermayesi hemen ardından geldi. Sonraki yirmi yıl içinde bu iki sermaye arasındaki rekabet mücadelesi, Mısır'daki iç karışıklıklar aracılığıyla yürüdü. Yararsız büyük Nil barajı kadar Süveyş Kanalını da yapan Fransız sermayesinin etkinlikleri, ilkel ilişkiler pahasına yürütülen Avrupa sermaye birikimi yöntemlerinin belki de en özgül örneğini oluşturuyordu. Mısır, birincisi, bir kaç yıllığına 20 000 serfin emeğini bedelsiz olarak sunmayı; ikincisi, Süveyş Şirketinden 70 milyon mark değerinde, yani şirketin toplam sermayesinin yüzde 40'ı tutarında hisse almayı kabul etti. Bütün bunlar, Avrupa ile Asya arasındaki ticaretin tümünü Mısır'ın burnunun dibinden geçirecek ve bu ticaretteki rolünü olumsuz yönde etkileyecek bir kanalın açılması içindi. Bu 70 milyon mark, Mısır'ın, yirmi yıl sonra İngiltere'nin askeri işgaline yol açacak olan muazzam devlet borcunun temelini oluşturdu. Sulama sisteminde ani dönüşümler başlatıldı, yalnız Nil deltasında yılın yedi ayında 50 000'i harıl harıl çalışan eski *sakia*'ların (öküzlerin döndürdüğü su çarklarının) yerine, kısmen buharlı pompalar geçirildi. Nil üzerinde, Kahire ile Asvan arasında artık modern buharlı gemiler işliyordu. Ama Mısır'ın ekonomik ilişkilerindeki en köklü değişikliğe, pamuk ekimi yol açtı. Amerikan İç Savaşı ve İngiliz pamuk kıtlığı nedeniyle kilo başına fiyatın 60-80 fenik civarından 4-5 marka fırlamasıyla, Mısır'da pamuk ekimi neredeyse salgın halini aldı. Herkes, en başta da vali ve ailesi, pamuk ekiyordu. Valinin mülkleri, büyük çapta toprak soygunları, el koymalar, cebri «satışlar» ya da düpedüz hırsızlıkla genişledi. Hiç bir yasal gerekçe olmadan birçok köy birdenbire hazine mülkü haline getirildi. En kısa zamanda bu uçsuz bucaksız topraklar pamuk ekimine açıldı ve Mısır'ın geleneksel tarımının tüm tekniğinin kökten değişmesi sonucunu doğurdu. Pamuk tarlalarını Nil'in mevsimlik taşkınlarından korumak için her yerde bentler yapıldı ve yaygın bir yapay sulama şebekesi kuruldu. Bu sulama tesisleri, toprağın sürekli olarak derin sürülmesi

-ki bu, o zamana kadar Firavunlardan kalma bir sabanla toprağı ancak hafifçe kazıyabilmiş olan Fellah için önemli bir değişiklik oluşturuyordu-, son olarak da hasadın gerektirdiği yoğun çalışma, Mısır'da işgücü talebini büyük ölçüde arttırdı. Bu işgücü, hep, devletin kendisine üzerlerinde sınırsız bir tasarruf hakkı tanıdığı, aynı cebri köylü emeğiydi ve bunların binlercesi zaten Kaliub barajı ve Süveyş Kanalında çalışmışlardı. Şimdi ise bu cebri emek, valinin malikânelerinde yapılması gereken sulama ve ekim işleri için isteniyordu. Süveyş Kanalı Şirketinin tasarrufuna verilen 20 000 köleye şimdi Hidivin kendisinin ihtiyacı vardı ve Fransız sermayesiyle ilk çatışmaya bu yol açtı. III. Napolyon'un hakemliğiyle, Şirkete 67 milyon mark tazminat ödenmesi karara bağlandı. Hidiv bu çözüme dünden razıydı, çünkü bu tazminat, tam da işgüçleri çekişme konusu olan fellahların sırtına yıkılacaktı sonuç olarak. Sulama işi derhal ele alındı. Buna yönelik olarak İngiltere ve Fransa'dan santrifüj makinaları, buharlı motorlar ve çekme motorları ısmarlandı. Bunların yüzlercesi İngiltere'den İskenderiye'ye, oradan da buharlı gemiler, Nil kayıkları ve develerle ülke içlerine, dört bir yana taşındı. Toprağın sürülmesi için, özellikle de 1864 sığır humması bütün sığırları öldürmüş olduğundan, buharlı pulluklar gerekiyordu. Bu makinaların baş satıcısı gene İngiltere'ydi. Valinin, bedelini Mısır'ın ödemesi gereken ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Fowler fabrikaları derhal büyük ölçüde genişletildi.[4]

4 Fowler'ın temsilcilerinden mühendis Eyth şunları anlatır: «Kahire, Londra ve Leeds arasında telgraflar çılgınca gidip geliyordu. Fowler 150 buharlı pulluğu ne zaman teslim edebilir? -Yanıt: Tam kapasite çalışırsa bir yıl içinde. -Yeterli değil. Baharda İskenderiye'ye 150 buharlı pulluk indirin. -Yanıt: Olanaksız. O sırada haftada ancak üç buharlı pulluk üretilebiliyordu tesiste. (Not: Bu tip bir makina 2 500 sterlin değerindedir, dolayısıyla sipariş 3,75 milyon sterlin tutarındaydı.) İsmail Paşa'nın bundan sonraki telgrafı: (Fabrikayı derhal genişletme maliyetini bildirin. Vali hesabı ödemeyi üstleniyor.) -Leeds' de aralıksız demir dövüldüğünü gözünün önüne getirebilirsi-

Ancak Mısır'ın şimdi de üçüncü tip bir makinaya, çırçır makinaları ve paketleme preslerine ihtiyacı vardı. Nil Deltası kentlerinde düzinelerle çırçır fabrikası kuruldu. Sa gasig, Tanta, Samanud ve diğer kentler, tıpkı İngiliz sanayi kentleri gibi dumanla örtülürken, İskenderiye ve Kahire bankalarında büyük servetler dolaşıyordu.

Ancak bunu izleyen yılda, ABD'de barışın sağlanmasını izleyen günlerde pamuk fiyatlarının libre başına 27 pensten önce 15, sonra 12 pense ve nihayet 6 pense düşmesiyle birlikte, bu pamuk spekülasyonu çökmüştü bile. Ertesi yıl İsmail Paşa yeni bir spekülasyona, şeker kamışı üretimine atıldı. Cebri fellah emeği, ABD'nin köleliğin kaldırılmış niz. Dahası, İngiltere ve Fransa'da başka fabrikalara da buharlı pulluk ısmarlanmıştı. Valilik topraklarına gönderilecek malların boşaltıldığı İskenderiye depoları tepeleme kazan, tekerlek, silindir, tel halat ve her tür kasa ve kutu doluydu. Kahire'nin ikinci sınıf hanlarını, örsün ya da sabanın başından alınıp aceleyle buharlı pulluk sürücülğüne terfi ettirilen, her şeyi yapabilen ve hiç bir şey yapamayan umutlu gençler doldurmuştu, çünkü her buharlı pulluğun tepesine uygarlığın içten anlayan en azından bir öncüsünün oturtulması gerekiyordu. Bir sonraki geminin boşaltılabilmesi için arabalar dolusu yük içerlere gönderiliyordu. Gitmeleri gereken yere, çoğunlukla da gitmeleri gerekenden başka yerlere ne durumda vardıklarını düşünemezsiniz. On kazan Nil kıyılarında yatıyordu, ait oldukları makina ise on mil uzaktaydı. Şurada küçük bir tel halat yığını vardı ama ona uygun makaraları bulmak için 20 saatlik yol almanız gerekiyordu. Bir yerde makinaları kurması gereken bir İngiliz, bir Fransız sandık yığını üzerinde umutsuz ve aç bir şekilde çökmüştü ve başka bir yerde arkadaşı umutsuzluk içinde kendini yerli içkisine vermişti. Allahtan yardım dileyen efendiler ve kâtipler Siut ile İskenderiye arasında koşuşturuyor ve isimlerini bile bilmedikleri maddelerin listesini yapıyorlardı. Ama gene de sonunda bu aygıtların bir kısmı harekete geçirildi. Yukarı Mısır'da buharlı pulluklar işliyordu -Civilisation et progrés * bir adım daha atmıştı.» (**Lebendige Krafte, 7 Vorträge aus dem Gebiete der Technik**, Berlin, 1908, s. 219)

* Aslında Fransızca uygarlık ve ilerleme — Türkçeye çevirenin notu.

olduğu Güney eyaletleriyle rekabet edecekti. Mısır tarımının ikinci kez altı üstüne getiriliyordu. Fransız ve İngiliz kapitalistleri yeni bir hızlı birikim alanı buldular. 1868-69 yıllarında günlük üretimi 200 000 kilogram, yani o zamanın en büyük fabrikasından kat kat fazla olan 18 dev şeker fabrikası ısmarlandı. Bunların altısı İngiltere'den, on ikisi Fransa'dan ısmarlandıysa da, Fransız-Alman savaşı nedeniyle sonunda aslan payını alan İngiltere oldu. Bu fabrikalar, 10 kilometre karelik bir alandaki şeker kamışı plantasyonlarının merkezleri olarak, Nil boyunca 10 kilometrelik aralarla kurulacaktı. Tam kapasiteyle çalıştığında her fabrikaya günde 2000 ton şeker kamışı sağlanması gerekiyordu. Pamuk döneminden kalma yüz tane eski buharlı pulluk etrafta kırık-dökük yatarken, şeker kamışı tarımı için yüz tane yenisi ısmarlandı. Binlerce fellah şeker plantasyonlarında cebri çalışmaya zorlanırken, binlercesi de İbrahimiye Kanalını inşa etti. Sopa ve kırbaç esirgenmiyordu Taşıma kısa sürede sorun oldu Şeker kamışlarının fabrikalara taşınması için her fabrikanın çevresine bir demiryolu ağı kurulması gerekti; mümkün olan en kısa zamanda dekovil, havaî hat, lokomotif, vb. sağlanmalıydı. Bu büyük siparişler gene İngiliz sermayesine verildi. İlk dev fabrika 1872'de açıldı; taşıma işlevini geçici olarak dört bin deve üstlenmişti. Ancak, işletmenin gerektirdiği miktarlarda şeker kamışı sağlanmasının olanaksız olduğu ortaya çıktı. Toprakta cebri çalışmaya alışmış fellahın, kırbacın şaklamasıyla bir gecede modern sanayi işçisi haline dönüştürülememesi nedeniyle, personel tümüyle yetersizdi. Daha ithal edilmiş makinaların pek çoğu kurulmadan girişim çöktü. Bu şeker spekülasyonu 1873'te Mısır'da dev kapitalist işletme dönemini sona erdirdi.

Neydi bu işletmelere sermaye sağlayan? Uluslararası borçlar. 1863'te Sait Paşa, ölmeden bir yıl önce, komisyonların ve diğer kesintilerin düşülmesinden sonra 50 milyon mark tutarında nakit getiren ve nominal değeri 65 milyon mark olan ilk istikrazı almıştı. İsmail Paşa'ya, bu borcu ve Süveyş Kanalı Şirketiyle yapılan ve Mısır'a 340 milyon

marklık bir borç yükü getirecek olan sözleşmeyi miras bıraktı. İsmail Paşa ise, nominal değeri 114 milyon mark ve nominal faiz oranı yüzde 7, gerçek değeri 97 milyon mark ve gerçek faiz oranı yüzde 8.25 olan ilk borcunu, 1864'te aldı. Bu borcun tamamı bir yıl içinde, Süveyş Kanalı Şirketine tazminat olarak 67 milyon mark ödenerek, kalanının çoğu da pamuk macerası tarafından yutularak harcandı. 1865'te Hidivin özel mülkleri güvence gösterilerek ilk Daire istikrazı İngiliz-Mısır Bankası aracılığıyla piyasaya sürüldü. Bu borcun nominal değeri yüzde 9 faizle 68 milyon mark, gerçek değeri ise yüzde 12 faizle 50 milyon marktı. 1866'da *Fruehling ve Goschen,* nominal değeri 60 milyon mark, gerçek değeri ise 52 milyon mark olan yeni bir borç sağladı. 1867'de Osmanlı Bankası nominal olarak 40 milyon mark, gerçekte ise 34 milyon marklık bir diğer borç sağladı. Bu tarihte, borç karşılığı piyasaya sürülen ve elden ele dolaşan değişik tarihli tahvillerin tutarı olarak toplam borç, 600 milyon markı buluyordu. 1868'de *Oppenheim ve Neffen* Bankacılık Kurumu, bu borcun bir kısmını konsolide etmek için büyük bir istikraz daha sağlandı. Bu borcun nominal değerinin yüzde 7 faizle 238 milyon mark olmasına karşın, Ismail'in eline geçen yüzde 13.5 faizle 142 milyon marktan ibaretti. Ancak bu para, Süveyş Kanalının Avrupa saraylarının, malî dünyasının ve sosyete güllerinin önde gelen kişileri huzurundaki tantanalı açılış törenlerini ve dolayısıyla ortaya çıkan çılgınca israfı karşılayabildiği gibi, bütün bunların üstüne, Türk hükümdarının yani sultanın eline 20 milyon marklık yeni bir bahşiş sıkıştırmaya da yetti. Şeker macerasının masraflarını karşılamak için 1870'de yeni bir borç alındı. *Bischoffsheim ve Goldschmidt* firmasınca piyasaya sunulan bu istikrazın nominal değeri yüzde 7 faizle 142 milyon mark, gerçek değeri ise yüzde 13 faizle 100 milyon marktı. 1872-73'te *Oppenheim* Kurumu, biri yüzde 14 faizle 80 milyon mark, diğeri yüzde 8 faizle 640 milyon mark tutarında iki istikraz daha sağladı. 640 milyon marklık büyük borç, yüzen borçların tutarını yarıya indirmekteydi; ancak Avrupa bankacılık kurumlarının, bu mik-

tarın bir kısmını daha önce kırdıkları bonolarla ödemeleri nedeniyle, ele geçen nakit ancak 220 milyon mark oldu.

1874'te, yılda yüzde 9 faizli ve 1 milyar mark tutarında bir ulusal borç için yeni bir girişimde bulunulduysa da, ele geçen yalnızca 68 milyon mark oldu. Mısır tahvillerinin fiyatları nominal değerlerinin yüzde 54'üne düşmüştü. Sait Paşanın ölümünü izleyen 13 yıl içinde Mısır'ın toplam kamu borçları 3 milyon 293 bin sterlinden 94 milyon 110 bin sterline çıkmış, yani yaklaşık 2 milyar mark artmıştı [5] ve çöküş kapının eşiğindeydi.

Sermayenin bu etkinlikleri ilk bakışta çılgınlığın doruğuna varmış gibi görünür. Bir borcun hemen ardından diğeri geliyor, eski borçların faizleri yeni borçlarla ödeniyor ve İngilizlerle Fransızlardan ödünç alınan sermaye İngiliz ve Fransız sanayi sermayesine verilen büyük siparişlerin bedelini karşılıyordu.

Tüm Avrupa İsmail'in çılgın ekonomisi karşısında iç çekip omuz silkerken, Avrupa sermayesi aslında Mısır'da eşsiz ve akıllara durgunluk verecek boyutlarda iş yapıyordu. Bu, Tevrat'taki şişman inek efsanesinin kapitalizm tarihinde eşine rastlanmayan çağdaş bir çeşitlemesiydi.*

5 Bkz: Evelyn Baring, Cromer Lordu, Egypt Today (Londra, 1908), c. I, s. 11.

* Tevrat'a göre, günlerden bir gün, Mısır Firavunu bir rüya görür: İlkönce, yedi tane şişman ve besili inek çıkar ortaya; sonra yedi sıska ve aç inek gelip, onları yiyiverir. Firavun uyanır, sonra tekrar uyur ve gene rüya görür: Bu sefer, yedi olgun, dolu taneli mısır başağı, yedi tane hasta, kof başak tarafından yokedilir... Bu rüyayı Mısır'da sadece, köle olarak bulunduğu evden çağrılan Yusuf tâbir edebilir: Önce yedi bolluk yılı olacak, ardından yedi müthiş kıtlık yılı gelecektir. Bu nedenle Yusuf, Firavun'a, her yerde büyük ambarlar yaptırıp tahıl depolamasını tavsiye eder. Firavun da onu kendine vezir yapar, vb .. Rosa Luxemburg, Mısır'ın iflâsından önceki yılları, yedi şişman ineğin sembolize ettiği bolluk yıllarına benzetiyor. — Türkçeye çevirenin notu.

Bir kere, her borçta bir tefecilik unsuru vardı; borcun görünürdeki miktarının beşte biriyle üçte biri arasında değişen bir kısmı, Avrupa bankerlerinin elinde kalıyordu. Tefeci faizinin sonuç olarak bir şekilde ödenmesi gerekiyordu; ama nasıl, hangi olanaklarla? Bu kaynaklar Mısır'ın içinde olmalıydı-bu kaynak Mısırlı fellahtı, Mısır köylü ekonomisiydi. Bunlar son çözümlemede muazzam sermaye girişimlerinin en önemli unsurlarını sağlıyorlardı. Hidivin sözde özel malikaneleri, sayısız köyün soyulması ve şantaj yoluyla hızla büyük boyutlara ulaştığı için, toprağı sağlayan onlardı ve sulama projelerinin, pamuk ve şeker kamışı spekülasyonlarının temelini işte bu malikaneler oluşturuyordu. İşgücünü sağlayan da fellahtı; dahası, para almadan sömürülüyordu ve çalıştığı süre içinde geçim araçlarını bile kendisi bulmak zorundaydı. Avrupa mühendislerinin ve Avrupa makinalarının Mısır'ın sulama, ulaşım, tarım ve sanayi alanlarında yarattıkları teknik harikaların temeli, fellahın zorla çalıştırılmasıydı. Kaliub Nil barajında ve Süveyş Kanalında, demiryolu yapımında ve bentlerin kurulmasında, pamuk plantasyonlarında ve şeker fabrikalarında sayısız serf yığınları çalıştırılıyor, gerek duyuldukça bir işten diğerine aktarılıyor ve sınırsız ölçülerde sömürülüyorlardı. Modern sermayenin amaçları için cebri emek kullanılmasının teknik sınırları olduğu her adımda açığa çıktığı halde, sermayenin işgücü kitlesi üzerindeki, insanların ne kadar süre ve hangi koşullarda çalışacakları, yaşayacakları ve sömürülecekleri üzerindeki sınırsız denetim gücü, bunu fazlasıyla telafi ediyordu.

Ama köylü ekonomisi yalnız toprağı ve işgücünü değil, parayı da sağlıyordu. Bu da, kapitalist ekonominin etkisi altında fellahları sıkıştıran vergi sistemiyle sağlanıyordu. Köylü işletmelerinden alınan vergi ısrarla arttırılıyordu. 1860'lı yılların sonlarında bu vergi hektar başına 55 mark, büyük toprak sahipleri için hektar başına 18 mark iken, hanedanın geniş özel malikanelerinden metelik vergi alınmıyordu. Dahası, durmaksızın yeni özel vergiler icat ediliyordu: Hemen hemen yalnızca hanedan malikanelerinin yarar-

landığı sulama sisteminin bakımı için, hektar başına 2,50 mark; her hurma ağacı için 1,35 mark; içinde yaşanılan her kerpiç kulübe için 75 fenik ödemeliydi fellah. Dahası, 10 yaşını aşkın her erkek 6,5 marklık bir baş vergisi ödemekle yükümlüydü. Fellahların ödediği toplam vergi Mehmet Ali döneminde 50 milyon mark, Sait döneminde 100 milyon mark, İsmail döneminde ise 163 milyon marktı.

Avrupa sermayesine olan borç arttıkça, köylü ekonomisinden sızdırılması gereken miktar da artıyordu.[6] 1969'da bütün vergiler yüzde 10 oranında arttırıldı ve ertesi yılın vergileri peşin toplandı. 1870'te toprak vergisi hektar başına 8 mark arttırıldı. Bütün Yukarı Mısır'da insanlar köylerini terkediyor, evlerini yıkıyor ve topraklarını işlemekten vazgeçiyordu — yalnızca vergi ödememek için. 1876'da hurma ağaçlarından alınan vergi 50 fenik arttırıldı. Köylüler kitle halinde hurma ağaçlarını kesmeye kalktılar ve ancak ateş açılarak durdurulabildiler. 1879'da Siut'un kuzeyinde, tarlalarının sulama vergisini artık ödeyemeyen ve sığır vergisini ödememek için sığırlarını öldüren 10 000 fellahın açlıktan öldüğü söylenir.[7]

Artık fellah, kanının son damlasına kadar tüketilmişti. Avrupa sermayesi tarafından bir sülük olarak kullanılan Mısır devleti işlevini tamamlamış ve artık ona gerek kal-

6 Mısır fellahından sökülüp alınan paranın bir kısmı da Avrupa sermayesinin eline Türkiye yoluyla geçiyordu. Türklerin 1854, 1855, 1871, 1877 ve 1886 borçları, Mısır'ın bir kaç kez arttırılan ve doğrudan Bank of England'a (İngiltere Bankası) ödenen katkılarına dayanıyordu.

7 31 Mart 1879 tarihli The Times şöyle diyor: «Delta sakinleri bu yılın vergisinin üçüncü çeyreğinin toplanmakta olduğunu ve eski toplama yöntemlerinin uygulandığını bildiriyorlar. Bu, insanların yol kenarlarında açlıktan öldüğü, geniş toprak parçalarının işlenemediği, çiftçilerin sığırlarını, kadınların süs eşyalarını sattığı, tefecilerin ipotek bürolarını bonolarıyla, mahkemeleri rehinlere el koyma davalarıyla doldurduğu haberlerinin yanında, çok garip geliyor insana.» (Aktaran: Th Rothstein, Egypt's Ruin, 1910, s. 69-70)

mamıştı. Hidiv İsmail'e yol verildi; sermaye, alacaklarının tasfiyesine koyulabilirdi.

İngiltere'nin 1875'te satın almış olduğu 80 milyon mark değerindeki 172 000 Süveyş Kanalı hissesinin faizi olarak, Mısır'ın daha 394 000 Mısır lirası ödemesi gerekiyordu. Mısır maliyesini «düzenlemek» üzere İngiliz komisyonları harekete geçti. Gariptir ki, iflas etmiş ülkenin umutsuz durumundan yılmayan Avrupa sermayesi, Mısır'ın «kurtarılması» için büyük borçlar vermeyi öneriyordu, tekrar tekrar. Cowe ve Stokes, toplam borcun konsolidasyonu için yüzde 7 faizle 1 milyar 520 milyon mark borç vermeyi önerdi, Rivers Wilson ise, en azından 2 milyar 60 milyon mark gerektiği kanısındaydı. Toplam borcu 1 milyar 820 milyon markık bir istikrazla konsolide etmek amacıyla *Crédit Foncier* milyonlarca tahvil satın aldı, ama başarılı olamadı. Malî durumun giderek umutsuz bir biçimde ağırlaşmasıyla, ülkenin bütün üretici güçleriyle birlikte Avrupa sermayesinin pençesine düşeceği günler yaklaşıyordu. 1878 Ekimi, Avrupa alacaklarının temsilcilerinin İskenderiye'ye ayak basmalarına tanık oldu. İngiliz ve Fransız sermayeleri maliye üzerinde ikili bir denetim kurdu ve yeni vergiler yarattı. 1876'da geçici olarak askıya alınan faiz ödemelerinin 1877'de yeniden başlayabilmesi için köylülere dayak atıldı ve zulmedildi. [8]

Şimdi Avrupa sermayesinin talepleri, ekonomik hayatın ekseni ve malî sistemin tek kaygısı haline gelmişti. 1878'de yeni bir komisyon ve yarı-Avrupalı bir bakanlık kuruldu. 1879'da Mısır maliyesi Avrupa sermayesinin sürekli de-

8 The Times'ın İskenderiye muhabiri şunları yazıyordu: «Bu ürün tümüyle köylülerin ayni olarak ödedikleri vergilerden oluşur ve insan acınacak haldeki kulübelerinde oturan yoksul, fazla çalıştırılan, az para verilen fellahların erkenden başlayıp geç saatlere kadar alacaklıların cebini doldurabilmek için çalıştıklarını düşündüğünde, kuponun tam zamanında ödenmesi bir mutluluk unsuru olmaktan çıkıyor.» (Aktaran: Rothstein, a. g. e., s. 49)

netimi altına alındı. Denetimi Kahire'deki *Commission de la Dette Publique Egyptienne* * yapıyordu. 1878'de 175 000 hektar genişliğindeki çiftlikler (vali ailesinin malikaneleri) mirî araziye dönüştürüldü ve kamu borcuna karşılık teminat olarak Avrupa kapitalistlerine rehin verildi. Aynı şey, daire toprakları adı verilen, Hidiv'in çoğunluğu Yukarı Mısır'daki 195 000 hektarlık özel malikanelerinin de başına geldi; bu topraklar sonradan bir konsorsiyuma satıldı. Diğer malikanelerin çoğu kapitalist şirketlerin, özellikle de Süveyş Kanalı Şirketi'nin eline geçti. İngiltere, işgal masraflarını karşılamak için cami ve okullara ait toprakları talep etti. Avrupalı memurlar çok yüksek maaşlar alırken Avrupa malî denetimi altında açlık çeken Mısır ordusundaki bir isyan ve varı-yoğu elinden alınmış İskenderiye halkı arasında kışkırtılan bir ayaklanma, son darbe için uygun fırsatı sağladı. Sermayenin ülkedeki yirmi yıllık muazzam etkinliğinin sonucu olarak, İngiliz askerleri 1882'de Mısır'ı bir daha çıkmamak üzere işgal ettiler. Bu, Mısır'daki köylü ekonomisinin Avrupa sermayesi tarafından tasfiye edilmesi sürecinin son ve nihaî adımıydı. [9]

Avrupa istikraz sermayesiyle Avrupa sanayi sermayesi arasındaki alışverişlerin, Mısır'dan alınan siparişleri Mısır'a verilen borç sermayesinin karşılaması ve bir borcun

* Mısır Kamu Borçları Komisyonu; yani Mısır Düyun-u Umumiye'si — Türkçeye çevirenin notu.

9 Kapitalist uygarlığın ilkel ülkelerdeki önde gelen temsilcilerinden Eyth, verilerimizin çoğunu aldığımız, ustaca çizdiği Mısır tablosunu, aşağıdaki emperyalist iman unsurlarıyla bitirir: «Geçmişten öğrendiklerimiz gelecek açısından zorlayıcı öneme sahiptir. Avrupa, kendi başına çağdaş koşullara artık ayak uyduramayan ülkelere kuvetle müdahale etmelidir ve edecektir. Bu, her türlü mücadeleyi gerektirecek, doğruyla yanlış arasındaki ayrım bulanıklaşacak, siyasal ve tarihsel adalet milyonlar için yıkım anlamına gelecek ve kurtuluşları siyasal haksızlıkla eşanlamlı olacaktır. Bütün dünyada olduğu gibi Nil kıyılarında da en güçlü el kargaşayı sona erdirecektir.» (a. g. e., s. 247) Rothstein İngilizlerin «Nil kıyılarında» nasıl bir «düzen» kurduklarını yeterince açıklamaktadır.

faizinin yeni bir borçla ödenmesi nedeniyle yüzeysel bir gözlemle anlamsız gelen, oysa sermaye birikimi açısından son derece akılcı ve «sağlıklı» olan ilişkiler temeline oturduğu, artık açıklık kazanmış olmalıdır. Bütün maskeleyici bağlarından arındırıldığında bu ilişkiler, Avrupa sermayesinin Mısır köylü ekonomisini büyük ölçüde yutması basit gerçeğinden ibarettir. Uçsuz bucaksız topraklar, sınırsız işgücü ve sayısız emek ürünleri devlete vergi olarak intikal etmekte, sonuç olarak da Avrupa sermayesine dönüştürülmekte ve birikime konu olmaktadır. Açıktır ki, normal olarak yüzyıllar alacak olan bir tarihsel gelişme, ancak kırbaç zoruyla bir kaç on yıla sıkıştırılabilirdi ve sermaye birikimine bu kadar verimli bir toprak sağlayan, Mısır'ın toplumsal ilişkilerinin ilkelliğinden başka bir şey değildi.

Bir yandan sermayenin akılalmaz artışına karşılık, diğer ekonomik sonuç, ülkenin üretici güçlerinin sonuna kadar zorlanmasından kaynaklanan meta değişiminin gelişmesiyle birlikte köylü ekonomisinin yıkılmasıdır. İsmail'in yönetimi sırasında Mısır'ın ekilebilir ve bentlerle korunmuş toprakları 2 milyon hektardan 2,7 milyon hektara çıktı; kanal ağı 73 000'den 87 000 kilometreye, demiryollarının uzunluğu ise 410'dan 2 020 kilometreye yükseldi. Süveyş ve İskenderiye'de limanlar, İskenderiye'de büyük tersaneler yapıldı; hacıları Mekke'ye götürmek üzere Kızıl Deniz, Suriye ve Küçük Asya kıyıları boyunca çalışan buharlı gemiler hizmete kondu. Mısır'ın 1861'de 89 milyon mark değerinde olan ihracatı 1864'te 288 milyon marka ulaştı; Sait Paşa döneminde 24 milyon mark tutan ithalatı İsmail döneminde 100-110 milyon markı buldu. Süveyş Kanalının açılmasından sonra ancak seksenli yıllarda toparlanabilen ticaret, 1890'da 163 milyon mark değerinde bir ithalatı ve 249 milyon mark değerinde bir ihracatı içerirken, bu sayılar 1900'de sırasıyla 288 milyon ve 355 milyon marka, 1911'de ise sırasıyla 55 milyon ve 593 milyon marka yükseliyordu. Avrupa sermayesinin yardımıyla büyük bir hızla genişleyen meta ekonomisinin bu gelişmesi sayesindedir ki Mısır, Avrupa sermayesinin malı olmuştur. Mısır örneği, tıpkı Çin ve da-

ha yakın geçmişteki Fas örnekleri gibi, uluslararası borçlar, demiryolu yapımları, sulama sistemleri ve diğer uygarlık eserlerinin arkasından gizlenen militarizmin, sermaye birikiminin yürütücüsü olduğunu göstermektedir. Doğu ülkeleri hummalı bir telâşla doğal ekonomiden meta ekonomisine ve buradan da kapitalist ekonomiye yönelen gelişmelerini gerçekleştirirken, uluslararası sermaye tarafından yutulurlar, çünkü bu köklü dönüşümü kendilerini sermayenin ellerine kayıtsız şartsız teslim etmeden gerçekleştiremezler.

Yakın geçmişteki diğer bir örnek, Alman sermayesinin Asya Türkiye'sinde yaptığı iştir. Avrupa sermayesi, özellikle de İngiliz sermayesi, Avrupa ile Asya arasındaki eski ticaret yolu boyunca uzanan bu alanı ele geçirme çabalarına daha önceden başlamışlardı. [10]

1850'li ve altmışlı yıllarda İngiliz sermayesi, İzmir-Aydın-Dinar ve İzmir-Kasaba-Alaşehir demiryollarını yaptı, demiryolunu Afyon Karahisar'a kadar uzatma ayrıcalığını elde etti ve Anadolu demiryolunun Haydarpaşa-İzmit arasındaki ilk bölümünü kiraladı. Aynı dönemde Fransız ser-

10 Daha geçen yüzyılın otuzlu yıllarının başlarında, İngiliz Hint yönetimi Akdeniz ile İran Körfezi, dolayısıyla Hindistan arasında mümkün olan en kısa bağlantının oluşturulabilmesi için Fırat Nehri üzerindeki seyir olanaklarını araştırma işini Albay Chesney'e verdi. Ayrıntılı hazırlıklardan ve 1831 kışındaki bir ön keşiften sonra, asıl keşif 1835-37'de gerçekleşti. İngiliz subay ve görevlileri zamanla Doğu Mezopotamya'da daha geniş bir alanı incelediler. Bu çabalar 1866'ya kadar, İngiliz yönetimine pratik bir sonuç sağlamadan sürdü. Daha sonraki bir tarihte Büyük Britanya Akdenizi İran Körfezi aracılığıyla Hindistan'a bağlama planına döndü, ama bu defa değişik bir biçim sözkonusuydu: Dicle demiryolu projesi. İngiliz hükümetince görevlendirilen Cameron, tasarlanan demiryolu için arazinin durumunu incelemek üzere Mezopotamya'yı gezdi. (Max Freiherr von Oppenheim, Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Havran, die Syrische Wüste und Mesopotamien, C. II, s. 5 ve 36.)

mayesi demiryolu yapımının bir kısmı üzerinde giderek etki sahibi oldu. 1888'de sahneye Alman sermayesi çıktı. Esas olarak da *Banque Ottoman* * tarafından temsil edilen Fransız sermayedar grubu ile girişilen görüşmeler sonucu oluşan yeni bir uluslararası çıkar birliği kuruldu. Buna göre, büyük Anadolu ve Bağdat Demiryolu girişimine Alman mali grubu yüzde 60, uluslararası sermaye yüzde 40 hisseyle katılacaktı. [11] Yetmişli yıllardan beri çalışan Haydarpaşa-İzmit hattını ve İzmit-Eskişehir-Ankara hattı (845 km) ayrıcalığını devralmak için, 1306 yılı Recep ayının 14'ünde (4 Mart 1889'da), ardında esas olarak *Deutsche Bank*'ın bulunduğu bir Türk şirketi, Anadolu Demiryolu Kumpanyası kuruldu. Şirket Haydarpaşa-Üsküdar hattını, Bursa'ya bağlanan yan hatları tamamlamak, 1893 ayrıcalığı esasına göre ilave Eskişehir-Konya ağını (yaklaşık 445 km) ve Ankara-Kayseri (425 km) demiryolunu yapmak haklarına da sahipti. Türk hükümeti Şirkete kilometre başına Haydarpaşa hattında 10 300 frank, İzmit-Ankara hattında 15 000 frank yıllık brüt kazanç için devlet garantisi verdi. Bu amaçla İzmit, Ertuğrul, Kütahya ve Ankara sancaklarının öşürlerinin iltizamından gelen geliri doğrudan *Administration de la Dette Publique Otomane'a* ** devretti. Bu gelirlerden hükümetin garanti ettiği brüt kazancın sağlanması için gerekli olan kısmı, demiryolu şirketine Düyun-u Umumiye ödeyecekti. Hükümet, Ankara-Kayseri hattı için yılda kilometre başına 775 Osmanlı altın lirası (yani 17 800 altın frank), Eskişehir-Konya hattı için de (kilometre başına fiilî devlet ödemesinin 219 Osmanlı lirasını -yılda 4995 frank- aşmaması koşuluyla) kilometre başına 604 Osmanlı lirası (yani yaklaşık 13 741 frank) brüt yıllık kazanç garantisi verdi. Brüt kazancın garanti edilen miktarı aşması halinde, bu fazlanın dörtte birini hükümet alacaktı. Hükümet

11 S. Schneider, **Die Deutsche Bagdadbahn** (1900), s. 3

* Osmanlı Bankası — Türkçeye çevirenin notu.

** Osmanlı Kamu Borçları Yönetimi, Düyun-u Umumiye — Türkçeye çevirenin notu.

garantisinin uygulayıcısı olan Düyun-u Umumiye, Trabzon ve Gümüşhane sancaklarının öşürünü doğrudan topluyor, bu amaçla ayrılmış öşürlerden oluşan bir ortak fondan demiryolu şirketine ödeme yapıyordu. Eskişehir-Konya için verilen fiilî garanti 1898'de 219 Osmanlı lirasından 296'ya çıkartıldı.

1899'da Şirket Haydarpaşa'da bir liman ve yan tesisler kurma ve işletme, yazılı emir yayınlama, tahıl taşıma makinaları ve her çeşit mal için depolar yapma ayrıcalıklarını; dahası, yükleme ve boşaltma işlerinde kendi adamlarını kullanma ve son olarak da, gümrük açısından, bir tür serbest liman kurma hakkını elde etti.

Şirket, 1901'de Anadolu hattını Konya-Ereğli-Bulgurlu hattıyla birleştiren Konya-Bağdat-Basra-Basra Körfezi (2 400 km) hattını, yani Bağdat demiryolunu yapma ayrıcalığını aldı. Bu ayrıcalığı almak için yeni bir anonim şirket kuruldu ve bu yeni şirket hattın Bulgurlu'ya kadarki bölümünün yapımını Frankfurt-am-Mainz'da kayıtlı bir inşaat şirketine ısmarladı.

1893 ile 1910 yılları arasında Türk hükümeti, Haydarpaşa-Ankara hattı için 48,7 milyon frank ve Eskişehir-Konya hattı için 1 800 000 Osmanlı lirası olmak üzere yaklaşık 90,8 milyon frank ek tazminat ödedi.[12] Son olarak 1907 ayrıcalığıyla Şirkete Karaviran Gölünün kurutulması ve Konya ovasının sulanması işi verildi; bu çalışmalar hükümetin hesabına göre altı yıl içinde tamamlanacaktı. Bu kez Şirket, gerekli olan 19,5 milyon franklık sermayeyi yüzde 5 faizle ve otuz altı yıl içinde ödenmek üzere hükümete borç verdi. Karşılığında Türk hükümeti şunları teminat gösterdi : 1) Kilometre garantilerinin ve diğer yükümlülüklerin ödenmesi için Düyun-u Umumiye'ye bırakılmış öşür fonu fazlasından ödenecek olan, yılda 25 000 Osmanlı lirası; 2) sulanmaya başlanan alanlarda öşürün son beş yıldaki ortalama miktarı aşan kısmı; 3) sulama sistemlerinin işletilmesinden elde edilen net hasılat; 4) kurutulan ya da sulanan

12 Saling, Börsenjahrbuch 1911/12, s. 2211.

toprakların satışından elde edilen bütün gelir. Bu işin uygulamaya konulması için Frankfurt şirketi, «Konya ovasının sulanması için» 135 milyon frank sermayeli bir inşaat şirketi kurmuştu.

Anadolu Demiryolu Şirketi, 1908'de Konya demiryolunu Bağdat'a ve Basra Körfezine kadar uzatma ayrıcalığını, gene kilometre garantisiyle birlikte aldı.

Bu garantinin ödenebilmesi için Aydın, Bağdat, Musul, Diyarbakır, Urfa ve Halep vilayetlerinin toplam öşür gelirleri ve Konya, Adana, Halep, vb. vilayetlerin koyun vergileri karşılık gösterilerek 54, 108 ve 119 milyon franklık üç taksit halinde yüzde 4 faizli Bağdat demiryolu istikrazı alındı. [13]

Birikimin temeli burada çok açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Alman sermayesi Asya Türkiye'sinde demiryolları, limanlar ve sulama tesisleri kurmakta, bütün bu giri-

13 Saling, a.g.e., s. 360-361. Baron von Hirsch'in yardımcısı olarak, Avrupa Türkiyesindeki bu alışverişlerle aktif olarak uğraşan Wuerttemberg'li mühendis Pressel, Avrupa sermayesinin Türk hükümetinden kopardığı Türkiye'de demiryolu yapımı ödemelerine ilişkin şu hoş hesabı tutmuştur:

	(km) Uzunluk	(frank) Ödenen Garanti
Avrupa Türkiyesinde üç hat	1888,8	33 099 352
Asya Türkiyesinde 1900'e kadar tamamlanmış demiryolu	2513,2	53 811 538
Kilometre garantisine ilişkin olarak Düyun-u Umumiye'ye ödenen komisyon ve diğer masraflar		9 351 209
Toplam		96 262 099

Bunlar, ödemelerin kısmen yapılmaya başlandığı 1899 yılından önceki döneme ilişkindir. Asya Türkiyesindeki 74 sancaktan en az 28'inin öşür geliri bu ödemeler için ayrılmıştı ve bu ödemelerle 1856-1900 yılları arasında Asya Türkiye'sinde 2513 kilometre demiryolu yapıldı. (W.V. Pressel, Les Chemins de fer en Turquie d'Asie; Zurich, 1900, s. 59) Uzman Pressel, demiryolu şirketinin Türklerin aleyhine el altından uyguladığı yöntem-

şimlerde işgücü olarak kullandığı Asyalılardan yeni artı-değer gaspetmektedir. Ancak bu artı-değer, Almanya'dan gelen üretim araçlarıyla (demiryolu malzemeleri, makinalar, vb.) birlikte realize edilmelidir. Bu nasıl olacaktır? Kısmen demiryolları, limanlar, vb. ile ortaya çıkarılan ve doğal ekonomi koşullarındaki Küçük Asya'da serpilip gelişen meta değişimi yoluyla. Kısmen de, yani meta ekonomisinin sermayenin realize edilme gereksinmesini karşılayacak kadar hızlı büyümediği ölçüde de, halkın aynî gelirini devlet aygıtı aracılığıyla zor kullanarak meta haline dönüştürüp, bu metayı paraya çevirerek artı-değer ile birlikte sermayenin realize edilmesi için kullanarak. Yabancı sermayece işletilen bağımsız işletmelere brüt kazançları için verilen «kilometre garantilerinin» ve borçlara karşılık gösterilen teminatların gerçek anlamı budur. Her iki durumda da, çok çeşitli biçimlerde teminat gösterilen öşür, Türk köylüsünce aynî olarak ödenir. Öşür oranı giderek yaklaşık yüzde 12-12,5'a çıkarılmıştı. Asya vilayetlerindeki köylünün ödememesi halinde, öşür jandarma ve merkezî ve yerel otorite-

lere örnek olarak, 1893 anlaşmasına göre Anadolu şirketi Bağdat demiryolunu Ankara'dan geçirmeye söz vermişken sonradan bu planın işlemeyeceğine karar verip, kilometre garantisiyle sağlama alınmış bu hattı kaderine bırakarak Konya'dan başka bir yolla uğraşmaya başladıklarını öne sürer. «Şirketler İzmir-Aydın-Dinar hattını ele geçirir geçirmez bu hattın Konya'ya kadar uzatılmasını isteyecekler; bu yan hat tamamlandığı anda da mal akışının kilometre garantisi olmayan ve daha da önemlisi kazançlarını hükümetle paylaşmak zorunda olmadıkları (diğer hatlarda brüt gelirin belli bir miktarı aşması halinde bu fazlanın bir kısmı hükümete ödenmektedir) bu yeni yollara kaymasını sağlamak için yeri göğü birbirine katacaklardır. Sonuç olarak hükümet Aydın hattından bir şey kazanmayacak, şirketler milyonlar vuracaklardır. Kasaba-Ankara hattının neredeyse bütün kilometre garantisinin faturasını hükümet ödeyecektir ve 600 sterlinlik (15 000 franlık) brüt kazancın üzerinde kalan miktarın yüzde 25'i olarak belirlenmiş payı elde ederek kâr etmesi beklenemez.» (Aynı eser, s. 7.)

lerce zorla alınır. Zaten doğal ekonomiye dayanan Asyatik despotizmin kadim bir tezahürü olan öşür, doğrudan Türk hükümetince değil, *ancien regime*'in * vergi toplayıcılarından pek farklı olmayan mültezimlerce toplanır. Her vilayetin beklenen vergi geliri tek tek, devlet tarafından mültezimler arasında açık arttırmaya konulur. Bunları alan tek tek spekülatörler ya da gruplar, her sancağın (ilçe) öşürünü başka spekülatörlere, onlar da paylarını çok sayıda daha küçük aracıya satarlar. Bu aracıların hepsi masraflarını karşılamak ve mümkün olan en fazla kârı elde etmek isterler ve bu nedenle öşür köylüye yaklaştıkça korkunç boyutlara ulaşır. Mültezim hesaplarındaki her yanlışı köylünün sırtına yıkmak ister; neredeyse her zaman borç içinde olan köylü ise, hasadını satabileceği anı sabırsızlıkla bekler. Ama genellikle ekinini biçtikten sonra, mültezim payını almaya tenezzül edene kadar, haftalarca harmanı başlatamaz. Ürününün tümü tarlada çürümek üzeredir ve genellikle aynı zamanda tahıl tüccarı da olan mültezim, bu durumdan yararlanıp, ekini kendisine düşük fiyatla satmaya zorlar. Bu vergi toplayıcıları, hoşnutsuz yakınmalara karşı devlet memurlarının, özellikle de yerel yöneticiler olan muhtarların desteğini sağlamayı iyi bilirler. [14]

Tuz, tütün, içki, ipek, balıkçılık, vb. vergileriyle birlikte öşürler de, kilometre garantileri ya da borçlar için teminat olarak Düyun-u Umumiye'ye bırakılmıştı. Mültezimlerin doğrudan kendi bölgesel bürolarındaki kasalara ödeyecekleri öşür gelirine ilişkin sözleşme ve taahhütlerini denetleme hakkını, Düyun-u Umumiye kendine vermiştir. Mültezim bulunamazsa öşürü Türk hükümeti aynî olarak saklar; depo anahtarları ürünü kendi hesabına satması için Düyun-u Umumiye'ye verilir.

* Eski rejim. Fransa'da, 1789 Devrimi öncesindeki rejim için kullanılır — Türkçeye çevirenin notu.

14 Charles Moravitz, Die Türkei im Spiegel ihrer Finanzen (1903), s. 84.

Bir yanda Küçük Asya, Suriye ve Mezopotamya köylüleriyle diğer yanda Alman sermayesi arasındaki ekonomik ilişki şöyle gerçekleşir: Konya, Bağdat, Basra, vb. vilayetlerde tahıl, ilkel köylü ekonomisinin basit bir kullanım-ürünü olarak ortaya çıkar ve derhal devlet vergisi olarak mültezimin eline geçer. Tahıl ancak o zaman mültezimin elinde meta biçimine ve bu haliyle de devletin eline geçen para biçimine dönüşür. Bu para, köylünün meta olarak bile üretilmemiş olan tahılının değişikliğe uğratılmış bir biçiminden başka bir şey değildir. Oysa şimdi, devlet garantisi olarak demiryollarının yapımı ve işletme masraflarını karşılamaya, yani hem üretim araçlarının değerini hem de Asya köylülerinin ve proletaryasının demiryolunun yapımı ve çalıştırılması sürecinde gaspedilen artı-değerini realize etmeye hizmet etmektedir. Demiryolu yapımında Almanya'da üretilmiş üretim araçları kullanıldığı için, Asya'nın para haline dönüştürülen köylü tahılı, Alman işçilerinden bu üretim araçlarının yapımı sürecinde gaspedilen artı-değerin yaldızlanmasına da yarar. Para bu işlevleri yerine getirirken, Türk hükümetinin elinden *Deutsche Bank*'ın kasalarına akar ve orada, Bay Gwinner'ların, Bay Siemens'lerin ve diğer yöneticilerin, *Deutsche Bank*'ın hissedar ve müşterilerinin ve bütün bir yan şirketler ağının hesaplarında girişimci kârları, imtiyaz hakları, temettüler ve faizler biçimlerine bürünerek, kapitalist artı-değer olarak birikir. Mültezim yoksa; ayrıcalıklarda belirtilen süreç bu karmaşık dönüşüm dizisini en basit ve açık biçime indirger; köylünün tahılı doğrudan doğruya Düyun-u Umumiye'nin, yani Avrupa sermayesinin temsilcilerinin eline geçer ve daha doğal halindeyken Alman sermayesi ve diğer yabancı sermayeler için bir gelir halini alır. Yani, daha Asya köylüsü için kullanım biçiminden sıyrılmadan, Avrupa sermayesinin birikimini sağlar; daha meta haline gelmeden ve dolayısıyla kendi değeri realize edilmeden, kapitalist artı-değeri realize eder. Bu, Avrupa sermayesiyle Asyatik köylü ekonomisi arasında kaba ve açık bir ilişkidir. Bu yapı içersinde Türk devleti gerçek rolüne, köylü ekonomisinin kapitalist

amaçlarla sömürülmesine -ki bu, kapitalist emperyalizm döneminde bütün doğu devletlerinin gerçek işlevini oluşturur- yönelik bir siyasal aygıt haline indirgenmiştir. Alman mallarının bedelinin Asya'da Alman sermayesiyle ödenmesi işi, ilk bakışta sanıldığı gibi iyi yürekli Almanların kendi büyük uygarlık eserlerini kurnaz Türklerin «kullanmalarına» izin verdikleri mantıksız bir totoloji değil, temelde Alman sermayesiyle Asyatik köylü ekonomisi arasında bir değişim, devlet zoruyla gerçekleştirilen bir değişimdir. Bir yandan bu değişim, Alman sermayesinin Türkiye'de siyasal ve ekonomik genişlemesine fırsat sağlayacak olan birikimin hızlanması ve «çıkar alanlarının» genişlemesini sağlar. Öte yandan, demiryolu yapımı ve meta değişimi, Asyatik köylü ekonomisinin hızla çökmesi, yıkılması ve sömürülmesi temelinde devletçe teşvik edilir. Bu süreç içersinde Türk devleti Avrupa sermayesine hem siyasal hem de malî bakımdan giderek daha bağımlı hale gelir.[15]

15 «Bu ülkede herşey zor ve karışık. Hükümet sigara kağıdı ya da oyun kağıdında tekel kurmak isterse, Fransa ve Avusturya-Macaristan bu fikri derhal, kendi ticaret çıkarları açısından veto ediyor. Sorun petrolse Rusya karşı çıkıyor ve en az ilgili güçler bile anlaşmalarını bir başka anlaşmaya dayandırıyorlar. Türkiye'nin kaderi Sanşo Panzo ile yemeğinin kaderine benziyor; maliye bakanı bir şey yapmak istediği anda bir diplomat ayağa kalkıp sözünü kesiyor ve suratına bir veto fırlatıyor.» (Marovitz, a. g. e., s. 70).

VI

KORUMACI GÜMRÜK VERGİLERİ VE BİRİKİM
(Kısım XXXI)

Emperyalizm, kapitalist-olmayan alanların henüz sahipsiz bulunanları için verdiği rekabetçi mücadele içindeki sermaye birikimi sürecinin siyasal ifadesidir. Coğrafi olarak bu ortam, hâlâ dünyanın geniş bölgelerini kapsamaktadır. Ancak, artı-ürünü için çıkış olanağı arayan, artı-değerini sermayeye dönüştürme olanakları için mücadele eden eski kapitalist ülkelerin mevcut sermaye birikiminin dev boyutları gözönüne alındığında; ayrıca, bugün çeşitli bölgelerin kapitalizm-öncesi uygarlıklardan kapitalizme dönüşme hızı gözönüne alındığında; diğer bir deyişle sermayenin üretici güçlerinin gelişmesinin şimdiden ulaşmış olduğu yüksek düzey gözönüne alındığında, sermayenin yayılması için halen açık olan alan önemsiz gözükmektedir. Sermayenin dünya sahnesindeki uluslararası etkinlikleri buna uygun olarak biçimleniyor. Kapitalist ülkelerin yüksek gelişme düzeyi ve kapitalist olmayan bölgeleri ele geçirmeye yönelik rekabetinin giderek keskinleşmesi ile emperyalizm, hem kapitalist-olmayan dünyaya karşı saldırganlığını, hem de daha enerjik biçimde, rakip kapitalist ülkeler arasında gide-

rek ciddileşen çatışmalarda zorbalığını arttırır. Ancak, emperyalizm kapitalist-olmayan uygarlıkların çöküşünü ne kadar zorbaca, ne kadar büyük bir enerjiyle ve ne kadar eksiksiz biçimde sağlarsa, kapitalist birikimin ayakları altındaki toprağı da o kadar hızla çekip alır. Emperyalizm, kapitalizmin ömrünü uzatmaya yönelik bir tarihsel yöntem olmakla birlikte, nesnel olarak bu ömrü en kısa zamanda sona erdirecek en emin araçtır da. Bununla, bu üç noktaya tam olarak ulaşılması gerektiğini kastetmiyoruz; kapitalist gelişmenin bu son amaca yönelmesi bile, kapitalizmin son aşamasını bir felâket dönemi haline getiren biçimler alır.

Klasik ekonomi bilimi, kendi coşkun gelişme döneminde, sermaye birikiminin barışçı gelişmesine ve «yalnızca barış zamanında serpilip gelişebilecek bir ticaret ve sanayiye» ilişkin güçlü umutlar besliyordu. Bu umutlar giderek, bir yandan dünyanın ticari ulusları arasındaki, diğer yandan da sermaye ile emek arasındaki çıkar uyumuna ilişkin ortodoks Manchester ideolojisine dönüştü. Avrupa'da 1860'lı ve yetmişli yıllarda yaşanan kısa Serbest Ticaret dönemi bu boş umutları doğrular gibiydi. Bu umutların temelinde, İngiliz Serbest Ticaret ekolünün sermaye birikiminin tek önkoşulunun meta değişimi olduğu ve sermaye birikiminin meta ekonomisiyle özdeş olduğu biçimindeki hatalı doğması yatmaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi, bütün Ricardo ekolü birikimi basit meta üretimiyle, birikimin yeniden üretimi koşullarını da basit meta dolaşımı koşullarıyla özdeşleştiriyordu. Aynı durum, pratiğe yönelik Serbest Ticaretçide bir kez daha vülger bir biçimde ortaya çıkacaktı. Cobden Birliği'nin akıl yürütmesini, tümüyle, Manchester'deki ihracatçı Lanscashire pamuklu imalâtçılarının özel çıkarları belirliyordu. Temel amaçları pazar bulmaktı ve şu fikre iman edilmeye başlandı: «Dış ülkelerden mal alın ki sanayi ürünlerimizi, pamuklu ürünlerimizi yeni pazarlarda satabilim.» Cobden ve Bright'ın, adına Serbest Ticareti ve özellikle yiyecek maddelerinin ucuzlamasını istedikleri tüketici, ekmeği tüketen işçi değil, işgücünü tüketen kapitalistti.

Bunların İncili, hiç bir zaman sermaye birikiminin çıkarlarının bir bütün olarak gerçek ifadesi olmadı. Bu İncil, İngiltere'de daha 1840'larda, Afyon Savaşlarıyla yalanlandı. Bu savaşlar ticaret uluslarının doğudaki çıkar uyumunu top atışlarıyla ilan ederlerken, Hongkong'un ilhakıyla bu uyumun tam tersini, bir «çıkar alanları» sistemini getirdiler.[1] 1860'lı yıllarda Serbest Ticaret, Avrupa kıtasında sanayi sermayesinin çıkarlarını temsil etmiyordu, çünkü kıtanın önde gelen Serbest Ticaret ülkeleri hâlâ göreli olarak zayıf bir sanayileşmeye sahip, tarım ülkeleriydiler esas olarak. Serbest Ticaret sistemi, daha çok Orta Avrupa devletlerinin-siyasal inşasının aracı olarak hayata geçirildi. Almanya'da, Bismarck ve Manteuffel dönemlerinde, Avustrya'yı *Bund* * ve *Zollverein*'dan ** atmak ve Prusyalı bir önderlik

1 Yalnız İngiltere'de de değil «Daha 1859'da, Viersen'li bir fabrika sahibi olan Diergardt'a atfedilen ve Almanya'yı Doğu Asya pazarlarını bir an önce güvence altına almaya çağıran bir broşür bütün Almanya'da dağıtıldı. Japonlara ve bütün Doğu Asya uluslarına karşı, ticari alanda herhangi bir şey elde edilmek isteniyorsa, bunun tek aracı vardı; askeri güç kullanmak. Halkın küçük tasarruflarıyla bir Alman filosu kurma biçimindeki gençlik düşü, Hannibal Fischer tarafından uygulamaya konmuştu. Prusya'nın bir kaç gemisi vardı ama deniz gücü etkileyici değildi. Ama Doğu Asya ile ticari görüşmelere oturmak için bir filo donatılmasına karar verildi. En yetenekli ve akıllı Prusya devlet adamlarından Graf zu Evlenburg bilimsel amaçları da olan bu görevin başına getirildi. Bu görevi en güç koşullarda büyük bir ustalıkla yerine getirdi; Hawai adalarıyla görüşmeler yapmak tasarısından vazgeçilmek zorunda kalındıysa da görev başarıyla tamamlandı. Gerçekleri daha iyi bilen zamanın Berlin basını, her yeni güçlük haberinde bunun beklenmesi gerektiğini söyler ve deniz gücü gösterilerine yapılan bütün harcamaları vergi ödeyicilerinin parasının boşa harcanması olarak kınarken, yeni dönemin bakanlığı ısrar etti ve başarı onu izleyen bakanlığa ait oldu.» (W. Lotz, Die Ideen der deutschen Handelspolitik, s. 80)

* Bund: birlik — Türkçeye çevirenlerin notu.

** Zollverein: Gümrük Birliği — Türkçeye çevirenin notu.

altında yeni Alman İmparatorluğunu kurmak için Prusya tipi bir araçtı. Burada Serbest Ticaret, ekonomik olarak yalnızca tüccar sermayesinin (özellikle de Hansa kentlerindeki, dünya ticaretiyle ilgilenen sermayenin) ve tarımsal tüketicilerin çıkarlarına dayanmaktaydı; sanayi açısından durum farklıydı. Demir üretimi Serbest Ticarete güçlükle ve Ren gümrük resimlerinin kaldırılması karşılığında kazanılabildi. Ama Güney Almanya'daki pamuklu sanayisi, uzlaşmazlığını sürdürerek, korumacı gümrük vergici muhalefette kaldı. Serbest Ticaret düzeninin bütün Avrupa'da kurulmasının temelini oluşturan en çok müsaadeye mazhar ülke anlaşmaları, III. Napolyon tarafından, korumacı gümrük vergilerinden yana olup parlamentoda salt çoğunluğu oluşturan sanayici ve tarımcıların onayı olmaksızın, hattâ onlara rağmen onaylandı. İkinci İmparatorluk yönetimi, ticari anlaşmalar yoluna, İngiltere'nin de benimsediği gibi, Fransa'daki siyasal muhalefeti kandırmak ve yasama organının arkası dönükken uluslararası bir hareketle Serbest Ticareti kurmak için bir âcil durum önlemi olarak başvurdu. İngiltere'yle Fransa arasındaki ilk büyük anlaşma, Fransa'daki kamuoyunu hiçe sayarak imzalandı.[2] Otuz iki imparatorluk kararnamesi, 1853'ten 1862'ye kadar yürürlükte kalmış olan Eski Fransız korumacı gümrük vergileri düzenini kaldırdı. Bu kararnameler, 1863'te formaliteler pek gözetilmeksizin, «yasama usullerine» uydurularak onaylandı. İtalya'da Serbest Ticaret, Cavour'un politikasının ve

2 Fransız ve İngiliz hükümetleri adına Michel Chevalier ve Richard Cobden arasındaki ön tartışmadan sonra «resmi görüşmeler kısa zamanda başladı ve büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. 1 Ocak 1860'da III. Napolyon, Devlet Bakanı Fould'a yazılmış bir memorandumda niyetlerini açıkladı. Bu açıklama yıldırım etkisi yaptı. Önceki yılın olaylarından sonra genel kanı 1861'den önce vergi sistemini değiştirmeye yönelik hiç bir çabaya girişilmeyeceği yolundaydı. Herkes çok öfkelendi, fakat anlaşma 23 Ocak'ta imzalandı.» (Auguste Devers, La politique commerciale de la France depuis 1860. Schriften des Vereins für Sozialpolitik, C. 51, s. 136)

Fransa'ya dayanma gereksinmesinin dayattığı koşullardan biriydi. Kamuoyu baskısıyla 1870'te yapılan bir anket, konuyla en yakından ilgili olanların Serbest Ticaretçi politikaya olan desteğinin ne kadar az olduğunu ortaya çıkardı Son olarak, Rusya'da 1860'lı yılların Serbest Ticaret eğilimi, serfliğin kaldırılması ve bir demiryolu ağı kurulmasıyla aynı döneme rastlıyordu ve meta ekonomisi, büyük ölçekli sanayi için geniş bir temel kurulmasının ilk adımını oluşturuyordu [3]

3 1857-1868 arasında Rus gümrük vergilerinin liberal bir doğrultuda yeniden düzenlenmesi ve korumacı gümrük vergilerine ilişkin çılgın kantrin sisteminin kaldırılması, yıkıcı Kırım savaşlarının kaçınılmaz kıldığı tüm reform çalışmalarının tamamlanışı ve sonucuydu. Ama gümrük vergilerinin azaltılması, hem yabancı mal tüketicileri hem de ihraç edilen tahılın üreticileri olarak, Rusya ile Batı Avrupa arasında sınırlanmamış ticaretten yana olan toprak sahibi soyluluğun çıkarını yansıtıyordu. Tarımsal çıkarların savunucusu olan «Serbest Ekonomik Dernek» şöyle diyordu: «1822 ile 1882 arasındaki son altmış yıl boyunca Rusya'nın en büyük üreticisi olan tarım dört kez çok büyük zarara uğrayarak tehlikeli bir noktaya geldi. Bu dört durumun herbiri doğrudan doğruya çok yüksek gümrük vergilerinin sonucudur. Öte yandan 1845 ile 1877 arasındaki gümrük vergilerinin ılımlı bir düzeyde olduğu otuz iki yıl boyunca üç savaş ve bir iç savaş (1863 Polonya ayaklanması kastediliyor -RL) olmasına ve bunların hepsinin devletin mali kaynakları üzerinde küçük ya da büyük bir yük oluşturmalarına karşın, böyle bir sorunla karşılaşılmadı.» (Memorandum of the Imperial Free Economic Association on Revising Russian Tariffs; Sen Petersburg, 1890, s. 148) Serbest ticaret hareketinin bilimsel sözcüsü olan «Serbest Ekonomik Dernek» Rusya'da kapitalist sanayiyi «yapay olarak aşılama»nın bir aracı olan korumacı gümrük vergilerine karşı ajitasyon yapmak zorunda kaldı. Gerici bir «populist» ruh içinde, kapitalizmi modern proletaryanın, «kaybedecek hiç bir şeyi olmayan ve uzun zamandır kötü bir şöhrete sahip olan bu evsiz, mülksüz, beceriksiz insan kitlelerinin» üreme alanı olarak mahkûm ediyordu (a. g. e., s. 171). Bunların hepsi, yakın zamana kadar serbest ticare-

Dolayısıyla Serbest Ticaret, bir uluslararası sistem olarak, en baştan itibaren kapitalist birikim tarihinde bir maceradan ibarettir. Tek başına bu bile, 1870'lerden sonra korumacı gümrük vergilerine doğru genel geri dönüşü İngiliz Serbest Ticaretine karşı bir savunma tepkisine bağlamanın yanlışlığını gösterir. [4]

Hem Almanya hem de Fransa'da korumacı gümrük vergilerine dönüşün önderlerinin tarımsal çıkar çevreleri olması; önlemlerin İngiliz rekabetini değil Amerikan rekabetini hedef alması; gelişen yerli sanayiye yönelik baş tehlikeyi İngiltere'nin değil, Rusya için Almanya'nın, İtalya için de Fransa'nın oluşturması gerçekleri, bu açıklamayı geçersiz kılmaktadır. 1870'lerden beri süren ve korumacı gümrük duvarları isteğini uyaran dünya buhranının da, İngil

tin ya da en azından ılımlı gümrük vergilerinin Rus savunucularının sanayi sermayesinin çıkarlarını pek temsil etmediklerini yeterince göstermektedir. Ayrıca bkz: K. Lodyshenski: The History of the Russian Tariffs (Sen Petersburg, 1886), s. 239-58.

4 F. Engels de aynı kanıdadır. 18 Haziran 1892'de Nikolayon'a yazdığı mektupta şöyle demektedir: «Ulusal çıkarların körleştirdiği İngiliz yazarlar bütün dünyanın neden İngiltere'nin serbest ticaret örneğini bu kadar inatla reddedip yerine korumacı gümrük vergileri ilkesini benimsediğini hiç bir şekilde anlayamamaktadırlar. Elbette, neredeyse evrenselleşmiş olan korumacı gümrükler sisteminin İngiltere'nin sanayi tekelinin yetkinleştirilmesinin bir aracı olan İngiliz serbest ticaretine karşı bir savunma önlemi olduğunu kendilerine bile itiraf etmekten çekinmektedirler. Böyle bir savunma politikası az ya da çok mantıklı olabilir. Bazı durumlarda, örneğin serbest ticaret düzeninde büyük bir sınai güç haline gelmiş olup şimdi tarımsal ürünler ve hammaddeler üzerine korumacı gümrük koyarak sanayi üretiminin maliyetini arttıran Almanya için, bu aptallıktır. Bence korumacı gümrüklere bu genel dönüş rastlantı değil, İngiltere'nin dayanılmaz sanayi tekeline karşı bir tepkidir. Daha önce de söylediğim gibi bu tepkinin aldığı biçim yanlış, yetersiz ve daha kötü olabilir ama tarihsel gerekliliği bence açık ve belirgindir.» (Letters of Karl Marx and Frederick Engels to Nikolayon, Sen Petersburg, 1908, s. 71)

tere'nin tekeliyle pek fazla ilgisi yoktu. Korumacı gümrük vergileri sorunundaki saf değişikliğine yol açan nedenleri daha derinlerde aramalıyız. Dünya pazarındaki çıkar uyumuna ilişkin Serbest Ticaretçi yanılsama, her şeye meta değişimi açısından bakılmasından kaynaklanıyordu. Büyük sanayi sermayesi Avrupa kıtasının belli başlı ülkelerinde kendi birikimi için gerekli koşullarla ilgilenecek kadar yerleştiği anda, bu bakış açısı bir kenara atıldı. Bu koşullar ise, kapitalist ülkelerin çıkarlarının karşılıklılığı yerine, kapitalist-olmayan ülkeler için verilen mücadelede düşmanlık ve rekabeti ön plana geçirdiler.

Serbest Ticaret çağı başladığında, Doğu Asya yolu Çin savaşlarıyla daha yeni açılıyordu ve Avrupa sermayesi Mısır'da ilk adımlarını henüz atmıştı. 1880'lerde korumacı gümrük vergileri politikasına koşut olarak yayılma politikası daha da güç kazandı. İngiltere'nin Mısır'ın işgali, Almanya'nın Afrika'daki sömürge fetihleri, Fransa'nın Tunus'u işgali ve Tonkin seferi, İtalya'nın Assab ve Massawa'daki ilerleyişi, Habeşistan savaşı ve Eritre devletinin kurulması ve İngiltere'nin Güney Afrika'daki fetihleri... Bütün bu olaylar zinciri, seksenli yıllarda kesintisiz bir biçimde gerçekleşti. İtalya'yla Fransa arasındaki Tunus çıkar alanı çatışması, yedi yıl sonra patlak verecek ve Avrupa kıtasında Serbest Ticaret çıkar uyumuna kesin bir son verecek olan Fransız-İtalyan gümrük savaşının tipik bir uvertürüydü. Kapitalist olmayan yayılma alanlarının gerek eski kapitalist devletlerin içinde, gerekse dışarda, denizaşırı ülkelerde tekelleştirilmesi sermayenin parolası olurken, serbest ticaret, yani «açık kapı» politikası, özel olarak kapitalist olmayan ülkelerin uluslararası sermaye karşısındaki korunmasızlığı ve rekabet içindeki sermayenin dengesi biçimine büründü; kapitalist olmayan bölgelerin sömürgeler ya da çıkar alanları olarak kısmen ya da bütünüyle işgal edilmelerinin ön aşaması haline geldi. Bu zamana kadar yalnızca İngiltere serbest ticarete sadık kalabildiyse, bu, en başta en eski sömürgeci imparatorluk olarak, elindeki geniş kapitalist olmayan bölgelerde başlangıçtan itibaren

yakın zamana kadar kendisine sermaye birikimi için neredeyse sınırsız olanaklar sağlayan bir etkinlik tabanı bulmuş ve bunun kendisini diğer kapitalist ülkelerin rekabetinin dışında tutmuş olmasından dolayıdır. Kapitalist ülkelerin kendilerini birbirlerine karşı gümrük duvarlarıyla koruma yönündeki genel istekleri, bundan dolayıdır. Bu, birbirlerinin mallarını almalarına ve yeniden-üretimin maddi koşullarının sağlanması için giderek birbirlerine daha bağımlı hale gelmelerine karşın, korumacı gümrük duvarlarının artık üretici güçlerin gelişmesine yararlı olmaktan çıkıp çoğunlukla modası geçmiş üretim yöntemlerini yapay olarak korumanın aracı haline gelmiş olmalarına karşın, böyledir. Tıpkı uluslararası borç sisteminin çelişmeli karakteri gibi, uluslararası korumacı gümrük politikasının iç çelişmesi de, birikimin çıkarlarıyla, yani artı-değerin realize edilmesi ve sermayeye dönüştürülmesiyle ve yayılmasıyla saf meta değişimi arasında oluşan tarihsel çelişmenin bir yansımasından ibarettir.

Sömürgeci yayılmaya ve kapitalist ortam içinde keskinleşmiş olan çelişmelere denk düşen çağdaş yüksek korumacı gümrük sisteminin, aynı zamanda silahlanmayı hızlandırma amacıyla da kurulmuş olması, bu gerçeği kanıtlar. Almanya'da olduğu gibi, Fransa, İtalya ve Rusya'da da korumacı gümrük vergilerine dönüş, o sırada önce karada, sonra giderek denizde de gelişen Avrupa silahlanma yarışının temeli olarak, silahlı kuvvetlerin genişletilmesiyle bir arada ve bu amaca da yönelik olarak gerçekleştirildi. Avrupa serbest ticaretinin ve ona eşlik eden piyade düzeninin yerini, deniz gücüne özel ağırlık veren bir emperyalist sistemin temeli ve tamamlayıcısı olan korumacı gümrük politikaları almıştı.

Dolayısıyla, somut tarihsel süreç olarak sermaye birikiminin bir bütün olarak iki farklı yönü vardır. Bunlardan birisi meta piyasasına ve artı-değerin üretildiği yere, yani fabrikaya, madene, tarımsal işletmeye ilişkindir. Bu açıdan yaklaşıldığında birikim salt ekonomik bir süreçtir ve en önemli aşaması kapitalistle ücretli işçi arasındaki alış-

veriştir. Ancak birikim her iki aşamasında da, yani hem fabrikada hem piyasada, meta değişiminin, yani eşdeğerlerin değişiminin sınırları içinde kalır. Burada, biçimsel olarak barış, mülkiyet ve eşitlik egemendir ve mülkiyet hakkının birikim süreci içinde nasıl giderek diğer insanların mülküne el koymaya dönüştüğünü, meta değişiminin nasıl sömürü haline geldiğini ve eşitliğin sınıf egemenliği halini aldığını açığa çıkarmak için, bilimsel çözümlemenin keskin diyalektiği gereklidir.

Sermaye birikiminin diğer yönü, sermayeyle kapitalist olmayan üretim biçimleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Bu yön dünya sahnesinde ortaya çıkar. Bu alanda egemen yöntemler sömürgeci politika, uluslararası borç sistemi, çıkar alanları politikası ve savaştır. Zora, hileye, zulme, yağmaya açıkça, hiç bir gizleme gereği görülmeden başvurulur ve bu siyasal şiddet eylemleri ve güç denemeleri karmaşası içersinden ekonomik sürecin kesin yasalarını ortaya çıkarmak yoğun bir çaba ister.

Burjuva liberal kuramı bu iki yönden yalnız birinciyi, «barışçı rekabet» alanını, teknolojinin ve saf meta değişiminin mucizelerini dikkate alır; bu alanı diğerinden, sermayenin ekonomik alanını «dış politika»nın az ya da çok raslantısal tezahürleri olarak görülen zorbalık alanından ayırmaya çalışır.

Gerçekte siyasal zor, ekonomik sürecin aracından başka bir şey değildir. Sermaye birikiminin bu iki yönü, sermayenin yeniden-üretimi koşullarıyla organik biçimde birbirine kenetlenmiştir. Sermayenin tarihsel seyri, ancak bu iki yönün bir arada ele alınmasıyla değerlendirilebilir. Sermaye, «tepeden tırnağa bütün gözeneklerinden kan ve irin akarak» dünyaya gelmekle kalmaz; böylece dünyadan adım adım geçer ve gittikçe şiddetlenen kıvranma ve çırpınmalar içinde kendi çöküşünü hazırlar.

VII

BİR BİRİKİM ALANI OLARAK MİLİTARİZM
(Kısım XXXII)

Birikimin bütün tarihsel aşamalarına eşlik eden militarizm, sermayenin tarihinde gayet belirli bir işlev görür. Militarizm, Avrupa kapitalizminin ilk dönemlerinde, yani «ilkel birikim» dönemi adı verilen aşamada, Yeni Dünyayı ve Hint yarımadasının baharat üreticisi ülkelerini fethetme yolu olarak belirleyici bir rol oynar. Daha sonra, modern sömürgeleri fethetmek, üretim araçlarına el konulabilmesi için ilkel toplumların toplumsal birliklerini yıkmak, toplumsal yapının meta ticaretine elverişsiz olduğu ülkelere bu ticareti zorla sokmak, sömürgelerde ücretli emeği zorla yerleştirmek ve yerlileri zorla proleterleştirmek için kullanılır. Avrupa dışındaki bölgelerde Avrupa sermayesi için çıkar alanları yaratılmasında ve bu alanların genişletilmesinde, geri ülkelerden demiryolu ayrıcalıkları koparılmasında ve uluslararası alacaklı olan Avrupa sermayesinin isteklerinin yerine getirilmesinde belirleyici bir rol oynar. Son olarak militarizm, kapitalist ülkeler arasında kapitalist olmayan uygarlık bölgeleri için verilen rekabet mücadelesinde bir silahtır.

Militarizmin bunlara ek olarak bir önemli işlevi daha vardır. Salt ekonomik açıdan, artı-değerin realize edilmesinin önde gelen araçlarından biridir, yani kendisi de bir birikim alanıdır. Sermayeye dönüşmüş artı-değeri içeren ürünleri kimlerin satın alabileceği sorusunu incelerken, devleti ve organlarını tüketiciler arasında saymadık. Gelirleri türetilmiş gelir olduğundan, onları günümüz toplumunun serbest meslekleri ve çeşitli eklentileri «kral, papaz, profesör, fahişe, paralı asker» ile birlikte artı-değerle (ya da kısmen emeğinin ücretiyle) geçinenler özel kategorisine kattık. Oysa bu yorum ancak iki varsayım altında geçerlidir: Birincisi, Marks'ın yeniden üretim şemasıyla uyum içinde, devletin kapitalist artı-değer ve ücret dışında bir vergi kaynağı olmadığını[1] düşünürsek; ikincisi, devleti ve organlarını yalnızca tüketiciler olarak değerlendirirsek. Devlet memurlarının kişisel tüketimi sözkonusu olduğunda (tıpkı «paralı asker»in tüketimi gibi), temel nokta tüketimin kısmen, faturası işçilerce karşılandığı ölçüde, işçi sınıfından kapitalist sınıfın eklentilerine aktarılmış olmasıdır.

İşçilerden alınan ve tüketimlerini bir ölçüde kısan dolaylı vergilerin bütünüyle devlet memurlarının maaşlarının

1 Örneğin Dr.Renner vergi incelemesini fiilen bu varsayım temeline oturtmaktadır. «Bir yıl içersinde üretilen her değer zerresi bu dört kısımdan, kâr, faiz, rant ve ücretten oluşur, dolayısıyla yıllık vergi ancak bunlardan alınabilir.» (Das arbeitende Volk und die Stevern, Vienna, 1909, s. 9) Renner bundan sonra hemen köylülerin varlığını anımsamakta, ancak onları bir cümleyle başından savmaktadır: «Örneğin bir köylü aynı anda işveren, işçi ve toprak sahibidir; tarımsal ürünü ona, ücret, kâr ve rantı bir arada getirir.» Açıktır ki kapitalist üretimin bütün kategorilerini aynı anda köylülüğe uygulamak, köylüyü aynı anda hem işveren, hem işçi, hem de toprak sahibi olarak görmek, boş bir soyutlamadan ibarettir. Renner gibi köylüyü tek bir kategoriye sokmak istersek, ekonomi açısından özgünlüğü, onun ne kapitalist girişimci ne de ücretli proletarya sınıflarına dahil olmaması, kapitalizmin değil basit meta üretiminin temsilcisi olması gerçeğinde yatar.

ödenmesinde ve düzenli ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığını varsayalım, bir an için. Bu durumda toplumsal sermayenin bir bütün olarak yeniden-üretiminde hiç bir değişiklik olmayacaktır. Hem geçim araçları departmanı, hem de üretim araçları departmanı sabit kalacaktır, çünkü toplumun tür ve miktar olarak toplam gereksinmesi değişmemiş olacaktır. Yalnızca, işgücü metası olarak *v* ile Departman II'nin ürünleri, yani geçim araçları arasındaki değer ilişkisi değişmiştir. Aynı *v*, işgücünü temsil eden aynı miktar para, artık daha küçük miktarda geçim aracıyla değiştirilmektedir. Departman II'nin ürünlerinin kalan kısmına ne olur? Onlar işçiler yerine devlet memurları ve orduya gider. Kapitalist devletin organları işçilerin tüketimini tamamen aynı ölçekte devralır. Yeniden-üretim koşullarının değişmemiş olmasına karşın, toplam ürünün bölüşümü değişikliğe uğramıştır. Departman II'nin başlangıçta *v* nin karşılanması için işçi sınıfının tüketimine giden bir kısmı, şimdi kapitalist sınıfın eklentilerinin tüketimine ayrılmışır. Toplumsal yeniden-üretim açısından, sanki başlangıçta göreli artı-değer olduğundan bir miktar daha büyüktür de, bu miktar kapitalist sınıfın ve eklentilerinin tüketimlerine eklenmiştir.

İşçi sınıfının, kapitalist devlet aygıtının desteklerini korumak için dolaylı vergi mekanizması yoluyla sömürüsü, buraya kadar yalnızca artı-değerin tüketilen kısmında bir artıştan ibarettir. Farklılık, artı-değer ile değişken sermaye arasındaki bölüşümün bu biçimde tamamlanmasının, sonradan, ancak sermayeyle emek arasındaki değişim tamamlandıktan sonra gerçekleşmesinde yatar. Ancak, tüketilen artı-değerdeki artış sonradan ortaya çıktığı için, kapitalist devlet organlarının bu tüketimi -işçi sınıfının sırtından kazanılmış olsa da- sermayeye dönüşmüş artı-değerin realize edilmesinin bir aracı olarak görülemez. Aslında, devlet memurlarının ve «paralı askerlerin» masraflarının büyük kısmını işçi sınıfı ödemeseydi, bütün maliyeti kapitalistlerin yüklenmesi gerekecekti. O zaman doğrudan doğruya artı-değerden buna denk düşen bir kısmını, ya kendi

tüketimlerinin kısılması pahasına, ya da daha büyük bir olasılıkla artı-değerin sermayeye dönüştürülmek üzere ayrılmış kısmı pahasına, sınıf egemenliklerinin organlarının ayakta tutulmasına ayırmak zorunda kalacaklardı. Kendi sınıflarını korumaya dah çok katkıda bulunmak zorunda kalan kapitalistler, daha küçük miktarları sermayeye dönüştürebileceklerdi. Eklentilerinin yükünün çoğunu işçi sınıfının (ve basit meta üretiminin temsilcilerinin, örneğin köylülerin ve zanaatkârların) sırtına kaydırabildikleri oranda, kapitalistlerin elinde artı-değerin sermayeye dönüştürülebilecek daha büyük bir kısmı kalır. Ancak henüz, *sermayeye dönüştürme işi için hiç bir olanak*, yani bu artı-değerin yeni metalar üretebilmesi ve realize edebilmesi için hiç bir yeni pazar oluşmamıştır. Ama vergi yoluyla devletin elinde biriken paralar silah üretiminde kullanıldığı zaman, bu tablo değişir.

Dolaylı vergiler ve yüksek korumacı gümrük vergileriyle, militarizmin faturası esas olarak işçi sınıfına ve köylülere ödetilir. Vergilendirmenin iki türü ayrı ayrı ele alınmalıdır. Ekonomik açıdan, işçi sınıfına ilişkin olarak bu durum şundan ibarettir: Ücretlerin, besin maddelerindeki fiyat artışını karşılayacak şekilde arttırılmaması halinde, dolaylı vergilendirme, işçi sınıfının satınalma gücünün bir kısmının devlete aktarılması anlamına gelir. Besin maddelerindeki fiyat artışlarının ücretlere yansıtılmaması ise, kartellerin ve işveren örgütlerinin baskısı nedeniyle, bugün sendikalarda örgütlenmiş azınlık da dahil olmak üzere büyük işçi sınıfı kitlesinin kaderidir.[2] Belli bir büyüklükte parasal sermaye olarak değişken sermaye, eskisi gibi, belli miktarda canlı emeği harekete geçirecek, yani buna denk düşen miktarda değişmez sermayeyi üretim amacıyla kul-

2 Emperyalist aşamanın özgül olguları olan kartel ve tröstleri ele almak, bu incelemenin kapsamı dışındadır. Bunlar bireysel kapitalist grupların varolan birikim alanlarının tekeli ve kârın bölüşümü için verdikleri iç rekabetçi mücadelenin sonucudurlar.

lanmaya ve gene bu miktara denk düşen artı-değeri üretmeye hizmet edecektir. Sermayenin dolaşımı tamamlandığı anda, işçi sınıfıyla devlet arasında bir bölüşüm gerçekleşir; işçi sınıfı, işgücü karşılığında aldığı paranın bir kısmını devlete teslim eder. Sermaye, değişken sermayenin tamamına maddi biçimini oluşturan işgücü halinde el koymuştur; oysa işçi sınıfı para biçimindeki değişken sermayenin ancak bir kısmını elinde tutabilir ve kalanını devlet alır. Ve bu alışveriş, sermayenin sermaye ile emek arasındaki devrinin her tamamlanışından sonra yinelenir; deyim yerindeyse sermayenin arkasında, sermaye dolaşımı ve artı-değer üretimi gibi hayati önemdeki aşamalara dolaysız bir etki yapmadan, dolayısıyla bunları hiç ilgilendirmeden gerçekleşir. Ama toplam sermayenin yeniden-üretimi koşullarını etkiler. Satınalma gücünün bir kısmının işçi sınıfından devlete aktarılması, işçi sınıfının geçim araçları tüketiminin aynı oranda azalması anlamına gelir. Bu, toplam sermaye açısından şu olguyla özdeştir: Sermaye, aynı büyüklükte değişken sermaye (para ve işgücü biçimlerinde) ve aynı büyüklükte el konan artı-değer ile, işçi sınıfı için daha az miktarda geçim aracı üretmek zorundadır ve ona toplam üründen fiilen daha az bir pay vermektedir. O halde, sermayenin tümünün yeniden-üretimi sürecinde tüketim araçları, değişken sermayenin değerinden daha küçük miktarlarda üretilecektir. Çünkü değişken sermayeyle bunun realize edildiği tüketim araçları arasındaki değer ilişkisinin kendisi değişmiştir; dolaylı verginin yüksekliği geçim aracı fiyatlarının artmasında ifadesini bulur; işgücünün parasal ücreti varsayımımıza göre ya değişmez, ya da geçim aracı fiyatlarındaki artışla aynı oranda değişmez.

Bu aktarma, yeniden-üretimin maddi ilişkilerinde hangi yöne doğru gerçekleşecektir? İşgücünün yenilenmesi için gerekli geçim araçları miktarındaki göreli azalma nedeniyle, buna denk düşen miktarda değişmeyen sermaye ve canlı emek serbest kalacaktır. Bu değişmeyen sermaye ve canlı emek, toplumda yeni ve ödeme gücü bulunan bir gereksinme olduğu ölçüde, başka malların üretimi için kulla-

nılabilir. Bu yeni gereksinmeyi vergi yoluyla işçilerin satınalma gücünün bir kısmına el koyan devlet ortaya çıkartır. Ancak devlet bu defa geçim araçları değil («üçüncü kişiler» başlığı altında bütün söylediklerimizden sonra burada devlet memurlarının vergilerle karşılanan tüketim araçları talebini yok sayıyoruz), özel bir tür mal, militarizmin karada ve denizde kullanılacak savaş araçlarını talep etmektedir.

Toplumsal yeniden-üretimde ortaya çıkacak değişmeleri daha yakından incelemek için, gene Marks'ın ikinci birikim şemasını örnek alıyoruz:

I.	5000	c +	1000	v +	1000	s =	7000	üretim aracı
II.	1430	c +	285	v +	285	s =	2000	tüketim aracı

Şimdi, dolaylı vergi ve bunun tüketim aracı fiyatlarında yarattığı artış nedeniyle reel ücretin, yani işçi sınıfının bir bütün olarak tüketiminin, 100 değer birimi azaldığını varsayalım. İşçiler eskisi gibi parasal olarak 1000 v + 285 v = 1285 v almakta, ama bu parayla ancak 1185 değerinde tüketim aracı edinebilmektedirler. Geçim araçlarındaki fiyat artışına eşit olan 100 birimlik para miktarı, vergi olarak devlete gider. Devletin bundan başka, köylü vb.den askeri teçhizat için topladığı vergilerden de elinde diyelim ki 150 birim varsa, toplam 250 eder. Bu toplam, yeni bir talep, savaş araçları talebi oluşturur. Ancak şu anda bizi yalnızca işçilerin ücretlerinden alınan 100 birim ilgilendiriyor. 100 birim değerindeki bu savaş aracı gereksinmesinin giderilmesi için, Marks'ın şemasında özetlenen ortalama organik bileşime uygun olarak, 71,5 birim değişmez sermaye ve 14,25 birim değişken sermaye gerektiren bir üretim dalı oluşur.

71,5	c +	14,25	v +	14,25	s =	100	savaş aracı

Bu yeni üretim dalının gereksinmesi için de 71,5 değerinde üretim aracı ve işçilerin reel ücretleri de yaklaşık

on üçte bir oranında düşmüş olduğundan, yaklaşık 13 değerinde tüketim aracı üretilmelidir.

Buna, bu yeni pazar genişlemesinin sermayeye getirdiği kârın kâğıt üstünde kaldığını, çünkü işçi sınıfının gerçek tüketimindeki azalmanın tüketim araçları üretiminde buna denk düşen bir düşüşe yol açmasının kaçınılmaz olduğunu söyleyerek karşı çıkabilirsiniz. Bu daralma Departman II için aşağıdaki oranda olacaktır:

$$71{,}5\ c + 14{,}25\ v + 14{,}25\ s = 100$$

Dahası, üretim araçları departmanı da buna uygun olarak daralmak zorundadır. Sonuç olarak, işçi sınıfının azalan tüketimi departman eşitliklerini şu biçime getirecektir:

$$\text{I.}\quad 4949\ c + 989{,}75\ v + 989{,}75\ s = 6\,928{,}5$$
$$\text{II.}\quad 1358{,}5\ c + 270{,}75\ v + 270.75\ s = 1\,900$$

Eğer aynı 100 birim şimdi aynı büyüklükte bir savaş aracı ortaya çıkartıyor ve bu da üretim araçları üretimini denk bir oranda uyarıyorsa, bu ilk bakışta toplumsal üretimin maddi biçimlerinde dışsal bir değişiklikten ibarettir; bir miktar tüketim aracı yerine bir miktar savaş aracı üretilmektedir Sermaye bir eliyle kaybettiğini diğer eliyle kazanmıştır. Ya da diğer bir deyişle, tüketim aracı üreten çok sayıda kapitalist, pazarlarını az sayıdaki büyük silah yapımcısına kaptırmışlardır.

Ancak bu tablo yalnızca bireysel sermaye için geçerlidir. Bu açıdan üretimin şu ya da bu etkinlik alanında gerçekleşmesinin gerçekten de hiç önemi yoktur. Bireysel kapitalist için, şemanın birbirinden ayırdığı toplam üretim departmanları değil, yalnızca metalar ve alıcılar vardır, yaşam araçları mı ölüm araçları mı, et konservesi mi zırh mı ürettiği hiç önemli değildir.

Militarizm karşıtları, askerî alana yapılan sermaye yatırımlarının yalnızca bir kapitalistten aldığı kârı diğerinin cebine koyduğunu göstermek için, bu bakış açısını sık sık

öne sürerler.[3] Öte yandan, sermaye ve yandaşları, işçi sınıfını dolaylı vergilerin ve devlet gereksinmesinin yalnızca yeniden-üretimin maddi biçiminde bir değişikliğe yol açacağına ikna etmeye çalışırlar; başka mallar yerine kruvazörler ve toplar üretilecek ve bunlar sayesinde işçi şurada ya da burada en azından önceki kadar iyi bir iş bulup ekmeğini kazanacaktır.

Şemaya şöyle bir göz atmak, bu mantığın işçiler açısından ne kadar geçersiz olduğunu göstermeye yeter. Karşılaştırmayı kolaylaştırmak için, silah fabrikalarının eskiden işçi sınıfı için tüketim aracı üretiminde çalışan sayıda işçiyi çalıştırdığını varsayacağız. O halde 1285 *v*'lik ücrete denk düşen bir çalışma karşılığında şimdi 1185 değerinde geçim aracı alınabilecektir.

Durum, toplam sermayenin bakış açısından farklıdır. Sermaye için, devletin elindeki 100 birim silah talebini temsil eder ve yeni bir pazar oluşturur. Başlangıçta bu para değişken sermayeydi ve değişken sermaye olarak görevini yaptı, artı-değeri üreten canlı emekle değişime girdi. Ama

3 Örneğin, Profesör Manuilov, Vorontsov'a bir yanıtında o zaman Rus Marksistleri tarafından çok övülen şu satırları yazıyordu: «Bu bağlamda silah üreten bir grup girişimci ile kapitalist sınıfın bütünü arasında kesin bir ayrım yapmalıyız. Top, tüfek ve diğer savaş donanımı yapanlar için askeriyenin varlığı hiç kuşkusuz kârlı ve vazgeçilmezdir. Silâhlı barış düzeninin yıkılmasının Krupp için yıkım demek olması çok mümkündür. Ancak sorun özel bir grup girişimci değil, bir sınıf olarak kapitalistler, kapitalist üretimin bütünüdür.» Ancak bu bağlamda «vergi yükünün esas olarak emekçi nüfus üzerinde olması durumunda bu yükteki her artışın nüfusun satın alma gücünü ve dolayısıyla meta talebini düşürdüğü» dikkate alınmalıdır. Bu gerçek, militarizmin silah üretimi yönünün gerçekten de «bir grup kapitalisti zenginleştirirken diğerlerine zarar verdiğinin, bir yandan kazanç diğer yandan zarar yarattığının» kanıtı olarak gösterilmektedir. (Vesnik Prava, Journal of the Law Society [Sen Petersburg, 1890], no 1, «Militarism and Capitalism».)

bundan sonra değişken sermayenin dolaşımı yarıda kesildi; bu para dolaşımdan ayrıldı ve şimdi devletin elinde yeni bir satınalma gücü olarak ortaya çıkıyor. Adetâ yoktan varedildi, ama gene de yeni açılan bir pazarla aynı etkiyi yapıyor. Elbette şu anda sermaye işçi sınıfına 100 birim tüketim malı satmaktan alıkonuyor ve bireysel sermaye için işçi de tıpkı başka bir kapitalist, devlet, köylü, «dış ülkeler», vb. kadar iyi bir tüketici ve alıcıdır. Ama sermayenin bütünü için işçi sınıfının beslenmesinin yalnızca bir *malum necessarium,* * üretimin gerçek amacının, yani artı-değerin yaratılmasının ve realize edilmesinin dolambaçlı bir yolu olduğunu unutmayalım. Aynı miktarda artı-değer işgücüne aynı miktarda tüketim aracı vermeden elde edilebilirse, bu, iş çevreleri için çok daha iyi olur. Bu durum her şeyden önce, sermaye -geçim araçlarını pahalılaştırmaksızın- işçilerin emek gücünü azaltmadan parasal ücretlerini düşürmeyi başarabilseydi meydana gelecek durumla aynı kapıya çıkar. Çünkü sürekli ücret kısıntıları da daha uzun dönemde, tüketim malı üretiminin daralması sonucunu verir. Ücretler çok fazla düşürülürse sermaye işçiler için daha az tüketim malı üretilmesi gereğinden rahatsız olmaz; tersine, bu yöndeki her fırsattan mutlu olur. Aynı şekilde, bir bütün olarak sermaye de ücret artışıyla karşılanmayan dolaylı verginin işçi sınıfının geçim araçlarına olan efektif talebini kısmasından rahatsızlık duymaz. Elbette ki ikinci durumda değişken sermayenin işçiden kesilen kısmı hazineye giderken, doğrudan bir ücret kısıntısı durumunda kapitalistlerin cebinde kalır ve -meta fiyatlarının aynı kalması durumunda- göreli artı-değeri arttırır. Ama, hele sendika örgütlenmesinin gelişme düzeyi yüksekse, parasal ücretlerde genel ve sürekli indirimler yapmak çok ender durumlarda gerçekleştirilebilir. Sermayenin bu kutsal isteğinin önünde güçlü toplumsal ve siyasal engeller vardır. Oysa reel ücretin dolaylı vergilendirme yoluyla düşürülmesi

* Malum necessarium: zorunlu kötülük — Türkçeye çevirenin notu.

kısa sürede, olaysız ve herkesi kapsar biçimde uygulanabilir ve karşı çıkışların duyulması zaman alır. Dahası, bu karşı çıkışlar siyasal alanla sınırlı kalır ve doğrudan ekonomik sonuçlar doğurmaz. Tüketim araçları üretiminde yaratılan daralma bir bütün olarak sermaye için bir kayıp değil, artı-değerin üretim maliyetlerinden bir tasarruftur. İşçiler için tüketim araçları üretimi, artı-değer üretimi yani canlı işgücünün yeniden üretimi için *sine qua non* * bir koşuldur, ama hiç bir zaman artı-değerin realize edilmesinin bir aracı değildir.

Yeniden örneğimize dönelim:

I.	5000 c + 1000 v + 1000 s = 7000	üretim aracı
II.	1430 c + 285 v + 285 s = 2000	tüketim aracı

İlk bakışta, Departman I tüketim araçlarının üretimi için gereken üretim araçlarını ürettiği ölçüde, Departman II de işçiler için tüketim aracı üretme sürecinde artı-değer yaratıyor ve realize ediyormuş gibi görünüyor. Ama toplam toplumsal ürüne baktığımızda bu görünüm kaybolur. Bu durumda eşitlik şu hali alır:

$$6430\ c + 1285\ v + 1285\ s = 9000$$

Şimdi, işçilerin tüketiminde 100 birimlik azalma olursa bunun sonucunda iki departmanda oluşan daralmayla yeniden-üretimde meydana gelen değişiklik, aşağıdaki eşitliklerde ifadesini bulacaktır:

I.	4949 c + 989,75 v + 989,75 s = 6928,5
II.	1358,5 c + 270,75 v + 270,75 s = 1900

Toplam toplumsal ürün içinse:

$$6307,5 + 1260,5\ v + 1260,5\ s = 8828,5$$

* **Sine qua non**: olmazsa olmaz — Türkçeye çevirenin notu.

Bu, ilk bakışta hem üretimin toplam hacminde, hem de artı-değer üretiminde genel bir düşüş gibi gözükmektedir. Ama bu, toplam ürünün maddi bileşimi değil, ancak toplam ürünün bileşimindeki soyut değer büyüklükleri dikkate alındığında geçerlidir. Daha yakından bakacak olursak, yalnızca işgücünün varlığının sürdürülmesi masraflarının azaldığını görürüz. Zaten işçilerin hayatlarını sürdürmek dışında bir işlevleri olmayan tüketim ve üretim araçları, artık daha az üretilmektedir. Şimdi daha az sermaye kullanılmakta, daha az ürün üretilmektedir; ama kapitalist üretimin amacı zaten mümkün olduğu kadar çok sermaye kullanmak değil, mümkün olduğu kadar çok artı-değer üretmektir. Sermayenin azalmasının tek nedeni, işçilerin hayatlarını sürdürmelerinin daha az sermayeyi gerektirmesidir. Başlangıçta toplumda çalışan işçilerin toplam yaşama masrafı 1285 birim idiyse, toplumsal üründeki 171,5 birimlik (9000 eksi 8828,5 birim) azalma bu masraftaki düşüşten kaynaklanmaktadır ve bunun sonucunda toplumsal ürünün bileşiminde bir değişiklik olur:

$$6430\ c + 1113{,}5\ v + 1285\ s = 8828{,}5$$

Değişmeyen sermaye ve artı-değer aynı kalır; yalnızca değişken sermaye, ödenmiş emek azalmıştır. Ya da, değişmeyen sermayenin etkilenmemesi kuşku uyandırıyorsa, gerçek hayatta olacağı gibi, işçilerin tüketim araçları azalırken değişmeyen sermayede de buna karşı gelen bir düşüş olduğunu düşünebiliriz. O zaman toplam toplumsal ürün eşitliği şöyle olacaktır:

$$6307{,}5\ c + 1236\ v + 1285\ s = 8828{,}5$$

Her iki durumda da, toplumsal ürünün azalmasına karşın artı-değerde bir değişme yoktur ve azalan, yalnızca işçilerin hayatını sürdürme masrafıdır.

Sorun şöyle de konulabilir: Toplam toplumsal ürünün değerine göre, toplumun toplam değişmeyen sermayesi, top-

lam değişken sermayesi ve toplam artı-değeri biçiminde üç oransal kısma bölünebileceğini ve sanki bu kısımlardan ilkinin ürünlerinde hiç ek emek zerresi, ikinci ve üçüncünün ürünlerinde ise hiç üretim aracı içerilmediğini söyleyebiliriz. Ürünün her üç kısmı da, maddi biçimleri açısından aynı üretim döneminde ortaya çıktıkları için -değer büyüklüğü olarak değişmeyen sermayenin bir önceki dönemde üretilmiş ve şimdi yalnızca yeni ürünlere aktarılmakta olmasına karşın-çalışan bütün işçileri de bu temelde üç kategoriye ayırabiliriz; sırf toplumun toplam değişmeyen sermayesini üretenler, sırf bütün işçilerin tüketim gereksinimini karşılayanlar ve son olarak da sırf kapitalist sınıfın toplam artı-değerini yaratanlar.

O halde, işçilerin tüketimi kısıldığında, yalnızca ikinci kategorideki bu kısılmaya denk sayıdaki işçi işini kaybedecektir. Bu işçiler, baştan itibaren, sermaye için artı-değer yaratmamışlardı ve dolayısıyla işten çıkarılmaları kapitalist için bir kayıp değil, tersine artı-değerin üretim maliyetini düşürdüğü için bir kazançtır.

Devletin aynı anda ortaya çıkan talebi, artı-değerin realize edilmesi için yeni ve çekici bir alan görünümündedir. Değişken sermaye olarak dolaşan paranın bir kısmı bu dolaşımın dışına çıkar ve devletin elinde yeni bir talebi yansıtır. *Vergi tekniği açısından* sürecin farklı olması, yani dolaylı verginin aslında önceden sermaye tarafından devlete ödenmesi ve sonradan metaların satışıyla birlikte, fiyatın bir parçası olarak kapitalistlere geri dönmesi, sürecin *ekonomik* yanında hiç bir değişiklik yaratmaz. Ekonomik bakımdan önemli olan, değişken sermaye işlevini gören paranın önce sermayeyle işgücü arasındaki değişime aracılık etmesidir. Daha sonra, işçilerle kapitalistler arasında, tüketicilerle meta satıcıları olarak yeni bir değişim olduğunda bu para kısmen el değiştirecek ve vergi olarak devlete geçecektir. Sermayenin dolaşıma soktuğu bu para önce işgücüyle değişime girerek birincil işlevini yerine getirir; bundan sonra ise, devletin elinde yepyeni bir dolaşıma girer. Ne işçiye ne de sermayeye ait bulunmayan yeni bir

satınalma gücü olarak yeni ürünlerle, ne kapitalistlerin ne de işçi sınıfının gereksinmelerine yönelik olmayan özel bir üretim dalıyla ilgilenmeye başlar ve böylece artı-değerin yaratılması ve realize edilmesi için sermayeye yeni bir fırsat sağlar. Daha önce, işçilerden alınan dolaylı vergilerin devlet memurlarına yapılan maaş ödemeleri ve ordunun donanımı için kullanılmasını ele alırken, işçi sınıfının tüketiminde sağlanan «tasarruf»un ekonomik açıdan kapitalist sınıfın eklentilerinin ve sınıf egemenliğinin araçlarının kişisel tüketim masraflarını kapitalistlerden işçilere, artı-değerden değişken sermayeye aktardığı ve böylece buna denk miktarda artı-değeri sermayeye dönüştürülmek üzere serbest bıraktığı sonucuna varmıştık. Şimdi, işçilerden alınan vergilerin savaş araçları üretiminde kullanılmalarının, sermayeye nasıl yeni bir birikim olanağı sağladığını görüyoruz.

Militarizm, dolaylı vergi temelinde pratikte iki yönlü çalışır. İşçi sınıfının normal yaşam düzeyini düşürerek sermayenin hem sermaye egemenliğinin organı olan düzenli orduyu beslemesini, hem de daha fazla birikim için önemli bir alanı kullanabilmesini sağlar. [4]

Devletin satınalma gücünün örneğimizde değinilen ikinci kaynağını, silahlanmaya yatırılan toplam 250 birimin geri kalan 150'sini de inceleyelim. Bu 150 birimin yukarıda ele alınan 100 birimden temel farkı, işçiler tarafından değil, küçük burjuvazi, yani zanaatkârlar ve köylüler tarafından sağlanmasıdır. (Bu bağlamda, kapitalist sınıfın kendisinin göreli olarak küçük vergi katkısını yok sayabiliriz.)

4 Nihai olarak, işgücünün yenilendiği normal koşulların bozulması, işgücünün kendisinin de bozulmasını, ortalama yoğunluğunun ve üretkenliğinin azalmasını beraberinde getirecek ve böylece artı-değer üretimi koşullarını tehlikeye atacaktır. Ancak, sermaye tarafından uzun bir zaman sonra hissedilmeye başlanacak olan bu sonuçlar, başlangıçta onun ekonomik hesaplarında görülmezler; bunlar ücretli işçilerin savunma eylemlerinin genel olarak keskinleşmesinde kendilerini dolaysız olarak gösterirler.

Devlete vergi olarak köylü kitlelerinden (bu terimi proleter olmayan bütün tüketiciler için kullanıyoruz) akan para, başlangıçta sermaye tarafından önceden ödenmemekte ve dolaşımdaki sermayeden ayrılıp alınmamaktadır. Bu para köylünün elindeyken, realize edilmiş malların eşdeğeri, basit meta üretiminin değişim değeridir. Devlet şimdi kapitalist olmayan tüketicilerin satınalma gücünün bir kısmını, yani birlikim amacıyla artı-değer realize etmeye zaten hazır olan satınalma gücünü alır. O zaman bu kesimlerin satınalma gücünün militarist amaçlarla devlete aktarılmasının sermaye üzerinde ekonomik bir etki yaratıp yaratmayacağı, böyle bir etki yaratılacaksa bunun ne tür bir etki olacağı sorusu ortaya çıkar. İlk bakışta, yeniden üretimin maddi biçiminde bir diğer değişmeyle karşılaşmışa benziyoruz. Sermaye köylü tüketiciler için büyük miktarlarda üretim ve tüketim aracı üreteceğine, devlet için buna eşdeğer miktarda savaş malzemesi üretecektir artık. Ama gerçekte değişiklik daha derinlere uzanır. Birincisi ve en başta geleni, devlet vergi mekanizmasını kapitalist olmayan tüketicilerden, normal olarak kendi tüketimleri için harcayacaklarından çok daha büyük miktarda satın alma gücü olarak harekete geçirmek için kullanabilir.

Gerçekten de köylülerin meta ekonomisine girmeye zorlanmasından büyük ölçüde sorumlu olan, çağdaş vergi sisteminin kendisidir. Vergi baskısı altındaki köylü ürününün giderek daha büyük kısmını meta biçimine dönüştürmek ve aynı zamanda pazardan da giderek daha çok mal almak zorunda kalır. Vergi köylü ekonomisinin ürününü dolaşıma sokar ve köylüleri sermaye ürünlerinin alıcıları haline gelmeye zorlar. Son olarak da, köylü tipi bir meta üretimi temelinde, vergi sistemi köylü ekonomisinden başka türlü etkinleşecek olandan daha fazla satınalma gücü koparır.

Aksi takdirde tasarruf sandığı ve bankalarda yatırım alanı arayan sermayeyi büyütmek üzere köylüler ve aşağı-orta sınıflar tarafından biriktirilecek olan para, şimdi tersine, devletin elinde sermaye için bir talep ve yatırım olanağı haline gelir. Dahası, değişik mallara yönelik, farklı

zamanlarda efektif hale gelecek ve genellikle basit meta üretimiyle de karşılanabilecek, dolayısıyla da sermaye birikimi açısından bir işlevi olamayacak olan çok sayıda bireysel ve önemsiz talebin yerini, şimdi devletin kapsamlı ve türdeş talebi almıştır. Ve bu talebin karşılanması en baştan itibaren en büyük ölçekte bir büyük sanayi gerektirir; artı-değer üretimine ve birikime en uygun koşulların varlığını gerektirir. Tüketici kitlelerinin militarist devlet sözleşmeleri biçiminde muazzam büyüklükte yoğunlaştırılan satınalma gücü, kişisel tüketimin istek ve öznel dalgalanmalarından uzaklaştırılır ve hemen hemen kendiliğinden bir düzenliliğe ve ritmik bir büyümeye kavuşur. Militarist sermaye üretiminin bu kendiliğinden ve ritmik hareketinin kaldıracını, yasama organı ve işlevi «kamuoyu» denen şeyi oluşturmak olan basın aracılığıyla, sermaye elinde tutmaktadır. Bu özel kapitalist birikim alanının ilk bakışta sınırsız genişleme yetisine sahip görünmesinin nedeni budur. Bütün diğer pazar genişletme ve sermaye için etkinlik temeli kurma çabaları büyük ölçüde sermayenin denetimi dışındaki tarihsel, toplumsal ve siyasal etkenlere bağlıyken, militarizme yönelik üretim, sürekli ve ilerleyen genişlemesi esas olarak sermayenin kendisi tarafından belirlenen bir alan durumundadır.

Sermayenin birikim koşulları uğruna keskinleşmiş dünya rekabetinin tarihsel zorunlulukları, böylece sermayenin kendisi için birinci sınıf bir birikim alanına dönüşür. Sermaye, kapitalist olmayan ülke ve toplumların üretim araçlarını ve işgüçlerini ele geçirmeye yönelik bir dünya ve sömürge politikasını uygulamak için, giderek artan boyutlarda militarizme başvurur. Militarizm bu alanda ne kadar enerjik uygulanırsa, kapitalist ülkelerde de kapitalist olmayan kesimlerin, yani basit meta üretiminin temsilcilerinin olduğu kadar işçi sınıfının da satınalma gücünün bir kısmını elde etmeye o kadar fazla yarar. Sermaye birikimi gücünün doruğuna bu iki kesimin sırtında, birinin üretici güçlerini çalarak, diğerinin de yaşam düzeyini düşürerek, çıkar. Belli bir aşamadan sonra sermaye birikimi koşulları

hem ülke içinde hem de dışında zıtlarına dönüşür, sermayenin çöküş koşulları haline gelir.

Sermaye, militarizm aracılığıyla, ülke içinde ve dış dünyada kapitalist olmayan kesimleri yıkmaya ne kadar acımasızca girişir, bütün çalışan kesimlerin yaşam düzeyini ne kadar düşürürse, sermaye birikiminin günlük tarihindeki değişme de o kadar büyük olur. Bu tarih dünya sahnesinde bir siyasal ve toplumsal felaketler ve çırpınışlar zinciri halini alır ve dönemsel ekonomik felâketler ya da buhranlara tanık olan böyle bir ortamda birikimin sürdürülmesi olanaksızlaşır. Bu buhranlar uluslararası işçi sınıfının sermaye egemenliğine karşı ayaklanmasını, daha sermaye egemenliği ekonomik bakımdan kendisinin yarattığı doğal sınırına ulaşmadan bir zorunluluk haline getirecektir.

Kapitalizm propaganda silahına sahip ilk ekonomi tarzıdır; farklı ekonomi tarzlarının kendisiyle birarada bulunmasına dayanamayan, bunların tümünü yoketme ve bütün dünyaya yayılma eğilimindeki bir tarzdır. Ama aynı zamanda da bir ortam ve beslenme zemini olarak başka ekonomik sistemlere gerek duyan, kendi başına varolamayan ilk ekonomi tarzıdır. Evrensel olmaya çalışmasına karşın, aslında tam da bu eğilimi yüzünden çökmeye mahkûmdur çünkü iç yapısı gereği evrensel bir üretim biçimi haline gelemez. Kapitalizm, kendi içinde canlı ve tarihsel bir çelişmedir; sermaye birikimi ise çelişmenin ifadesidir, çelişmeyi bir yandan sürekli olarak çözerken bir yandan da şiddetlendirir. Belli bir gelişme düzeyine ulaşıldığında sosyalizmin ilkelerinin uygulanması dışında bir çözüm yolu kalmayacaktır. Sosyalizmin amacı birikim değil, bütün dünyanın üretici güçlerinin geliştirilerek çalışan insanlığın ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu yüzden de sosyalizm, doğası gereği uyumlu ve evrensel bir ekonomik sistemdir.

ROSA LUXEMBURG

Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları

Rosa Luxemburg, derin kültürü,
sağlam ve çok yönlü, zengin kişiliği,
ilkelerinden ödün vermeyen
tutarlı siyasi hayatı ile
yüzyılın başında en etkili sosyalistlerden
biri olarak tanındı
Luxemburg bu kitapta,
kapitalist üretim tarzı ile
pazar paylaşma mücadelesi,
fetihler, savaşlar ve kapitalizmin
kaçınılmaz sonu arasındaki ilişkileri
kapsamlı bir biçimde çözümlemesiyle;
günümüzde de tartışılmakta olan
geri kalmışlık-bıraktırılmışlık,
dünya ekonomisinin içerdiği hiyerarşik işbölümü,
kapitalizmin çevre ülkeleri üzerindeki
çelişik etkileri, v.b.
konulara ışık tutmaya devam ediyor.